

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KADİM ÇİN DÜŞÜNCESİNDE AHLAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Celile AYDIN

FELSEFE ANABİLİM DALI

Ankara, 2022

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KADİM ÇİN DÜŞÜNCESİNDE AHLAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Celile AYDIN

FELSEFE ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN

Ankara, 2022

ONAY SAYFASI

Celile AYDIN tarafından hazırlanan “Kadim Çin Düşüncesinde Ahlak” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN	T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☒ Red ☐		
Doç. Dr. Muhammet Enes KALA	T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☒ Red ☐		
Prof. Dr. Ali Osman KURT	T.C. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	
Kabul ☒ Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 18.02.2022

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Ünvan Ad Soyad
Doç. Dr. Seyfullah Yıldırım

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlamasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 18.02.2022

Celile AYDIN

Değerli Anne ve Babama

TEŞEKKÜR

Bu teze başlarken, felsefe başta olmak üzere her anlamda düşüncelerime anlam katan, yardımları, yorumları, tavsiyesi ve rehberliği ile yol gösteren, her konuda destek ve anlayışlarını esirgemeyen kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN hocama, kıymetli jüri üyelerim Prof. Dr. Ali Osman KURT ve Doç. Dr. Muhammet Enes KALA hocalarıma anlayışlarından, değerli öneri, görüş ve katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Lisans ve Yüksek Lisans hayatım boyunca gerek dersler gerekse fikirleri ve önerileri ile bana emekleri geçen ve yardımları dokunan tüm bölüm hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Kaynak ve önerileri ile yardımlarını esirgemeyen kıymetli Prof. Dr. Mehmet VURAL hocama çok teşekkür ederim. Teknik konularda yardımcı olan, tezim için öneriler ve yorumlar yapan Arş. Gör. Buğra KOCAMUSAOĞLU hocama ve yardımlarını esirgemeyen bölümdeki tüm asistan hocalarıma; tezim için yardımlarını, önerilerini ve düşüncelerini esirgemeyen Ankara Üniversitesi Sinoloji Bölümü Dr. Öğretim Üyesi Gonca ÜNAL CHIANG'a, fikirleri ve anlatımlarıyla ışık tutan, yabancı kaynaklar ve Çince karakterler konusunda yardımcı olan İbn Haldun Üniversitesi Dr. Öğretim Görevlisi Elvida ÜNAL hocama teşekkürlerimi sunmaktan mutluluk duyarım.

Tezimi yazmak için çıktığım bu uzun yolda, destekleriyle beni asla yalnız bırakmayan ve tezimi yazmamda teşviklerini esirgemeyen, maddi ve manevi her anlamda yanımda olan değerli annem Sebiyle AYDIN ve babam Kazım AYDIN'a, maddi ve manevi her türlü desteğini esirgemeyen dayım Hakan ÖNAL'a ve dualarını esirgemeyen değerli aile büyüklerime; manevi desteklerini hissettiren ve yardımlarını esirgemeyen sevgili arkadaşlarım Çilemcan ÖZTÜRK, Sevinç KARABULUT, Rabia Nur AKMAZ, Nesrin KAYMAKÇI, Emine AYKAÇ, Arş. Gör. Sare Şeyma ERSÖZ ve adını yazamadığım birçok arkadaşım ve dostuma teşekkür ederim.

ÖNSÖZ

Felsefe, geçmişten günümüze kadar gelen ve devam eden, farklı coğrafyalarda kendisini göstermiş, birçok filozof ve düşünürü fikirleriyle bünyesinde barındıran sistematik bir yapıya sahip bir disiplindir. Karl Jaspers'in "Felsefe yolda olmaktır" tabiri ile geçmişten günümüze sözünün paralellik gösterdiğini düşünebiliriz. Savunulan ve karşı çıkılan fikirlerle felsefe, ne olursa olsun yolda olmak, yolu asla bırakmamak ve bu yola devam etmektir. Bu fikirler geçmiş günümüze ulaşmış ve gelecek nesillere de ulaşmaya devam edecektir. Felsefe, en yakından en uzak coğrafyalara kadar uzanmıştır. Bu uzak coğrafyalardan biri olan Çin, kadim bir felsefeye sahiptir. Çin düşüncesinin çıkışında rol oynayan hanedanlıklar, yaşanan dönemin yapısı ve o dönemde ortaya çıkan okullar başta olmak üzere birçok filozof ve düşünürün düşünce dünyasının şekillenmesinde rol oynamıştır.

Çin düşüncesi ahlak, siyaset, metafizik, epistemoloji gibi birçok alanı bünyesinde barındırmaktadır. Biz ise tezimizde bu önemli alanlardan biri olan ahlaka değinmeye çalıştık. Çin düşüncesinde ahlakın yeri, önemli temel kavramlar ve bu kavramların savunucuları olan düşünürlerin ahlak görüşleri ve nasıl temellendirdikleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Çin düşüncesinde ahlakın; insan, evren, devlet, siyaset, metafizik gibi konularla ilişkisi mevcuttur. Çin düşüncesinin gelişiminde yer alan hanedanlıklar ve bu hanedanlıkların ortaya çıktığı dönemler, düşünürlerin ahlaka dair düşüncelerinde önemli bir yere sahiptir. Kadim bir ahlaka sahip olan Çin'in, günümüzde bu ahlakları devam ettirip ettirmedikleri de önemlidir. Çin düşüncesi içerisinde yer alan ahlakı Konfüçyanizm, Daoizm ve Mohizm çerçevesinde de görmek mümkündür.

Daha önce, araştırmamızın başlığı ile aynı ada sahip olarak yazılmış bir teze, kitaba veya makaleye rastlanılmamıştır. Ama zamanla muhteva açısından benzer konular üzerinde yazılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu literatür ve özetlerine bakarsak;

Erden Miray Yazgan (2009) "Eski Çin Felsefesi ve Mantık Anlayışı" adlı yüksek lisans tezi; bu çalışmada kadim Çin felsefesi ve mantık anlayışının oluşmasına zemin hazırlayan koşullar, tarihsel bir gelişim içerisinde ele alınmaya çalışılmıştır. Kadim Çin'de felsefe ve mantığa dair çalışmaları gerçekleştiren felsefe ekolleri ve bu ekolleri geliştiren düşünürler ele alınarak, onların mantık anlayışlarına yer verilmeye çalışılmıştır.

Bumairimu Abudukelimu (2011) "Çin Kaynaklarına Göre Taoizm" adlı doktora tezi; Çin'in tarihine ve coğrafyasına, Çin'deki dinlere, Daoizm'in Türkiye ve Batı'da yapılan çalışmalarına, Daoizmin ortaya çıkışı ve geçirdiği evrelere, Laozi'nin hayatı ve düşüncelerine, Laozi'nin Konfüçyüs ile arasındaki ilişkilere, Zhuangzi'nin hayatı ve görüşlerine, Han, Tang, Song, Yuan, Ming, Qin Hanedanlıkları dönemine ve günümüzdeki durumuna değinilmeye çalışılmıştır. Daoizmin dünya görüşü, genel prensipleri, inanç esasları, mezhepleri, uygulamaları ve günümüzde Çin sınırları dışında yayıldığı ülkeler ele alınmıştır.

İlknur Sertdemir (2012) "Mevlana ile Konfüçyüs'ün Evren ve Ahlak Görüşleri Üzerine Bir Karşılaştırma" adlı yüksek lisans tezi; Konfüçyüs ve Mevlana'nın yaşadıkları dönem ve hayatlarına değinilmiştir. Somut dünya merkezli evrene dair görüşleri ile insan sevgisi temelli ahlak görüşleri ele alınmıştır. İki düşünürün görüşleri arasındaki ortak ve farklı noktalara yer verilmiştir.

Wen Haiming (2014) "Çin Felsefesi-Çin'de Metafizik, Epistemoloji, Siyaset Felsefesi ve Karşılaştırmalı Felsefe" adlı kitabı; bu eserde Çin felsefesinin ne olduğu, Hanedanlıklar ve bu hanedanlıklarda ortaya çıkan düşünürler ve onların görüşleri, Çin felsefesinin başlangıç noktası olan Zhouyi yani Değişimler Kitabı'nın kaynak teşkil ediyor oluşuna ve içeriğine değinilmiştir. Qin Hanedanlığında öncesi filozoflar olan Konfüçyüs, Mengzi, Laozi, Zhuangzi, Mozi, Xunzi, Hanfei, Sunzi gibi düşünürlerin siyaset felsefesi görüşlerine; Han Hanedanlığından Tang Hanedanlığına olan süreçte filozofların metafizik düşüncelerine; Wei-Jin Hanedanlıklarında düşünürlerin ontoloji; Sui ve Tang Hanedanlıklarında Budizm; Song-Ming Hanedanlıklarında epistemoloji ve modern Çin felsefesi bağlamında karşılaştırmalı Doğu ve Batı felsefeleri ele alınmıştır.

Gonca Ünal Chiang (2015) "Çin Düşünürü Lao Tzu'nın Metafiziksel Düşünce Yapısının Temel Kaynağı" adlı doktora tezi; bu çalışma ile Laozi'nin yaşadığı dönem ve felsefesine, onun felsefesinin ortaya çıkması ve gelişmesine katkı sağlayan tarihsel ve kültürel arkaplana, Laozi'nin "doğaya dönüş" ideali için ortaya koyduğu yöntemlere, insanlığın ifade yöntemlerinin tarihsel gelişim süreçlerine yer verilmiştir.

Muhammet Enes Kala (2017) "Kadim Çin Ahlak Felsefesinin Kurucu Çevresi-Konfüçyüs-Laozi-Mozi" adlı makalesi; kadim bir geçmişe sahip olan Çin düşüncesinin mihenk taşları olan Konfüçyüs, Laozi ve Mozi'nin ahlak alanına dair görüşleri üzerinde

durulmuştur. Bu düşünürlerin ahlak görüşleri karşılaştırma zemininde ortaya konulmaya çalışılmış ve sonuç itibarıyla yasa merkezli toplumcu, kendilik merkezli bireyci ve evrensel sevgi merkezli faydacı ahlak anlayışları sonucuna varılmıştır.

İlknur Sertdemir (2020) "Klasik Çin Metinlerinde İnsan Kavramı" adlı doktora tezi; bu çalışma ile düşünce ekollerinde tartışılan davranış yöntemleri çerçevesinde insana yüklenen anlamın asıl dayanağının ne olduğunu ve Çin düşüncesinde insan görüşünün Batı düşüncesindeki insan anlayışı ile benzer ve farklı yargılarının olup olmadığı çalışılmıştır. İnsana yüklenen anlamın epistemeolojik, kozmolojik, sosyolojik niteliklerin insan doğasında asli olarak gelişen etik ve ahlaki bir temele dayandırıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Asya Yıldırım (2020) "Çin Yönetimi ve Konfüçyüs" adlı yüksek lisans tezi; bu tezde kadim Çin'in tarihine ve düşünsel yapısına genel bir bakış yapılmıştır. Zhou Hanedanlığı Savaşan Beylikler Dönemi'nde kaos ortamına çözüm arayan "Yüz Düşünce Okulu", Konfüçyüs'ün hayatı, öğretileri ve Konfüçyüsçü düşüncenin tarihsel süreçteki değişime, Konfüçyüs enstitüleri ve Türkiye'deki faaliyetlerine yer verilmeye çalışılmıştır.

Bahsettiğimiz bu çalışmalar tezimizin başlığı ile birebir aynı olmasa da içerik itibarı ile yararlanılabilecek literatürü oluşturmaktadırlar.

Bugün gelinen son durum ise, ahlak alanı ile ilgili çeşitli kitaplarda çeviri veya makale olarak tartışmalar kaynaklarda çok fazla olmasa da yer almıştır. Tezimizde genel olarak ikincil veri kaynaklarından yararlanılmaya çalışılmıştır. Çince aslından Türkçe'ye çevrilmiş kaynaklar, İngilizce ve Türkçe kaynaklar kullanılmıştır. Kitaplar, makaleler, dergiler, tezler, bildirgeler, internet siteleri ve video kayıtları gibi veri toplama araçlarından yararlanılmıştır. Bu tezimizde yaşanan sorunlar ve eksikliklerin en önemlisi, Çin düşüncesinde ahlak üzerine yazılmış birincil kaynak bulmak sıkıntıydı. Bulunan birincil kaynakların bazıları da Türkçe değildi. Ayrıca Türkiye içinde yazılan Çin Düşüncesi veya Çin Düşüncesinde Ahlak ve Etik gibi konular üzerinde yazılan tezlerin azlığı ve ülkemiz dışında bu konularla ilgili yapılan çalışmaların ülkemizde az biliniyor olması da bir eksikliktir. Bu çalışma, eksikliği az da olsa giderebilme ve örnek teşkil etme açısından araştırmayı önemli kılmaktadır.

Bu çalışma ile amacımız, kadim Çin düşüncesinin tarihsel yapısı, özellikleri ve ortaya çıkan ekoller, düşünürlerin öğretilerinde önemli olan temel olarak seçtiğimiz kavramlar ve düşünürlerin ahlak öğretileri ile bu kavramların ekollerdeki yansımalarını genel bir çerçeveye

ile vermeye çalışmaktır. Diğer çalışmalardan farklı olarak, ahlak kavramlarını ekoller ve düşünürler etrafında ele almaktır.

Tezimizi giriş, üç bölüm ve sonuç şeklinde ele aldık. Giriş bölümünde, ahlak ve etik kavramlarının tanımlarına, doğu felsefesinden başlayarak yeniçağ filozoflarının teorilerine kadar ele almaya ve bu teorilerin etik kuramlar ile nasıl temellendirildiklerine değinmeye çalıştık. Hint, Çin, Yunan, İlkçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ dönemlerinde bulunan önemli filozoflar ve günümüz açısından bir bakış ile genel bir çerçeve çizmeye çalıştık.

Tezimizin birinci bölümde, Çin düşüncesinin tarihi arka planına bir ışık tutmak istedik. Bu tarihi arka plana genel bir bakışla bakarak, Çin düşüncesinin genel özelliklerine ve önemine yer vermeye çalıştık. Çin düşüncesinde birden fazla ortaya çıkan ekoller yani okullardan en önemli olanlarına değinmeye çalıştık. İkinci bölümde, Çin düşüncesinde ahlakın yerine kısaca değinmeye çalıştık. Çin düşüncesinde filozofların ahlak görüşlerinde yer alan, genel olarak bilinmesi gerektiğini düşündüğümüz ve ahlak felsefesini anlamaya yardımcı olabilecek kavramlara değinmeye çalıştık. Bunlar; Yin ve Yang, Ren, Ren'ai, Yi, Li, Xiao, Tian, Dao, De, Wu wei ve Jian'ai kavramlarıdır. Bu kavramları sözlüksel anlamları ile açıklayıp, filozoflar tarafından ve yaşadıkları dönem itibariyle genel olarak nasıl ele alındıklarına değinmeye çalıştık. Üçüncü bölümde, Çin düşüncesinde önemli gördüğümüz dört filozofun ilk olarak yaşadıkları dönemin yapısına, sonra hayatlarına dair bilgilere, son olarak da ahlak düşüncelerine ve savundukları ekollere yer vermeye çalıştık. Bu filozoflar; Konfüçyüs (Kongzi), Laozi (Lao-tzu), Mozi (Mo-tzu) ve Mengzi (Mencius/Mensiyüs)'dir. Düşünürlerden hemen sonrasında günümüzle bağlantılı olarak kısa bir genel değerlendirmede bulunmaya çalıştık. Sonuç bölümünde ise Çin düşüncesi ve ahlakını genel bir çerçevesi içerisinde ele alarak bir değerlendirme ve sonuç ortaya koymaya çalıştık.

ÖZET

Kadim Çin Düşüncesinde Ahlak

Çin düşüncesinin tarihi yüzyıllar öncesine dayanmakta olup geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Çin düşüncesi ortaya çıktığı dönemden günümüze kadar varlığını sürdürmektedir. Günümüzde, araştırma yaptıkça Çin felsefesi ve düşünürlerin fikirleri daha fazla hissedilmektedir.

Birçok medeniyet epistemoloji, ontoloji, ahlak, din, siyaset gibi konularda Çin düşüncesinden yararlanmıştır. Çin düşüncesi genel olarak insan, toplum, devlet, doğa, adaleti konu edinmiştir. Çin felsefesini biraz daraltırsak, kadim geçmişe sahip düşünceleri içeren ahlak alanına, düşünürlerin fikirlerine ve bunları nasıl temellendirdiklerine değinmeyi amaçladık. Ahlak ve Etik, insanlık tarihi boyunca farklı medeniyetlerde kendini göstermiş teorik ve pratik yönü olan kavramlar olmuştur. Genel olarak ahlak; insanların kişisel ve toplumsal hayatlarındaki, eylemlerindeki tutum ve davranış kurallarının, ilke ve değerlerin bütünüdür. Etik ise; belirlenen kurallarla ilgili soruları insan ve toplum davranışları ekseninde, felsefi olarak inceleyen bir daldır.

Çin düşüncesinde ahlak, çağlar boyunca filozofların farklı ve benzer görüşleriyle etik bir çember etrafında geniş bir alan oluşturmaktadır. Hanedanlıklar ve dönemler üzerine kurulmuş Çin düşüncesinde ahlak ve etik denildiğinde ilk akla gelen filozof Konfüçyüs olmaktadır. Konfüçyüs sadece Çin'de değil Doğu ve Batı'da da etkisini göstermiş bir filozoftur. Konfüçyüs dışında Laozi, Mozi ve Mengzi gibi filozoflar ahlak alanında önemli görülmektedir. Bu filozofların ortak amaçları; insanların refah ve huzur içinde yaşayacağı bir ortam oluşturmak, ülkede birlik ve beraberliği sağlamak, toplumdaki sorunlara ve kargaşalara çözüm bulmaktır. Onlara göre ahlak; evren (kozmooloji), insanlık, toplum gibi konular üzerine temellendirilmektedir.

Biz bu tezimizde, ahlak ve etik tanımlarına, filozofların ahlakı temellendirmelerine, Çin düşüncesinin tarihine, genel özelliklerine ve ekollere değinmeye çalıştık. Sistemli ve tutarlı bir şekilde kavramsal analiz yöntemi ile Yin ve Yang, Yi, Li, Ren, Xiao, Tian, Dao, De, Wu Wei ve Jian'ai gibi kavramları ele almaya çalıştık. Çin düşüncesinin mihenk taşları olan Konfüçyüs, Laozi, Mozi ve Mengzi'nin ahlak ve etik ile ilgili görüşlerine değinmeye çalıştık. Sonuç kısmında ise bu tez üzerinde neler tartıştığımız ve ne gibi sonuçlara ulaştığımız üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çin Düşüncesi, Ahlak ve Etik, Konfüçyüs, Laozi, Mozi, Mengzi.

ABSTRACT

Morality in Ancient Chinese Thought

The history of Chinese thought dates back centuries and covers a wide range of time. Chinese thought has existed from the time it emerged until today. Today, as we do research, the impact of the ideas of Chinese philosophy and its thinkers are felt even more.

Many civilizations have benefited from Chinese thought in subjects such as epistemology, ontology, morality, religion, and politics. Chinese thought generally deals with human, society, state, nature, and justice. If we narrow down our research about the Chinese thought a little bit, we have aimed to touch on the moral field, which includes the thoughts of ancient times, the ideas of the thinkers and how they ground them. Morality and Ethics, have been concepts with theoretical and practical aspects that have shown themselves in different civilizations throughout the history of humanity. Morality is generally the whole of the principles and values of the attitudes and behavior rules in the actions of people in their personal and social lives. Ethics, on the other hand, is a branch that philosophically examines the problems related to the determined rules in the axis of human and social behavior.

In Chinese thought, morality forms a wide area around an ethical circle with different and similar views by philosophers down the ages. Confucius is the first philosopher that comes to mind when morality and ethics are mentioned in Chinese thought, which was founded on dynasties and periods. Confucius is a philosopher who has shown his influence not only in China but also in the East and the West. Apart from Confucius, philosophers such as Laozi, Mozi and Mencius are considered important in the field of morality. The common goals of these philosophers are to create an environment where people can live in prosperity and peace, to provide unity and solidarity in the country, and to find solutions to the problems and turmoils in society. According to them, morality is based on issues such as the universe (cosmology), humanity, and society.

In this thesis, we tried to touch on the definitions of morality and ethics, how philosophers grounded morality, and also the history of Chinese thought, and its general characteristics and schools. We tried to deal with concepts such as Yin and Yang, Yi, Li, Ren, Xiao, Tian, Dao, De, Wu Wei and Jian'ai, with a systematic and consistent method of conceptual analysis. We tried to address the views of Confucius, Laozi, Mozi and Mencius, who are the cornerstones of Chinese thought, on morality and ethics. In the conclusion part, we focused on what we have discussed through this thesis and what kind of conclusions we have reached.

Keywords: Chinese Thought, Morality and Ethics, Confucius, Laozi, Mozi, Mencius.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
ŞEKİLLER DİZİNİ	vi
TABLolar DİZİNİ	vii
GİRİŞ: FELSEFİ BİR PROBLEM OLARAK AHLAK	1
1. Ahlak ve Etik Kavramları	3
2. Ahlak Felsefesine İlişkin Teoriler ve Etik Kuramlar	5
1. KADİM ÇİN DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ	23
1.1. Çin Düşüncesinin Tarihi Arka Planına Genel Bir Bakış	23
1.2. Çin Düşüncesinin Genel Özellikleri ve Önemi	30
1.3. Çin Düşüncesinde Ekoller	33
2. KADİM ÇİN DÜŞÜNCESİNDE AHLAK	41
2.1. Çin Düşüncesinde Ahlakın Yeri	41
2.2. Ahlak İle İlişkili Temel Kavramlar	42
2.2.1. Yin ve Yang	42
2.2.2. Ren (İnsan Sevgisi) ve Ren' Ai (Dereceli Sevgi)	49
2.2.3. Jian' Ai (Evrensel Sevgi)	51
2.2.4. Yi (Doğru Olmak)	53
2.2.5. Xiao (Örnek Evlat Olmak)	54
2.2.6. Li (Adetlere ve Kurallara Uymak)	55
2.2.7. Tian (Gök), Dao (Yol), De (Ahlak, Erdem)	56
2.2.8. Wu Wei (Eylemsizlik)	62
3. KADİM ÇİN DÜŞÜNCESİNDE AHLAK DÜŞÜNÜRLERİ	64
3.1. Çin Düşüncesinde Ahlak Düşünürleri	64

3.1.1. Çin Düşünürlerinin Yaşadıkları Dönemin Yapısı	64
3.2. Konfüçyüs'ün Ahlak Teorisi	68
3.2.1. Konfüçyüs'ün Hayatı ve Eserleri.....	68
3.2.2. Konfüçyüs'ün Ahlak Teorisi	72
3.3. Laozi'nin Ahlak Teorisi	78
3.3.1. Laozi'nin Hayatı ve Eserleri.....	78
3.3.2. Laozi'nin Ahlak Teorisi.....	80
3.4. Mozi'nin Ahlak Teorisi	87
3.4.1. Mozi'nin Hayatı Ve Eserleri.....	87
3.4.2. Mozi'nin Ahlak Teorisi	88
3.5. Mengzi'nin Ahlak Teorisi	91
3.5.1. Mengzi'nin Hayatı Ve Eserleri	91
3.5.2. Mengzi'nin Ahlak Teorisi.....	92
3.6. Genel Değerlendirme	94
SONUÇ.....	98
KAYNAKÇA	103

KISALTMALAR

bk. : Bakınız

C : Cilt

DTCF : Dil ve Tarih-Coğrafya Fakóltesi

MÖ : Milattan önce

MS : Milattan sonra

S : Sayı

s. : Sayfa

s.e.t. : Son erişim tarihi

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

TDK : Türk Dil Kurumu

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TYB : Türkiye Yazarlar Birliğı

vb. : Ve benzeri

vs. : Vesaire

yy. : Yüzyıl

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Wu Xing	39
Şekil 2. Yin ve Yang	44
Şekil 3. Sekiz Trigram (Bagua).....	48

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Yin ve Yang'ın Zıtlıkları.....	47
Tablo 2. Kadim Çin Kronolojisi	65
Tablo 3. Konfüçyüs'ün Düşüncelerinin Temelini Oluşturan İlkeler ve Terimler.	75

GİRİŞ: FELSEFİ BİR PROBLEM OLARAK AHLAK

Felsefe, yüzyıllar öncesinden günümüze kadar ulaşan bir bilgelik sevgisidir. Felsefeyi, yeri geldiğinde bir ağaca ve bu ağacın dallarına, yapraklarına, çiçeklerine, meyvesine, yeri geldiğinde ressamın paletindeki renklere ve tuvalindeki bir resme veya birçok çeşitli imgelere benzetmek mümkündür. Bu benzetimler, filozofların bulundukları dönem ve coğrafya itibariyle felsefe tanımlamalarında farklılık göstereceğini belirtmek içindir. Herkesin tanımlamaları ve açıklamaları farklılık gösterebilmektedir.

Felsefe, sadece tek bir alana dayandırılmamıştır. Konu ve filozof itibariyle dünyanın birçok yerinde ve alanda etkisini göstermiştir. Hint, Çin, Yunan en temel bilinen yerler arasındadır. Eski uygarlıklardan günümüze kadar gelen bir alan olan felsefe, ontoloji, epistemoloji ve aksiyoloji ile üçlü bir sac ayağı oluşturmaktadır. Aksiyolojinin kollarından biri olan ahlak ve etik asıl konumuzu oluşturmaktadır. Burada genel olarak ahlak ve etik tanımları, filozofların görüşleri ve sonrasında da Çin düşüncesinin temel yapıtaşlarından biri olan ahlak konusu bizim için önem arz etmektedir. Ahlak ve etik tanımları yukarıda bahsettiğimiz üzere birçok filozoflar, düşünürler tarafından ve dönemlerde farklı şekillerde ele alınmıştır.

Filozoflar doğa, insan, toplum, devlet, siyaset, ahlak ile ilgili problemlere felsefelerinde yer vermişlerdir. Ahlak ile ilgili problemlerin en temelinde "nasıl yaşamalıyım, ne yapmalıyım?" sorusu yer almaktadır. Daha sonrasında ise "evrensel bir ahlak yasası var mıdır?" sorusu önem kazanmaktadır. Tezimizde ise Çin düşüncesinde ahlakın yeri nedir? sorusu temel problemimizdir. Çin düşüncesinde ahlakın pratik mi yoksa teorik yönümü daha ön plandadır? Önemli filozofların ahlak görüşleri nelerdir? Çin düşüncesinde ahlakı nasıl temellendiriyorlar? gibi sorular ise alt problemlerimizdir. Kavramsal bir çizgide ilerleyebilmek ve temel olarak seçtiğimiz kavramların ekoller ve düşünürlerle göre değişimini takip edebilmek varsayımımızı oluşturmaktadır.

Konumuz genel itibariyle Çin'in kadim dönemlerine ait olan ahlak düşünceleri üzerinedir. Çin düşüncesi çok geniş bir alana sahiptir. Bu tezimizde, kadim Çin düşüncesinde ahlak alanına değinmeye çalışılmıştır. Aslında ahlak alanı da başlı başına geniş bir alanı

oluşturmaktadır. Bu konuda da MÖ 6. yy. tarihlerinde Zhou Hanedanlığı (MÖ 1100 - MÖ 221)'nin kollarından biri olan Doğu Zhou Hanedanlığı (MÖ 771 - MÖ 221) zamanındaki İlkbahar-Sonbahar (MÖ 771 - MÖ 476) ve Savaşan Beylikler (MÖ 476 - MÖ 221) dönemlerindeki ahlak düşünceleri çerçevesinde ağırlıkta durulmaya çalışılmıştır. Bu kısımda da tezimizde bir temel oluşturacak kadar, önemli olduğunu düşünerek seçtiğimiz Konfüçyüs, Laozi, Mozi ve Mengzi düşünürlerine değinerek onların ahlak görüşlerine, kavramlarına ve temellendirmelerine yer verilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmada Çince karakterlerin transkript hallerini, daha çok Pinyin sistemi ile verilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın temel amacı; Çin'in sınırladığımız dönemlerdeki kadim ahlak anlayışını analiz etmek ve onun nasıl bir yansıması olduğuna ulaşabilmektir. Çin düşüncesinde ahlakın yeri, önemli olarak gördüğümüz kavramlar ve düşünürlerin ahlak görüşlerine tezimizde yer vermek ve de tezimizle ilgili yapılan çalışmaların az olması nedeniyle, bu tezi yazarak özgün bir çalışma ortaya koymak amaçlarımız arasındadır. Bu alandaki çalışmaların az olması nedeniyle oluşan boşluğu kapatmak ve araştırmacılara yardımcı kaynak oluşturmak ile de yarar sağlayacağını ve araştırmamızın önemini artacağını düşünebiliriz.

Kadim Çin düşüncesini, ahlakını ve düşünürlerin görüşlerini daha iyi anlayabilmek için sistemli ve tutarlı bir şekilde kavramsal analiz yöntemi kullanılmıştır. Düşünürlerin ahlak alanına dair görüşleri temellendirme yöntemiyle verilmeye çalışılmıştır. Yer yer de Çin düşüncesinin, Batı ile olan karşılaştırılmasına yer verilmeye çalışılmıştır. Çin düşünürleri arasında da karşılaştırmalı konulara değinilmeye çalışılmıştır.

Ahlak, insanlık tarihi ile beraber geçmişten günümüze kadar ulaşmıştır. Çin düşüncesinde ahlakın genel hatlarını ortaya koymak, tezimizin temel problemini oluşturmaktadır. Araştırmanın kapsamı ve sınırlılığı; Genel olarak kavramsal bir çerçeve izlenerek ahlakın tanımları ve temellendirilmesi, Çin düşüncesindeki yeri, kadimliği ve günümüze yansıması, filozofların önemli kavramları ve etkilediği, etkilendiği çevrede ahlak görüşlerine dair bir arka plana sahip oluşları ile tezimizin sınırlılıklarını oluşturmaktayız.

Bir sonraki başlıklarda ahlak ve etik kavramlarının tanımlarına, tezimize temel oluşturacak kadarıyla seçtiğimiz önemli birkaç filozofun ahlak düşüncelerine ve bunları temellendirmelerine yer vermeye çalıştık. Zira ahlak ve etik konusu, ciltlerle dolu kitaplar yazılabilecek kadar geniş bir alana sahiptir. Biz sadece Yüksek Lisans tezimizde, çalışmamızın temelini oluşturması düzeyinde bunları ele alıyoruz.

1. Ahlak ve Etik Kavramları

Ahlak ve etik, yüzyıllar öncesinden başlayarak insanların birlikte etkileşim ve iletişim kurdukları andan itibaren günümüze kadar gelmiş, hâlâ devam etmekte ve edecek olan bir problem alanıdır. Birçok filozof ve düşünür ahlak ve etik ile ilgili çeşitli tanımlamalar yapmışlardır.

Ahlak ve etik kavramları içeriği ile felsefe, hukuk, sağlık gibi birçok alana konu olmaktadır. Felsefede bu kavramların yeri önemlidir. Adalet, siyaset ile ahlaki davranışlar etik kavramlar arasında ilişkiler kurulmaktadır.

Ahlak ve etiğin TDK'deki kelime anlamları şu şekildedir: Ahlak, "bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları".¹ Etik ise "çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması gereken davranışlar bütünü, ahlaki, ahlakla ilgili."²

Ahlak; genel manada bakıldığında, "mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan bir davranış kuralları bütünü. İnsanların kendisine göre yaşadıkları, kendilerine rehber aldıkları ilkeler bütünü ya da kurallar toplamı. Bir insanın iyi niteliklerini ya da kişiliğini ifade eden tutum ve davranışlar bütünü, huy."³ Başka bir genel anlamda baktığımızda ahlak; "belli bir dönemde belli bir insan topluluklarının benimsenmiş olan, bireylerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen törel davranış kurallarının, yasalarının, ilkelerinin toplamı. Felsefenin bir dalı olarak: Ahlak üzerine kavramsal öğretiler. İnsanların kişisel ve toplumsal yaşamdaki ahlaksal eylemlerine ilişkin sorunları inceleyen felsefe öğretileri".⁴

İslam Felsefesindeki anlamı ile ahlak; Arapça'da huy, mizaç, karakter, tabiat vs. gibi anlamlara sahip olan "hulk" kelimesinin çoğulu olup insanın iyi veya kötü olarak ifade etmesine yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisi ile ortaya koyduğu iradeli davranışların bütünü ahlakın konusunu içermektedir. İslam filozofları, ahlak ile nefis arasında bağlantı kurmuşlardır. İnsanların yapıp ettiği davranışlar, alışkanlıkları ve

¹ 'Ahlak', <http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c6feab4523f64.87104407> s.e.t. 04.02.2019.

² 'Etik', <http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c700cbdb254b0.61163940> s.e.t. 04.02.2019.

³ **Cevizci, Ahmet** (2003) Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü, 12. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayınları, s.5.

⁴ **Akarsu, Bedia** (1998) Felsefe Terimleri Sözlüğü, 12. Baskı, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1998, s.18.

yetenekleri iyi yönde ise nefiste faziletlere, kötü yönde olursa reziletlere sebep olmaktadır. Tasavvufta ise iyi olan esastır. Kötü huylardan arınma, iyi huylara benzeme ahlaki açıdan önemlidir.⁵ Davranışları ifrat ve tefrit yani aşırı davranma, yeterli ölçüde olmama ve ölçülü olma durumlarında iyi ve kötü olarak da ele alabiliriz. Ölçülü olmak ise orta yolu bulmakla mümkündür.

Etik; ahlak felsefesi olarak da adlandırılmaktadır. "Ahlaksal olanın özünü ve temellerini araştıran bilim, insanın kişisel ve toplumsal yaşamındaki ahlaksal davranışları ile ilgili sorunları ele alıp inceleyen felsefe dalı."⁶ Başka bir tanımlamaya göre etik; "ahlak ve ahlaklılığın olgusal ve tarihsel olarak yaşanan bir şey olduğu, tek tek her bireyin şu ya da bu ölçüde şekillendirgi, somut bir ahlaki hayatı bulunduğu, bu hayat içinde cisimleşen ahlaki değerler, peşinde koşulan ideallerin söz konusu olduğu kabulleri üzerinde, ahlak adı verilen söz konusu tarihsel olguya yönelen felsefe disiplini; ahlakın eylemin pratiği olduğu yerde, eylemin teorisini oluşturan felsefe türü."⁷

Ahlak ile etik her ne kadar birbiri ile bağlantılı olsa da aralarında farklılıklar olmaktadır. Ahlak, bir toplumun gelenekselleşmiş ve töreselleşmiş yaşama biçimidir. Pratik bir alandır. Etik ise, doğru ve yanlış olan davranışın teorisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu teorinin uygulanması yani pratiği olarak ahlakı düşünebiliriz. Bu nedenle ahlaki ilkeler yerine etik ilkelerden söz edilebilir. Aynı şekilde etik değil de ahlaki bir davranış tarzından söz etmek daha doğru olacaktır. Etik bir kişinin belli bir durumda ifade etmek istediği değerlerle, ahlak ise bu değerleri gerçekleştirme veya hayata geçirme tarzı ile ilgilidir.⁸

Ahlak felsefesi (etik), felsefi bir bakış açısı ile ahlak alanına, ahlakın temel problemlerine ve iddialarına yönelik araştırma, sorgulama ve çözümlemelerdir. Ahlak felsefesi yani etiğin, ahlaki olana yaklaşımı iki şekilde olmaktadır. İlki, insan için iyi hayat nedir ve insan nasıl yaşamalı, sorularına cevap aramasıdır. Diğeri ise ahlak teorilerinin yeterince açık olmayan kavram ve önermelerini açıklığa kavuşturabilmek ve çözümleyebilmektir.⁹ Ahlak sözcüğünün iki zıttı bulunmaktadır. Biri ahlaksız sözcüğü, diğeri ahlaklıdır. İkisi arasındaki fark: Ahlaksız, bilinen tikel bir ahlak kuralına uymayan

⁵ **Vural, Mehmet** (2011) İslam Felsefesi Sözlüğü, 2. Basım, Ankara, Elis Yayınları, s.18-19.

⁶ **Akarsu** (1998) s.74.

⁷ **Cevizci** (2003) s.145.

⁸ **Cevizci, Ahmet** (2012) Felsefe Sözlüğü-Referans Sözlükler, 3. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, s.16.

⁹ **Arıcan, Musa Kazım** (2016) 'İslam, Ahlak, Etik ve Ahlak Felsefesi', Sula, İsmail Erkam (Editör), İslam'da Ahlak ve Etik Kavramsal ve Kuramsal Tartışmalar Seminerleri-2, Ulisabülten, Ybü-Ulisa, Ankara, s.11-12.

anlamına gelirken; ahlakdışı sözcüğü ise ahlak ile ilgili ve bağlantılı olmayan anlamına gelmektedir.¹⁰

Kısacası ahlak, insanı ve toplumu ilgilendiren, insanın toplumda uyması gereken davranış biçimleri ve kuralları bir arada bulunduran ilkeler bütünüdür. Etik ise ahlak felsefesi alanını oluşturup insanların kişisel ve toplumsal yaşamlarındaki ahlaksal davranışlarla ilgili sorulara yönelen bir felsefedir. Ahlak pratik, etik ise teorik kısmı oluşturmaktadır.

Ahlak felsefesi Hint, Çin ve Yunan felsefelerinde insan, toplum, devlet ile ilgili problemler etrafında incelenmeye başlanmıştır. Filozofların bulundukları dönemden ve o zamanın şartlarından, kendilerinden önceki filozofların düşüncelerinden etkilenerek veya sonraki filozofları etkileyerek; iyi-kötü, doğru-yanlış, mutluluk, adalet, haz, özgürlük, ödev gibi kavramları ahlak felsefelerinde yer vermişlerdir.

2. Ahlak Felsefesine İlişkin Teoriler ve Etik Kuramlar

Yapılmış ve yapılacak olan çalışmalar ekseninde felsefenin ve alanlarının gelişiminde merak önemli bir yer tutmaktadır. Merakla birlikte korku ve kaygı da merak kadar önemlidir. Araştırmacılarda ahlak, siyaset, sanat, din, metafizik, bilgi gibi bütün alanlarda merak, korku ve kaygı her zaman olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Bu şekilde yeni fikirleri ortaya çıkarma, önceden sunulmuş fikirlere katılma veya bunlara eleştiri getirilmesi söz konusu olacaktır. Bizim bu başlıkta bütün bir ahlak felsefesi tarihini vermemiz mümkün olmayacağı için önemli olduğunu ve Çin düşünürleri ile bağlantılı olabileceğini düşündüğümüz filozofları vermeyi tercih ettik. Burada filozofların ahlak görüşlerinden yola çıkarak felsefelerindeki görüşlerin dayandığı kuramların ne olduğuna, filozofların ahlakı ne ile temellendirdiğine, görüşlerin evrenselliğine kısaca değinmeye çalışarak temel düzeyde bu konuları ele almaya çalıştık.

Ahlak üzerine yapılan çalışmalar, olgusal, tarihsel, mantıksal ve kavramsal bir çerçeveye yaslanan, bu alanlarda yapılan ve edinilen bilgiler duyarlı araştırmacı, felsefeci insanlar sayesinde olmaktadır.¹¹

¹⁰ Billington, Ray (1995) Living Philosophy An Introduction to Moral Thought (Çeviren: Yılmaz, Abdullah (1997) Felsefeyi Yaşamak Ahlak Düşüncesine Giriş, 1. Basım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları), s.46.

¹¹ İnşan, Ahmet (2009) 'Felsefe Ahlakı Üzerine Bazı İlk Düşünceler' Çankırı Araştırmaları Dergisi, S:4, s.258.

Arslan'a göre, ahlak felsefesinin amacı, "insan davranışlarını tasvir etmek değildir, değerlendirmektir. Onlar hakkında, 'iyi' veya 'kötü' diye hüküm vermektir. O, yasa bulmaz veya keşfetmez, norm yani kural koyar. Ahlak felsefesi bu bakımdan bilimsel değil, normatif, yani kural koyucu bir disiplindir."¹²

İnsanların peşlerine düşmeleri gereken amaçların ne olduğu sorusu sorulduğunda Ahlak filozofları, iyi bir hayatın ana bileşenleri ya da bizi kendilerinde iyi olan şey türleri ile ilgili bir soru olarak değerlendirmektedirler. Bu görüşlerden ilkinde, insanlar iyi bir hayatın peşindedirler ve onu aramaktadırlar. İkincisinde ise insanın doğası nedeniyle bu tür kabul edilemez. Kendi içinde iyi olanlar seçilmeye ve peşinde koşulmaya değer kabul edilir. İlk yol insanın mutluluğu veya gerçek iyiliğiyle ilgili teoriye, ikincisi ise doğrudan doğruya asli, özsel değer teorisine götürmektedir. Bu iki teorinin köklerine antik Yunan'da karşılaşmaktayız. İlkinde hayattan keyif almanın insanın mutluluğunun özünü meydana getirdiği görüşü hazcılıkla, erdemin, erdemli yaşamının insanın gerçek manada iyisini oluşturduğu fikri de mükemmeliyetçiliğin Platon ve Aristoteles'teki versiyonu ile sonuçlanmıştır. İkinci teori de özellikle Platon'un İdealar teorisinde olmak durumundadır. Bu teoride, Platon'un başka şeylerin yanında, değer aşkınlığı ve gerçekliği ile alakalı birtakım iddialar içeren İdealar teorisinden farklı olarak, nasıl ki birtakım metafiziksel tezleri gerektirmiyorsa, içinde de bulundurmaz. Teoride en önemli soru şudur; doğallıkla ne ya da nelerin kendilerinde iyi olduğudur. Filozofların bu bağlamda erdem, bilgi, dostluk, güzellik, mutluluk ve haz gibi farklı iyi şeylerden bahsettikleri söylenebilir.¹³ Bu iki teoriyi, evrensellik bir ahlak düşüncesi açısından baktığımızda nesnel ve öznel ahlak olarak ele alabiliriz.

Kant'tan itibaren felsefe sorunlarını bilgi ve eylem sorunları olarak ayırmak ve incelemek âdet haline gelmiştir. Bilgi sorununu ele alan ve inceleyen, bilgi felsefesidir. İnsan, hem bilen hem de eylemde bulunan bir varlıktır. İnsan eylemleri ise meydana geliş, yöneldikleri amaç ve değerler açısından felsefi sorunları içermektedir. Bundan dolayı onları da felsefenin incelemesi gerekmektedir. İnsan eylemlerini, amaçlarını ve yöneldikleri değerleri inceleyen felsefeye, etik ya da ahlak felsefesi denilmektedir. Ahlaki eylemler günlük yaşamımızda her gün tekrarladığımız eylemlerdir. Bunlar; dürüst olmak, yalan söylememek, doğru hareket etmek, başkalarının hakkını almamak, insanlara saygılı olmak,

¹² Arslan, Ahmet (2003) Felsefeye Giriş, 15. Baskı, Ankara, Adres Yayınları. s.62.

¹³ Cevizci, Ahmet (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, s.735.

insanlara yardım etmek gibi eylemlerdir. Bu eylemlerde bulunan kişiler ise ahlaklı, namuslu, erdemli kişiler olarak nitelendirilmektedir. Ahlak felsefesi, etik ahlaki eylemleri araştırırken bunu kendine özgü kavramlar ile yapmaktadır. Her bilgi dalının kendi kavramları olduğu gibi etiğin de kendine özgü bir kavram dili vardır. Bunlar; iyi, kötü, erdem, irade, vicdan, ahlak yasası, mutluluk, ödev, özgürlük gibi kavramlardır.¹⁴

Ahlaki eylemlerin bir amacı olduğunu savunan görüşler vardır. Bunlar; mutluluk, haz, fayda, ödevdir.¹⁵ Filozoflar bu kuramlar çerçevesinde farklı ahlak görüşleri ortaya koymuşlar ve temellendirmişlerdir.

İnsanların, bireysel ve sosyal hayatı ile ilgili davranışlarını niteleyen ve yaşatılması hedeflenen ölçütler olan değerler ile ahlak arasında sıkı bir ilişki vardır. Değerler, insanın toplum içinde nasıl hareket edeceğini belirten kuralları belirleyen, yön veren ve anlam kazandıran ortak inançlardır. Ahlaki değer ve ilkelerin temellendirilmesi konusunda farklı görüşler söz konusudur. İnsanın kendisinden hareket ederek akıl, vicdan ve sezgileri ile bir temellendirme karşımıza çıkmaktadır. Yani insan, kendi kendisine yetebilen bir varlık olarak kendi ahlak esaslarını belirleyip uygulayabilir. Başka bir temellendirmede toplumun barış, huzur ve yararı esastır. Bir arada yaşamlarını sürdüren insanların ihtiyaç duydukları sosyal düzen ve güven ortamının sağlanması, ahlaki değerler etrafında oluşturulacak toplumsal anlaşmayla mümkün olabilir. Bir başka temellendirme de şöyledir; iyi ve kötü olarak nitelenen ve böylece ahlaki değer taşıyan her şeyi belirleyen Allah'tır. Allah'ın emirleri iyi, güzel ve doğru; yasakladıkları ise kötü, çirkin ve yanlıştır.¹⁶ Bu durumun dinî olarak bir temellendirme olduğunu düşünebiliriz.

Ahlaki değerler, insanın varlık olma şartı olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan, bu değerleri varlıklar ile kurduğu ilişkiler sonucunda meydana getirmektedir. Bu değerlere sahip çıkan ve koruyan insandır. İnsanların sahip oldukları bu değerlerin, medeniyetlerin doğuşu ve yükselişinde önemli bir rol oynamaktadır. Ahlakı ne ile temellendirdiğimiz, onun hangi zihniyetle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Akıl, duygu, sezgi, din ile temellenmesi, ahlakın hangi zihniyet ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Ahlaki değerlerin inşası ve günümüz dünyasının ahlak sorunları çerçevesinde, zihniyetin mi bir

¹⁴ Detaylı bilgi için bk.: **Tunalı, İsmail** (2010) Felsefeye Giriş, 3. Basım, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, s.111-114.

¹⁵ **Tunalı** (2010) s.116.

¹⁶ **Zengin, Zeki Salih** (2016) 'İslam, Ahlak ve Etik', Sula, İsmail Erkam (Editör) İslam'da Ahlak ve Etik Kavramsal ve Kuramsal Tartışmalar Seminerleri-2, Ulisabülten, Ybü-Ulisa, Ankara, s.6-7.

ahlaki tutum doğurduğu yoksa ahlaki tutum ve davranışın mı bir zihniyet oluşturduğu sorgulanması gereken bir konudur.¹⁷

Ahlak kuramları farklı ölçütlere göre sınıflandırılmıştır: Nesnel ve öznel olarak ikiye ayrılmıştır. Platon, nesnelci kuramın temsilcisi; Spinoza ve Hobbes ise öznelci kuramın temsilcisi olarak dile getirilmektedir. Ahlak kuramları niyetçi, sonuççu ve ödevci olarak da sınıflandırılabilir. Kant birinci kurama, Epikuros ikinci kurama ve W. D. Ross (Aristoteles'in araştırmacısı ve aynı zamanda bir ahlak kuramcısı) ise üçüncü kurama örnek gösterilebilir. Başka bir ahlak kuramları ise doğacı, doğacı-olmayan ve heyecancı/duygucu ahlak kuramlarıdır. Bunlara örnek ise, birincisine faydacılığı savunanlar ve Hobbes, ikincisine Platonculuk ve Hristiyan ahlak kuramları, üçüncüsüne ise bazı modern (çağdaş) filozoflar olarak A. Ayer ve Rudolph Carnap örnek verilebilir.¹⁸

Doğu'daki düşünürler doğa, kozmoloji, metafizik, akıl, fayda, din; Presokratikler doğa; İlkçağ felsefesi filozofları mutluluk, ontoloji, teleolojik, haz, akıl, fayda, bencillik; Ortaçağ filozofları din, Tanrı, vahiy, teolojik; Yeniçağ filozofları ise fayda, ödev, vazife, sezgi kuramları üzerine ahlaki teoriler geliştirmişlerdir. Kısacası, İlkçağ filozofları kozmolojik, Ortaçağ filozofları teolojik, Yeniçağ filozofları da antropolojik temellendirmeler üzerine ahlak felsefesine dair teorileri geliştirdiklerini görebiliriz.¹⁹

Evrensellik açısından baktığımızda ise, evrensel ahlak yasasını reddedenler; hazcılık/hedonizm (Aristippos, Epikuros), faydacılık/utilitarizm (J. Bentham, J. S. Mill), bencillik/egoizm (M. Stirner) ve anarşizmdir (J. Proudhon, M. Stirner, A. Bakunin, A. Kropotkin, Nietzsche, Sartre). Kabul edenler ise öznel/sübjektif (Bentham, Mill, Bergson) ve nesnel/objektif (Sokrates, Platon, Farabi, Spinoza, Kant) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tasavvuf düşüncesinde ise evrensel ahlakı savunan düşünürler (Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli) mevcuttur.²⁰

Bu tezimizde, Uzak Doğu'da Batı'ya, Batı'dan İslam'a, Tasavvufa ve günümüze kadar, temel oluşturması açısından ahlak felsefesi açısından önemli olduğunu düşünerek seçtiğimiz

¹⁷ Arıcan (2016) s.14-15.

¹⁸ Detaylı bilgi için bk.: Arslan (2003) Felsefeye Giriş, s.146-148.

¹⁹ Buradaki bilgileri, bu bölümde verdiğim "Felsefeye Giriş" kitaplarından ve özellikle şu kitaptan esinlenerek kendi çıkarımlarımla oluşturdum. Detay için bk.: Günay, Mustafa (2018) Metinlerle Felsefeye Giriş, Konya, Çizgi Kitabevi, s.102.

²⁰ Tunali (2010) s.124-135.

birkaç filozofun, ahlak teorilerine ve etik kuramlarına değinmeye çalışarak görüşlerine yer vermeye çalıştık. Bunlara bakacak olursak;

Uzak Doğu diyarı denilen daha çok Hint ve Çin coğrafyasında, ele alınan Budizm, Konfüçyanizm ve Daoculuk gibi önemli düşünceler ve Buda, Konfüçyüs, Laozi gibi önemli düşünürlerin fikirleri etrafında temellenen bir ahlak söz konusudur. Akıl, felsefi süreçlerden dışlanmaz, insanı insan yapan birçok özellikten biri olarak kabul edilmektedir. Sezgi, duygulanım, farkındalık, bir görüş açısı oluşturma veya nasıl davranacağına karar verme sürecinde, tıpkı bir şarkı yazarken, çiçek dolu bir vazoyu düzenlerken, bir tabloyu boyarken olduğu gibi, aklın eşit ortakları olarak görülmektedir. Batılı etkinliğin aksine onlar edilgenliği savunmaktadırlar. Onlar için olmak, yapmaktan ve sahip olmaktan ölçülemeyecek derecede daha önemlidir. Batı'nın genel olarak gözden kaçırdığı, hayatın temel çelişmesine dikkat çekeler: Yin ve Yang; etkin ve edilgen, eril ve dişil, hâkim ve boyun eğmiş. Bunlar düzen ve ahenk içinde olmazsa eğer, hayat çarpıklaşır ve başarısız olunacağına inanılır. Batı'nın bireysel kendi farkındalığına karşı Uzak Doğu'nın düşünürleri, bireysel bilincin eninde sonunda evrensel bilincin (Dao ya da Brahman) geniş seline kapılması gerektiğini ya da bilincimizi Nirvana'nın cennet durumunda kaybettiklerini düşünmüşlerdir. Bu durum, arzuyu aşmakta ve Buda'ya göre, tartışma yerine düşünmekle, mücadele yerine çekilme ile, başkaları üzerindeki güç veya üstün bir Varlık'a boyun eğmek yerine kendi içindeki barış ile yaratılabilir.²¹

Budizm'de²², Buda'nın (Siddartha Gautama) hakikatleri arasında yer alan acının sona ermesine açılan yol olan Yüce Sekizli Yol veya orta yol ve Karma; Laozi'nin Dao kavramından yola çıkılarak Dao De Jing eserinde "erdemın yolu"ndan bahsetmesi ve kişinin hem aklına hem de kişiliğinin bütünlüğüne seslenen; Konfüçyüs'ün "sana yapılmasını

²¹ Billington (1997) s.273-274.

²² Budizm; Batı dillerinde kurucusu Buda olduğu düşünülen dinin adı olarak kullanılmaktadır. Duyguları dizginlemek, ahlaken temizlenmek, insanları eşit görmek, insanlara ve diğer canlılara merhamet duymak gibi ilkelere dayanmaktadır. Çin'de ise, Çin Budizmi olarak ortaya çıkmaktadır. Budizm hakkında detaylı bilgi için bk.: Tümer, Günay (1992), 'Budizm', TDV İslâm Ansiklopedisi, s.352 <<https://islamansiklopedisi.org.tr/budizm>> s.e.t. 09.01.2022; Ayrıca "gerçeğin yolu, doğru yol" gibi anlamlarına gelen "Dhammapada" Budizm ile ilgili en önemli eserlerden biridir. Buddha-Dhammapada-Gerçeğin Yolu <<https://dusundurensozler.blogspot.com/2012/12/buddha-dhammapada-gercegin-yolu.html>> s.e.t. 09.01.2022. Bu kelimenin kökeninde yer alan Dhamma sözcüğü Sanskritçede Dharma olarak karşımıza çıkmaktadır. Dhamma; erdem, kanun, öğreti, töre, disiplin ve din gibi birçok anlama sahiptir. Detaylı bilgi için bk.: - Dhammapada (Çeviren: Kaya, Korhan (2019) 1. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), s.xxv.

istemediğini başkasına yapma" sözüyle iyiliğe iyilikle, kötülüğe adaletle karşılık veren hümanist bir karaktere sahip ahlak düşüncelerinden bahsetmek mümkündür.²³

Konfüçyüs eylemlerde ve yaşamda, dengeli ve uyumlu olmaya önem verir. Ona göre denge, zevk ve kızgınlık, neşe ve keder, coşma ve taşma gibi duygulara kapılmamak, uyum ise bu duyguların tam zamanında ortaya çıkması olduğunu düşünmektedir. Budizm, bir hayat felsefesi ve dünya görüşüdür. Bir kişinin kendisini bireysel olarak kurtarması ve bir bütün olarak toplum içinde başkalarıyla birlikte özgürleşmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç ise bilgelik, cömertlik, sabır ve ahlak kurallarına bağlılık gibi erdemlere ihtiyaç duymaktadır.²⁴

Bu düşünürlerin yaşadıkları döneme baktığımızda coğrafyalar farklı olsa bile aynı zaman dilimini kapsayan bir çağ söz konusu olmuştur. Bu çağı, Karl Jaspers "eksen çağı" olarak adlandırmıştır. MÖ 800-200 yılları arasındaki dönemi kapsayan bu çağda; Mısır, Hint, Çin, Antik Yunan, Orta Doğu, İran gibi bölgelerde eşzamanlı olarak birbirine benzeyen, fakat birbirinden bağımsız felsefi ve dinî düşünceler ortaya çıkmıştır. Jaspers bu dönemi, duru bir bilincin en canlı hâliyle ortaya çıkmasını sağlayan derin bir nefes olarak ifade etmektedir. Bu çağ eşsiz olup sonraki dönemler bu çağın üzerine olmuş ve bu çağa benzer çalışmalar yapılmıştır. Bu çağda Konfüçyüs, Laozi Siddharta Guatama, Zerdüş, Buda gibi isimler ortaya çıkmıştır.²⁵

Batı felsefesinde Sokrates öncesi filofolardan biri olan Protagoras'ın "Hakikat" adlı eserinde geçen "insan her şeyin ölçüsüdür" sözü hem hakikat hem de ahlak görüşüne ışık tutmaktadır. Protagoras'ın ahlak anlayışı insan merkezlidir. Felsefesinin esas amacı ahlakılıktır. İnsan kendi kendisiyle uğraşmalı, faydasız ve gereksiz düşüncelerden vazgeçerek, melekelerini tek önemli mesele olan kendi mutluluğu üzerinde yoğunlaştırmalıdır. İnsanın mutlu olması için, kendi kendini ve başkalarını idare etmesi gerekmektedir. Kendi kendini idare etmek ise faziletli yani erdemli olmaktır.²⁶

Herakleitos iki tür insanın varlığından bahseder: Birisi "logos (akıl)"u kavrayabilenler, diğeri logosu kavrayamayanlar. Logosu kavramak, teorik olarak bilme arzusunun tatmin edilmesinden ziyade, bu kavrayışa uygun bir şekilde yaşamak ve gereğince hareket etmeyi

²³ Billington (1997) s.274-275; Störing, H. J. Kleine Weltgeschichte der Philosophie (Çeviren: Epçeli, Nilüfer (2011), Vedalardan Tractatus'a Dünya Felsefe Tarihi, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları), s.85-86.

²⁴ Cevizci, Ahmet (2017) Felsefeye Giriş, 6.Basım, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, s.139.

²⁵ Vural, Mehmet 'Mağrit'ten Meşrik'e Felsefe: Doğu Bilgeliği' : Başdemir, Harun Yücel (Editör) (2020) Felsefe Dünyası, Ankara, Türk Felsefe Derneği Yayını, S:71, s.36. s.20-45.

²⁶ Erdem, Hüsameddin (2010) İlkçağ Felsefesi Tarihi, 5. Baskı, Konya, Hü-Er Yayınları, s.155-156.

gerektirir. Herakleitos'un amacı, onlara sadece logosu ortak bir değer olarak kavratmak değil, aynı zamanda, logosa uygun davranmayı da sağlamaktır. Ona göre, en üstün amaç bilgeliktir. Bilgelik ise doğruyu bulmak, doğruyu söylemek ve doğruya göre hareket etmektir. Fakat bu bilgelik, herkes için mümkün değildir. Bunun sonucu da çoğunluğun seçkin azınlığa, gerektiğinde tek bir mükemmel insana zorunlu olarak itaat etmesidir. Çoğunluk iyilik ve mutluluğa ancak bu yolla ulaşmaktadır. Herakleitos'un çoğunluğu küçük görmesi, demokrasiyi yermesi, ahlaki bir yargılama ve değerlendirme sonucu olarak karşımıza gelmektedir.²⁷

İlkçağ felsefesinde Sokrates öncesi yani Presokratik olan filozoflar doğa ve varlık üzerine yoğunlaşmışlardır. Sokrates ile başlayan dönemle birlikte ise insan üzerine yoğunlaşmışlardır.

Sokrates mutlulukçu kuram savunucuları olan Stoacılar, Epiküros, Platon ve Aristoteles üzerinde büyük etkisi olmuş önemli bir filozoftur. Sokrates'in ahlakına dair fikirleri öğrencileri aracılığıyla öğrenmekteyiz. Onun ahlakına dair iki düşünce söz konusudur: İlki "erdemın bir bilgi olduğu ve öğretilceğı" ve diğeri ise "kimsenin bilerek kötülük yapmayacağı"dır. Ahlaklılık Sokrates'e göre, gerçekte, bir doğru bilgi sorunu olmakla birlikte, bu doğru bilgi uygun eğitim ile ortaya çıkartılarak, insan bu bilgi ile ahlaklı kılınabilir. Ahlak bir bilgi ise, mantıksal olarak da ahlaksızlık bir bilgisizliktir. Bu açıdan hiç kimse bilerek ve isteyerek kötülük yapamaz. Sokrates'e göre ahlaksız bir insan, bilgisiz bir insandır. Sokrates'in ahlak konusunda doğacı-olmayan, nesnelci (objektif), entelektüalist bir bakış açısını savunduğunu görebiliriz.²⁸

Kinik okulun kurucusu Antisthenes, bireyci bir ahlak kurmaya yönelmiştir. Ona göre erdem mutlu olmayı sağlamaktadır. Yaşayarak öğrenmenin esasını benimsemiştir. Erdemli ve bilgili olmak, kinik bir yaşamın sağladığı mutluluk ile aynıdır. Diogenes'in fıçı içinde yaşamayı seçmesi ve Büyük İskender'e "gölge etme başka ihsan istemem" sözü, bu ahlak görüşünün ne kadar bireyci ve insanın kendi kendisine yetmesini esas aldığını göstermektedir. Kinikler Stoacıları önceden haber vermişlerdir. Bireyci ve kozmopolit tavırlarından dolayı bir kayıtsızlık halini idealleştirmeleri bakımından eylemsizliğe kapı açtıklarından ötürü Sokrates'ten uzaklamışlardır. Kireneliler ise en yüksek iyi olarak mutluluğu gören ve mutluluğu da haz ile özdeşleştiren Kirene Okulu ve özellikle bu okulun

²⁷ Erdem (2010) s.104-105.

²⁸ Arslan (2003) Felsefeye Giriş, s.149.

kurucusu Aristippos'a göre bilgece bir yaşama biçimi hazzı çok, acısı az ya da hiç acı olmayan bir yaşama biçimidir.²⁹ Hazza yönelişleri onlara mutluluk verip, acıdan kaçışları söz konusudur.

Sokrates'in öğrencisi olan Platon, hocasının fikir ve görüşlerini devam ettirmiştir. Ahlaki doğruların insanların arzu ve eğilimlerinden bağımsız, nesnel varlıklara karşılık gelen nesnel doğrular olduklarını savunur. Ona göre, ahlaklılığın temelini, bilgi oluşturmaktadır. Platon'un, hocasından ayrıldığı en önemli tarafı, iyunin bilgisinin herkes için aynı ölçüde mümkün olmadığını düşünmesidir.³⁰ Platon, nesneler dünyasına ait olan bilgi yerine idealar dünyasına ait olan bilgiyle ilgilenmek amacıyla iyunin ve mutluluğun ne olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Ahlaki formların varlığını kanıtlamaya çalışan Platon, varlık hiyerarşisine uygun bir değer hiyerarşisi kabul etmek amacıyla iyiyi iyi ideası ile özdeşleştirmiş, kötü olanı da iyi ideasından uzaklaşmak, maddi dünyaya bulaşmak, bir bakıma iyiyi tam ve mutlak bir varlık, kötüyü de yokluk veya fena bulmak olarak düşünmüştür. Mutluluk en yüksek olan iyiye sahip olmaktır. Platon'da ahlaki erdemler söz konusudur bunlar; bilgelik, ölçülülük, cesaret ve adalettir.³¹ İyi, Platon için en önemli kavramlardan birisidir. Bu kavram ile birlikte bilgelik, ölçülülük, cesaret ve adalet kavramları Çin düşünürleri tarafından da kullanılmıştır. Ayrıca Çin düşünürleri tarafından da bu kavramlara önem verilmesi açısından benzerlik olduğunu düşünmemiz mümkündür.

Aristoteles'e göre, mutluluk en yüksek iyidir. Mutluluk, iyi bir siyasal ve toplumsal bir düzen içinde gerçekleşebilir. Fakat Aristoteles göre, bütün insanlar içinde doğru kabul edilecek tek bir mutluluk yoktur. Ayrıca mutluluk, zorunlu olarak hazzı dışarıda bırakmaz. O mutluluğu, "ruhun erdeme uygun etkinliği" şeklinde tanımlamaktadır. Aristoteles'in mutluluk tanımı, mutluluğu statik bir şey olarak değil, bir etkinlik olarak aldığını göstermesi açısından önemlidir. Ona göre, mutluluk, belli bir tarzda davrandığımızda kendisine ulaşacağımız belli bir hedef değildir. O aslında daha çok bu hedefe ulaşma etkinliğidir.³² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*³³ adlı kitabında, iyi "her şeyin arzuladığı şey" olarak dile getirilmektedir. Bunun nedeni, "her sanat ve araştırmanın, aynı şekilde her eylem ve tercihin de bir iyiyi arzuladığı" şeklinde düşünülmesinden kaynaklanmaktadır.³⁴ Aristoteles'e göre,

²⁹ **Gündoğan, Ali Osman** (2011) *Felsefeye Giriş*, 2. Basım, İstanbul, Dem Yayınları.s.121-123.

³⁰ **Arslan** (2003) s.152.

³¹ **Gündoğan** (2011) s.124-125.

³² **Arslan** (2003) s.153-154.

³³ *Nikomakhos'a Etik*, Aristoteles'in ahlak, etik ve erdemlerle ilgili en önemli ve bilinen bir eserdir. Bu eser dışında Aristoteles'in etik anlayışı üzerine Eudemos'a Etik ve Magna Moralia eserleri de vardır.

³⁴ **Aristoteles** *Nikomakhos'a Etik*, (Çeviren: Babür, Saffet (2012), 4. Baskı, İstanbul, BilgeSu Yayıncılık), s.9.

iki erdem vardır. Bunlar; düşünce ve karakter erdemidir. Düşünce erdemi, eğitimle oluştuğu ve geliştiği için deneyim ve zaman gereklidir. Karakter erdemi ise alışkanlıkla edinilir ve bizde doğa vergisi bulunmaz. Eylemlerde eksiklik, aşırılık ve orta olma (orta yol)³⁵ söz konusudur. Ona göre erdem, eksikliği yerilen, aşırılığı yanlış olan, ortası övülen etkilenimlerle ve eylemlerle ilgilidir. Aristoteles'e göre ölçülü olmak gerekir. Ölçülü olmak, orta olmakla ilgilidir. Örneğin; korkular ve cüretlerle ilgili orta olma hali yiğitliktir. Aşırılığı savurganlık, eksikliği cimrilik olanın ortası ise cömertliktir.³⁶ Aristoteles'teki bu düşünce ve karakter erdemi, aklın teorik ve pratik yönüyle ilgilidir. Ona göre en önemli erdemler adalet, cesaret, ölçülülük ve cömertliktir. Onun kitabına baktığımızda; iyilik ve mutluluk, erdem, cesaret, cömertlik, adalet, bilgelik, aşırılık ve zevk, dostluk, haz gibi kavramlar üzerinden ahlaki ele almıştır. Bu kavramların bir çoğunu Batı filozofları gibi Çin düşünürleri de ele almıştır.

Hedonist ahlak anlayışını ilk savunan ve hedonizmin kurucusu olan Aristippos'tur. Ona göre, insan yaşamının hedefi hazzı ulaşmaktır. Ama bu haz anlık, geçici bir hazdır. İnsan için haz ve acı, iyi ve kötü ile ilişkilendirilmiştir. Yani, hazzı iyi, acıyı kötü olarak düşünebiliriz. Epiküros, hedonizmin en ünlü düşünürüdür. Epiküros, ahlaki açıdan iyi olanı, doğaya uygun olana dayandıran ahlak düşünürlerinin başında gelmektedir. Yani Epiküros'a göre, doğal olarak gerçekte arzı edilen şey, ahlaki açıdan arzu edilmesi gereken şeydir. Ona göre insan eylemlerinin amacı mutluluktur. Mutluluk ise acıdan uzak durarak ve haz peşinde koşarak elde edilir. Kısacası ahlaki eylemin amacı hazzı ulaşmaktır. Ancak hazlar iki türdür: bedensel hazlar ve ruhsal hazlardır. Epiküros'a göre ruhsal hazlar, bedensel hazlardan daha değerlidir. Çünkü bedensel hazlar sınırlıdır, oysa ruhsal hazlar insana dinginglik vermektedir.³⁷ Bu duruma göre Epiküros kalıcı, Aristippos ise geçici hazzı hedeflemektedir.

Stoacılığın kurucusu Kıbrıslı Zenon'dur. Stoacılık, felsefe tarihinde, İlkçağ'ın Platon ve Aristoteles gibi iki büyük filozofundan sonra adı en çok anılan okullardan birisi olarak sadece kendi döneminde değil daha sonraları Hristiyan-Roma dünyasında da temsil edilmiş ve fizik ile mantık görüşlerinin yanında daha çok mutluluk, erdem ve bilgelik üzerine

³⁵ Orta Yol kavramı, Aristoteles'in etiğinin temelini oluşturmaktadır. Altın orta olarak da bilinen bu kavram erdemlerin ifrat, tefrit ve itidal noktalarında itidali temsil etmektedir. Bu kavram ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşmak için bk.: **Güven, Mesut** (2014) 'Aristoteles'in Ahlak Öğretisinde "Altın Orta" Kuralı', (Lisans Bitirme Tezi), 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, s.7.

³⁶ Detaylı bilgi için bkz.: **Aristoteles** (2012) Nikomakhos'a Etik, s.29-39.

³⁷ **Tunalı** (2010) Felsefeye Giriş, s.124; **Arslan** (2003) Felsefeye Giriş, s.156.

düşünceleriyle ahlak alanında etkili olmuş bir okuldur. Stoalılar, Kiniklerden etkilenecek oluşturulmuş bir mutluluk ve erdem öğretisi geliştirmişlerdir. Onların bu öğretilerine göre, en yüksek iyi mutluluktur ve bunu gerçekleştiren bilge kişi erdemlidir. Mutluluğu gerçekleştirmenin yolu ise bir mikro kozmos olan insanın makro kozmos olan dünyaya uygun eylemde bulunmasıdır. Erdemli bir bilge için en yüksek iyi, onun kendi doğasıyla evrendeki düzene de uyan uyumlu bir eylemde bulunmak olarak anlaşılır.³⁸ Stoacılar'a göre, doğadaki etkin ilkeye ve insan ruhunun da kendisinden pay aldığı logosa (akla) uygun yaşam, doğaya uygun yaşam demektir. Onlara göre erdem, biricik iyidir. Çünkü sadece doğaya uygun olan iyidir. İnsan için de aynı şekilde doğaya uygun olan, akları uygun olan eylem demektir.³⁹ Zenon'a göre, insanı ve tabiatı tanımayan, doğru bir eylemde bulunamaz ve mutluluğa ulaşamaz. Ayrıca Zenon'a göre, dış değerlerin mutluluk üzerinde hiçbir etkisi yoktur.⁴⁰

Ortaçağ'da filozoflar mutluluğu ele alırlar. İnsan mutluluğunu Tanrı'da aramaktadırlar. Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık dinlerine göre, evreni ve insanı yaratan Tanrı, en mükemmel varlıktır. Böyle olduğu için de en yüksek 'iyi'dir. İnsan Tanrı'ya iyi eylemleriyle yaklaşabilir. Kutsal kitaplarda da insandan bu talep edilir. Bu dünya, ölümlü ve geçici bir dünya; ölümden sonraki dünya ise mutluluk dünyasıdır. Bu dünyaya kavuşmak için Tanrı'nın buyruklarını yerine getirmek gerekir. Bu buyruklar, teolojik niteliklerinin yanında aynı zamanda ahlaki buyruklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek olarak Tevrat'ta, Musa'nın On Emir'i "öldürmeyeceksin, zina yapmayacaksın, çalmayacaksın..."; İncil'de, "öldürmemen gerekir, gökyüzündeki Babamız gibi yetkin ol, insanları sev, biri bir yanağına tokat atarsa öbür yanağını da uzat"; Kur'an-ı Kerim, "Allah'ın ahlakını kendinize ahlak edinin... Allah temiz kalpleri sever... Dinin bütün aradığı, doğru yolu ve doğruluğu göstermektir... Allah gökleri ve yerleri sizi denemek ve hanginizin en iyi eylemleri yaptığını göstermek için yarattı" şeklinde olan ifadeler ahlaki buyruklar yani ahlaki emirlerdir.⁴¹ Bu üç din için ölümlü dünyadaki mutluluk yerine, ölümden sonraki dünyadaki mutluluk nihai amaç olmuştur.

Farabi, ahlak görüşünde Aristotelesçi ahlakı ve mistik bir ahlakı birleştirme çabası içerisinde. Ona göre, ahlak felsefesinin amacı, insanın akli ile Fa'âl akıl seviyesine

³⁸ Gündoğan (2011) s.130.

³⁹ Cevizci, Ahmet (2012) İlkçağ Felsefesi Tarihi, 6. Basım, Bursa, Asa Kitabevi, s.462.

⁴⁰ Erdem (2010) s.273.

⁴¹ Tunali (2010) s.132.

yükselmesi ve ondan ruhsal pay alması şeklinde tanımlanır. Bu birleşme ile, mutluluk yolunun önünün açıldığını düşünür. Tasavvuf ahlakına hem akıl hem de mistik bir anlayışla giriş yapar. Üç tür erdemden bahseder; Aklî erdem, iradi erdem ve bedenî erdem. İlki aklın bilgisidir. İkincisi yargı melekesi sayesinde iyiyi ve kötüyü tayin etmektedir. Üçüncüsü ise insanın doğuştan getirdiği huy ve yetenekleri barındırır. Bu erdem sayesinde insan, bedenine zarar veren şeylerden korunarak, sağlıklı kalmayı başarır. Farabi'ye göre, ahlak felsefesinin amacı, insanın mutluluğu yakalaması için ona yol göstermektir. İyiyi, faydayı ve bilgiyi aramak, insanın kendisini ve varlığı aramak demektir. Varlık ise, Tanrı'nın düşünmesinin bir ifadesidir. Ona göre, iyi davranış ölçülü davranıştır ve ölçülülüğü orta yol olarak tanımlamaktadır. One göre, insanlar birbirlerini sevmelidir. Çünkü Yüce Allah, seven ve sevilendir. Sevgi ile insanlar iyi davranışa yönelir. Ayrıca insanların birlikte mutlu yaşamasını sağlamaktadır.⁴²

Hobbes, insanı kendi çıkarını düşünen ve mümkün olduğunca çok mal elde edebilmek için çalışan kişileri bencil (egosit) olarak tanımlamaktadır. Herkesin sadece bu çabaya yönelik olarak hareket etmesinden dolayı "herkesin herkese karşı savaşı" hüküm sürmektedir. Bu durum ise, insanın doğası gereği sahip olduğu güvenlik arzusunu tatmin etmemektedir. İnsanlar, hukukun sağladığı korumayı, emniyeti ve erdemli olma imkanını ancak devlette uyum olduğunda, bundan böyle kendilerini iradesine teslim ettikleri üstün bir güç ortaya çıkardıklarında bulmaktadırlar. Hobbes'un ahlakın insanın doğasında var olan bir şey olarak değil, toplumda bağlar ile edinilen bir şey olduğu görüşü, İncil'de belirtilen, insanın cennetten çıktığında mükemmel olduğu ama daha sonra bozulduğu iddiasına tamamen aykırı bir durumdur. O, devleti amaca yönelik kurulan bir insan icadı olarak gösteren ve devlet gücünün her türlü dinsel ve metafizik gerekçesini reddederek bunlarla alay etmiştir.⁴³ Genel olarak baktığımızda Hobbes, insan için en net olarak şu şekilde düşünmektedir: "İnsan insanın kurdudur."⁴⁴ Herkesin birbirleri ile olan savaşı ve egoistik yapısı bu durumu açıklamaktadır.

Spinoza evrensel ahlak yasasının varlığına inanmaktadır. O, ahlaki açıdan doğru olanı nedensel zorunluluk ile özdeşleştirmiştir. Ona göre, insan doğasının herkesin uymak zorunda

⁴² Çüçen, A. Kadir (2016) Felsefeye Giriş, 10. Baskı, Bursa, Sentez Yayıncılık, s.270-272. Farabi'de saydığımız bu erdemleri onun Mutluluğun Kazanılması adlı eserinde görebiliriz. Bunlara detaylı olarak bakmak için: Farabî Tahsilu's-Sa'ada (Çeviren: Arslan, Ahmet (2018) Mutluluğun Kazanılması, 1. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), s.1.

⁴³ Störing, H. J. (2011) s.279.

⁴⁴ Karagözoğlu, Hümeýra (2006) "'Homo Homini Lupus': Thomas Hobbes'un Ahlâk Felsefesi Üzerine", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S:31, s.224.

olduğu yasalar, ahlaki davranış kurallarıdır. Ona göre, sorun ahlak yasasının varlığıyla ilgili değildir. O, daha ziyade ahlak yasasının bilincinde olma sorunudur. Bilgisiz insan, her istediğini yapacağını düşünerek özgür olduğunu düşünmektedir. Fakat Spinoza, doğadaki nedensellikten bağımsız bir özgürlük düşüncesine karşı çıkarak, sadece ahlak yasasının, doğadaki zorunluluğunun bilgisine sahip olan bir insanın özgür olduğunu düşünmektedir.⁴⁵ Özgürlük, Spinoza'nın ahlakını oluşturan bir erdemdir. İnsan, bilgi ile özgürlüğe ulaşabilmektedir. Bilmek, Tanrı'yı bilmektir. Tanrı'yı bilmek ise var olan olarak algıladığımız her şeyin Tanrı'nın özünden geldiğini bilmek demektir. Tanrı'yı bilmek demek aynı zamanda, Tanrı'yı düşünsel (zihni) bir sevgi ile sevmek anlamına da gelmektedir. Tanrı sevgisi, insanları sonsuz bir mutluluğa ulaştırmaktadır. Ahlaklılık ve onun dayandığı evrensel yasa, bu düşünsel (zihni) evrensel Tanrı sevgisi ile temellenmektedir.⁴⁶

Kant, insanın otonom bir varlık olduğunu düşünmektedir. İnsan, kendi yasasını kendisi koyan, kendi koyduğu yasasına itaat eden özgür bir varlıktır. Kant'a göre insan, ahlak yasasının kaynağıdır. Ona göre, insanı insan yapan, onu diğer varlıklardan ayıran temel özellik akıl, saf akıldır. İnsan akıllı veya insanın akıllı bir varlık oluşu, ahlaki değerlerin kaynağıdır. Bu akıl, insanda ahlaki anlamda kendisini vicdan olarak ortaya koymaktadır.⁴⁷

Kant'a göre, kişi duygularını ve eğilimlerini bastırdığında ve bir eylemi, yapmak zorunda olduğunda yaptığı zaman ahlaki bir davranış ortaya koymuş olmaktadır. Kant'ın ödevde uygun eylemler ve ödevden kaynaklanan eylemler ayrımı vardır. İlki ahlaki değildir, ikincisi ise ahlakidir. Bir kişi ödev duygusundan dolayı eylemde bulunursa ahlaklı olmaktadır. İyi insan, "iyi niyet"e sahip olan, bir başka deyişle, ödev duygusundan kaynaklı olarak eylemde bulunan insandır. Ona göre, dünyada ya da onun dışında mümkün olarak düşünülen, "iyi niyet" dışındaki hiçbir şey belli bir niteleme olmadan iyi olarak isimlendirilemez.⁴⁸ Kant'a göre, sorumlu olduğumuzdan dolayı özgürüz, özgür olduğumuzdan dolayı sorumlu değiliz. Kant'a göre, "yapmalısın, etmelisin" şeklindeki kesin buyruklar ile varlığını belli eden, içimizde kesin bir şekilde varlığını hissettiğimiz bir ödev duygusu mevcuttur.⁴⁹

⁴⁵ Cevizci (2017) Felsefeye Giriş, s.160.

⁴⁶ Tunalı (2010) s.130.

⁴⁷ Arslan (2003) Felsefeye Giriş, s.169-170.

⁴⁸ Stroll, A. A. / Long, A. A. / Bourke V. J. / Campvell R. (Derleyen ve Çeviren: Türkeri, Mehmet (2019) Etik Kuramları, 5. Baskı, İstanbul, Lotus Yayınevi), s.126-128.

⁴⁹ Arslan (2003) Felsefeye Giriş, s.170-171.

Bir eylemin doğru veya yanlış olduğunu karar verirken ulaşılan sonuçlar yerine başka faktörleri dikkate alan ahlak teorileri deontolojik teoriler yani ödev ile ilgili teorilerdir. Dinsel inançlara dayanan teoriler, ödev ile ilgili teoriler olarak bilinmektedir. Kant tarafından 18. yüzyıl sonunda geliştirilen seküler ahlak teorisi, en fazla bilinen ve etkili olan bir teoridir. Kant için, mükemmel ahlaki olarak eyleyen varlık mükemmel derece de rasyonel varlıktır. İnsanlar, rasyonel bir varlık olmalarından dolayı ahlaki varlıklardır. Fakat mükemmel değildirler. Aklımızın söylediğinden başka, duygularımız, arzularımız, tutkularımız, vb. gibi başka faktörlerden de etkilenebiliriz. Mükemmel bir biçimde evrensel ve genel olan kurallara göre, rasyonel olarak davrandığımız zaman ahlaklı bir davranış göstermiş oluruz.⁵⁰

Kant buyrukları yani emirleri, kategorik buyruk ve hipotetik buyruk olarak iki ayrımdan bahseder. Hipotetik buyruk, "şöyle şöyle bir hedefe ulaşmak istiyorsan böyle böyle davranmalısın", şeklinde sonuca yöneliktir. Kategorik buyruk ise, eylemi herhangi bir "eğer" ifadesi olmadan ya da böyle bir eylemin ortaya çıkaracağı sonucu dikkate almadan emretmektedir. Herhangi bir niteleme yapmadan senin şöyle şöyle yapmanı emretmektedir. Bu buyruk uygulandığında, kişinin ona uygun davrandığında ahlaklı davranmış olacağı bir kural ortaya çıkmaktadır.⁵¹ Kant kategorik buyruğu birkaç şekilde formüle etmiştir: "Öyle bir ilkeye göre davran ki, onun aynı zamanda evrensel bir yasa olmasını isteyebilesin. Öyle davran ki, insanlığı, ister kedi şahsında isterse başkasının şahsında olsun, her durumda asla bir araç olarak değil de, kendi başına bir amaç olarak gör".⁵²

Faydacılar (ututilarizm) yapılmış olan bir eylemin doğru veya yanlış olduğunu belirlemek için objektif bir ölçüt ortaya koyma çabası içerisindeyler. Faydacılar, bu ölçütü fayda ilkesinde bulmuşlardır. J. Bentham ve J. S. Mill, en önemli temsilcileridir. Bentham tarafından faydacılık ilkesi şu şekilde formüle edilmiştir; doğru bir eylem, insanlara çok büyük ölçüde mutluluk sağlayan bir eylemdir. Faydacılar mutluluk denildiğinde temel olarak hazzı anlamaktadırlar. Haliyle bu ilke, insanlara çok büyük ölçüde haz veren bir eylem, ahlaki bakımdan doğru bir eylemdir, şekline dönüşmektedir.⁵³ Bentham ve Mill, ahlaki eylemi fayda ve haz temelinde ele aldıklarından dolayı, evrensel ahlak yasasının varlığını kabul etmeyenler arasında belirtilmişlerdir. Ancak, onların yarar ve haz anlayışı,

⁵⁰ Nuttall, Jon Moral Questions An Inroduction to Ethics (Çeviren: Yılmaz, Abdulah (2011) Ahlak Üzerine Tartışmalar, 2. Basım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları), s.228.

⁵¹ Stroll / Long / Bourke ve diğerleri (2019) s.131.

⁵² Stroll / Long / Bourke ve diğerleri (2019) s.132.

⁵³ Arslan (2003) Felsefeye Giriş, s.164.

bir kişinin değil, genelin mutluluk ve çıkarına yönelik olduğu için bu filozoflar, aynı zamanda evrensel ahlak yasasının varlığını kabul eden görüşlerin içinde de sayılırlar.⁵⁴

Egoizm (bencilik), insanların eylemlerinde yalnız kendisini ve kendi çıkarını düşündüğünü, ahlaki iyinin de böyle bir fayda düşüncesine dayandığını ileri sürmektedir. M. Stirner aşırı bireyci bir görüşle bireyin yalnız kendi işine yarayan, kendi benini tatmin eden şeyi bir değer olarak kabul ettiğini söylemektedir. Ahlak görüşü nedeniyle egoizmi savunan Stirner, aynı zamanda anarşizmin de temsilcilerindendir. Anarşizmin kurucusu J. Proudhon'dur. Diğer savunucuları, Stirner ve A. Bakunin'dir. Anarşizm ise, toplum hayatı ile ilgili bir teoridir. Toplumsal düzeni ve ortak toplumsal değerleri reddederek kişisel iradeyi egemen kılmayı istemektedir. Anarşizme göre insan; ahlak, devlet, din, gibi kurumlar olmadan da yaşayabilir. Bu nedenle anarşizm anlayışı bu kurumların ortadan kaldırılmasını savunmaktadır.⁵⁵

Bir dereceye kadar anarşist sayılan F. Nietzsche'e göre, bugüne kadarki değer sistemleri, ahlak anlayışları, insanın zayıflığına dayanan köle ahlaklarıdır. Oysa insan, kuvvet iradesi ile bir "üst insan" yaratmalıdır. Üst insanın ahlak ve değer sistemleri insanın güçlülüğüne dayanacaktır. Bundan dolayı yapılması gereken şey ise, bugüne kadarki bütün ahlak anlayışlarını yıkmak, insanı köle ahlakından kurtarmak ve onun yerine efendi ahlakını ve onun değerlerini ortaya koymak olmalıdır. Efendi ahlakı, iyi ve kötünün ötesinde, güce dayanan bir ahlak olacaktır. Bu ahlak, geleneksel ahlak anlayışları bakımından, bir immoralizmdir (ahlaki olmamak). Ama Tanrı'nın yerini alan "üst insan" bakımından bir moralizmdir (ahlaklılık). J. P. Sartre, egzistansiyalist (varoluşçu) felsefenin kurucularındandır. Sartre'a göre varoluşçuluk; varoluş özden önce gelmektedir. İnsanın kendi özünü kendisi belirleyen bir öğretilerdir.⁵⁶

Bergson'a göre insan doğası, kişinin yaşamını sürdürebilmesi için kendi yararlarını düşünmek ve onlara hizmet etmek gibi bir egoizm yani bencilik tehlikesi içinde yaşamaktadır. Böylece bir egoizm, kişileri ve milletleri birbiri ile çatışmaya ve savaşılmaya götürmektedir. Buradan ise bir savaş ahlakı doğmaktadır. Bergson, iki türlü ahlaktan söz eder. Bunlar; akla dayanan toplumsal ahlak ve sezgiye dayanan evrensel ahlaktır. Bergson'un toplumsal ahlak dediği kapalı ahlak, sezgiye dayalı ahlak ise açık ahlaktır. Kapalı ahlak yani

⁵⁴ Tunali (2010) s.127.

⁵⁵ Tunali (2010), s.125

⁵⁶ Tunali (2010) s.125-126.

toplumsal ahlak, toplumun kendini koruma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kapalı ahlak, toplumsal alışkanlıkları, töreleri, yasaları sürdürmeyi amaçlar. Bu ahlak, belirli bir toplumun ahlakı olarak kaldığından, sınırlıdır, kısımdır ve dünyevi bir ahlaktır. Bu nedenle de genel geçerliliği olan evrensel bir ahlak niteliğinden yoksundur. Bergson, temelde sezginin bulunduğu ve tüm insanlığı kucaklayan ahlakı ise açık ahlak olarak dile getirmektedir. Açık ahlak ise, belirli bir toplumla sınırlı olmayan, toplumsal değil kişisel bir ahlaktır. İnsanı, kendini aşmaya ve özgürleşmeye yöneltir. Bu nedenle evrensel özellik göstermektedir. Açık ahlakın temelinde bulunan sezgi, insanı geliştirir ve iyiye ulaştırır.⁵⁷

Nurettin Topçu'ya göre ahlak teorilerinde mutluluk, iyilik, fayda, vazife, içgüdü ve sempati gibi kavramlar ahlakın merkezi kabul edilmiş olan kavramlardır. Bu kavramlar, İsyen ahlakında pasifliği ifade etmektedirler. Bunlar, isyan ahlakı açısından insani esaret şekilleridir. Birey, bunlar gibi sonsuzluğa ulaşmayı engelleyen engellerden kurtulmalı ve ondan uzaklaşmalıdır. Bu kurtuluş ise, insanın içerisinde bulunan merhamet duygusundan başlayarak iman ve ümit kaynaklarından beslenen isyan anlayışı çerçevesinde mümkün olabilmektedir.⁵⁸

Erol Güngör'e göre ahlakı, dinin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu kültür ile sosyal çevre ilişkileri ve bileşenleri üzerinden temellendirmektedir.⁵⁹ Ona göre, ahlaki davranışın amacı, insanların bir arada uyum içinde yaşamalarını sağlamaktır. Bu bir arada yaşamının şartı ise, sosyal ahlak kurallarına uymaktır. Ona göre, kaynağında kültürel değerlerin yer aldığı sosyal ahlak; aile, devlet, din, eşitlik, adalet, hukuk, örf, adet, dayanışma, sorumluluk, vatan ve millet sevgisi gibi temel ahlaki değerler üzerine inşa edilmesi gerekmektedir. Toplumların refah ve mutluluğu, insanların bu ilkeleri hayatlarına katmaları ile mümkündür.⁶⁰

Tasavvuf inancına katkı yapan, öğretilerini ve yaşama felsefesini hem özgün fikirleriyle hem de örnek yaşayışlarıyla geliştiren üç önemli düşünür vardır: Mevlana, Hacı

⁵⁷ Tunalı (2010) s.128.

⁵⁸ Karaman, Hüseyin 'Nurettin Topçu ve İsyen Ahlakı' : Arıcan, Musa Kazım / Orçan, Mustafa / Kala, Muhammed Enes (Editörler) (2016) 40 Yıl Sonra Nurettin Topçu "Nurettin Topçu Bize Bugün Ne Söyler?", Ankara, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları-65, s.200-201.

⁵⁹ Çapcıoğlu, İhsan 'Erol Güngör Düşüncesinde Ahlâkın Temellendirilmesi ve Sosyal Ahlâk' : Ünal, Asife (Editör) (2015) Geçmişten Geleceğe Ahlak, Bartın, Bartın Üniversitesi Yayınları No:23, s.191.

⁶⁰ Çapcıoğlu (2015) s.196-197.

Bektaş Veli, Yunus Emre'dir. Konuyu tasavvufi açıdan da ele almamızın nedeni Çin düşüncesi açısından da benzer yönler olduğunu düşündüğümüz içindir.

Mevlânâ hem Müslümanlar için hem de bütün insanlar için öğütler söylemiştir. O, inanç ve düşünce özgürlüğüne büyük değer verir ve bütün insanları saygı ve sevgiye davet eder. Vahdet-i vücud (varlığın birliği) inancını benimsemiştir. Mevlana'ya göre, her varlık, Hak'kın bir tecellesidir. Yaratılmışlara gösterilen her davranış, Yaratan'a gösterilmiş bir davranış olmak zorundadır. O, soyut bir Allah sevgisi yerine, sürekli yaşanan somut bir aşk arayışı içinde olmuştur. Mevlana'ya göre, halkı Hak'ta, Hak'kı da halkta sevmek gerekiyordu. O, maddeye değer vermezdi. Edep, sabır, vefa, yardımseverlik, görünüşe değer vermemek gibi temel ahlaki kavram ve etik ilkelerin asıl anlamlarını ortaya çıkarmaya ve onları insanlara öğretmeyi amaç edinmiştir. Ona göre asıl konu veya temel amaç insandır. Gerçeğe giden yolu bulmak, doğru olan tek şeydir. Bu yol "aşk"tan geçen bir yoldur. Mevlana, hayatı boyunca sonsuz, evrensel bir sevgiyi öğütlemiştir.⁶¹

Hacı Bektaş-ı Veli'nin felsefesinin temelinde vahdet-i vücud düşüncesi vardır. Varlığın birliği anlamına gelen bu düşünce ile, var olan her şey Tanrı'dan çıkmıştır. Bu yaratılışın temelinde bir zorunluluk değil, Tanrı sevgisi yer almaktadır. Ona göre ahlaklılık, Tanrı ve insan sevgisi ile temellenmektedir. O, bu çerçevede insanların eşitliğini ve kardeşliğini savunmaktadır. İnsanların birbirlerini sevmelerini ve birbirleriyle yardımlaşmalarını istemektedir. İyiliği, dürüstlüğü, çalışkanlığı ve sevgiyi en önemli ahlaki değerler olarak benimsemiştir.⁶²

Yunus Emre, insan ile Tanrı, insan ile başka insanlar arasındaki ilişkileri ele almış ve insanın kendisiyle olan ilişkilerini sorgulamıştır. Ona göre Tanrı, ezerli ve edebi, her şeye gücü yeten, her şeyi bilendir. Ona göre, Tanrı'yı bilmek, gerçek bilgidir. Tanrı'yı tanımanın ve bilmenin yolu aşk ve sevgidir. Ona göre insan, ruh ve beden varlığıdır. Ruh, insanı Tanrı'ya bağlayan bir köprüdür. Ruhun özü gönül, gönlün özü ise sevgidir. Tanrı'nın evi, gönüldür. İnsanları insan kılan şey, onların gönül sahibi olmasıdır. Bir bedene ve maddi değerlere sahip olmaları değildir. Birbirlerini sevmeleri ve bu yolla da Tanrı'yı sevmeleridir.⁶³ Tanrı, bu dünya ve insanlar arasında sevgi bağı vardır.

⁶¹ Cevizci (2017) Felsefeye Giriş, 163-164.

⁶² Cevizci (2017) Felsefeye Giriş, 165.

⁶³ Cevizci (2017) Felsefeye Giriş, s.165.

Felsefe tarihi boyunca filozofların düşüncelerinde ahlaki ve etik görüşler söz konusu olmuştur. Peki bunlar günümüze ne kadar yansıyabilmiştir? Günümüzde iyi niyet, yardımseverlik ve fazilet gibi duyguların göz ardı edildiği bir ahlak zihniyeti ile karşılaşmaktayız. Bu zihniyetin oluşumu, günümüzde insanın madde ve ruh dengesinde, genellikle tercihlerini maddi olandan yana kullanmasından dolayıdır. İnsanın oluşumu iki yapıya bağlıdır. Bunlar ruh ve maddedir. İnsanın hem birey hem de fertlerden oluşan bir toplum olarak, mutlu olabilmesi ve sağlıklı gelişebilmesi maddî ve ruhî ihtiyaçları arasında bir denge kurabilmesi ile mümkündür. Bu denge kurulamazsa eğer, hem bireysel hem de toplumsal anlamda ciddi şekilde sarsıntılar oluşmakta ve ahlaki düzen bozulmaktadır.⁶⁴ Günümüz toplumunun tüketim toplumu olduğunu düşünürsek, gençler aşırılıklar ve eksiklikle konusunda dengeyi bulamamaktadırlar. Örneğin, genellikle çok fazla harcama yapmaları, ahlaki davranışlarda düşük karakter sergilemeleri gibi. Aile yapısında, arzularla dengeyi bulamamada, medyanın olumsuzluklarında vs. birçok konuda ahlaki duruşlar düzgün olmamaktadır. Filozofların düşünceleri günümüze kadar gelmiş olsa bile, o düşüncelere uyarak devam ettirme söz konusu olmamaktadır. Ayrıca günümüzde etik tıp etiği, bilim etiği, medya etiği gibi alanlarda da kendisini göstermektedir.

Çin düşüncesini anlamamanın yolu olarak bazı konularda Batı felsefesiyle karşılaştırmak olduğu söylenebilir. Bu duruma göre, Batı felsefesi teorik ve soyut bir karakter taşıdığı ve metafiziksel bir boyutu olduğu yerde, Çin düşüncesinin pratik ve somut bir karaktere sahip bulunduğu ve dünya ile ilgili olduğu iddia edilebilir. Evrenin yapısı ve oluşumunu konu edinen efsanelerin gelişiminde çok fazla rol almayan Çin düşüncesi, bu nedenle etik konularla daha fazla ilgili olmuş ve toplum felsefesi ile siyaset felsefesi ağırlık kazanmıştır.⁶⁵ Bir konuyu en iyi anlamamanın yollarından birisi karşılaştırma olduğunu düşünebiliriz. Bu nedenle de felsefe tarihi içerisinde, Batı ile Çin düşüncesini karşılaştırılarak (benzer ve farklı yönler açısından) verilmek istenen konular daha iyi anlaşılabilir. Bu nedenle, öncesinde Hint felsefesinden başlayarak Tasavvuf felsefesine kadar geçen tarihi süreçte yer alan filozofların ve düşünürlerin ahlak görüşlerine yer verilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada Çin düşüncesinde kadim kökenlere dayanan ahlakına değinmeye çalıştık. Çalışma ne kadar geniş çaplı gözükse de elimizden geldiğince vermek istediğimiz bilgiler, seçtiğimiz önemli birkaç filozof ve onların görüşlerine, kavramlarına ve Çin düşüncesinin

⁶⁴ Arıcan, Musa Kazım (2016) s.16.

⁶⁵ Cevizci, Ahmet (2012) Felsefe Sözlüğü-Referans Sözlükler, s.105.

tarihi arka planına yönelik olmuştur. Bu konuyu seçmemin asıl amacı, Çin düşüncesi ve ahlak üzerine çalışmaların artması ve yapılacak çalışmalara ışık tutması içindir. Nasıl ki Batı'da bir ahlaki çalışmaların olduğu biliniyor ve okunuyorsa, Uzak Doğu'da da önemli filozofların ve düşünürlerin ortaya koyduğu bir ahlaki çalışmalar olduğunu ve okunduğunu göstermiş olmayı istedik.

Tezimizin ilk bölümünde Çin düşüncesinin tarihi arka planına, özelliklerine ve kurulan ekollere yani okullara değinmeye çalıştık. İkinci bölümünde kısaca Çin düşüncesinde ahlakın yerine ve sonrasında filozoflar için önemli gördüğümüz kavramların sözlük ve genel olarak tanımlarına ve de anlamlarına yer vermeye çalıştık. Üçüncü bölümde ise kadim Çin düşüncesinde yer alan önemli olarak gördüğümüz birkaç filozofun yaşadıkları dönemin yapısına, hayatlarına ve ahlak görüşlerini ele almaya çalıştık. Bu çalışma ile Çin düşüncesi ve ahlak alanına dair merak duyanlar ve bilgi edinmek amacıyla araştırma içerisinde olanlar için faydalı bir çalışma olmasını ümit ediyoruz.

1. KADİM ÇİN DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ

"Kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkalarına yapma."

Konfüçyüs

1.1. Çin Düşüncesinin Tarihi Arka Planına Genel Bir Bakış

Kadim bir geçmişe ve geleneğe sahip olan Çin Düşüncesi, Uzak Doğu'nun en önemli felsefelerinden biridir. Çin Düşüncesi geçmişten günümüze kadar bu önemini korumuştur. Birçok filozof ve düşünürün fikirlerine ilham kaynağı olmuş ve eleştiri olarak yeni fikirlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu bölümde, Çin düşüncesini genel olarak ele almaya, Çin düşüncesinin özelliklerine yer vermeye ve bu bölümün en son başlığında ise Çin düşüncesinde yer alan düşünce ekollerine (okullarına) değinmeye çalışacağız.

Çin'de yaklaşık olarak 4000 yıllık bir süreç içerisinde gelişmiş bir felsefedir. Çin Düşüncesi, özünde pratikliğin ağır bastığı, insan varlıklarının ideal hayat tarzına, sosyal ve politik düzenin korunup devam ettirilmesine yönelik ilginin motive ettiği Doğu bilgeliği ya da felsefesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁶ Çin düşüncesinin en temelinde pratikliğin yattığı sonucuna ulaşabiliriz.

Çin düşüncesinin odaklandığı nokta insan, toplum ve doğa üzerinedir. Bu felsefede etik ve siyaset görüşleri metafizik arayışlara göre ağırlıkta olsa da, insan ile Tanrı veya doğa arasında bir sentez oluşturma çabası Çin düşüncesi tarihinde etkili olan temel bir özelliktir. Yani, Çin felsefesi, Batı felsefesinden farklılık gösterir. Çin düşüncesi, Batı ile kıyaslandığında daha somuttur. Ayrıca, bu dünya ile ilgili ve pratiktir. Bu farklılığın en temel sebebi kimi düşünürün kozmolojik temelli konulardan ziyade düzen, uyum ve sosyal mutluluğa nasıl ulaşılacağına dair dünyevi problemler üzerinde yoğunlaşmalarından kaynaklanmaktadır. İnsan ile doğa, Çin düşüncesine göre kök bakımından karşıt değildir. Her ikisi de aynı evrensel düzen ve uyumdan kaynaklanır. İnsanoğlunun görevi ise, bu düzen ve uyumun gerçekleşmesine katkıda bulunmaktır. Düşünürler evrensel düzenin uyumunu korumaya yönelirler. Kozmik ve beşeri bir özellik taşıyan ahenkli bütün kavramı, toplumsal otorite kavramının önemine vurgu yapmaktadır. Çin düşünürlerine göre, büyük evrenin düzenini ve dengesini devam ettiren şey, yönetime gelen hükümdarın erdemi ve toplumsal

⁶⁶ Cevizci, Ahmet (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, s.470.

ahenktir.⁶⁷ Bu denge, uyum ve ahenk, Çin düşüncesi için önemli olup bizi Yin Yang kavramına götürecektir.

Doğa ile insan arasında doğal karşıtlıklar söz konusudur. Bu durum, evrenin temel uyumundan geçici bir sapma olarak düşünülmüştür. İnsan dünyası yeteri kadar düzensizlik biriktirdiğinde, dünyanın orijinal uyumu bozulmaktadır. Bu durum doğada bozulmalara neden olmakta ve bu da topluma felaketler getirmektedir. Deprem, dolu, böcek istilas gibi doğa olayları önceden uyarı olarak görülmüştür. Bu işaretler kozmik uyumun bozulduğu zamanda doğal olarak insanın ve toplumun başına gelen olaylardır.⁶⁸

Çin düşüncesi, yüzeysel olarak dört döneme ayrılmaktadır. *Birinci dönem*; MÖ 6. yüzyıldan başlayarak 221 yılına kadar süren, çok sayıda ekolün ortaya çıkmasıyla adına Yüz Düşünce Ekolü denilen ve çok sayıda düşünürle birlikte, Konfüçyanizm, Daoizm, Mohizm ve Legalizm geleneklerini kapsayan bir dönemdir. Bu dönemin temel amacı, hüküm süren sosyal ve siyasal düzensizliğin üstesinden gelerek çarelek bulmaktır. Bu dönemde ele alınan temel kavramlar şunlardır: Dao (yol), De (erdem), Ren (insan sevgisi), Yi (doğruluk), Tian (Gök/Cennet) ve Yin Yang (sükûnet ve hareket, zayıf ve güçlü gibi birbirlerini tamamlayan iki zıt güç)'dir. Bu kavramlar, farklı ekollerin farklı yöntemlerinin ifadelerinde yer almaktadır. Konfüçyanizm ve Daoizm başta olmak üzere, bütün ekollere göre, insana sunulan Dao onun erdemidir ve en temel erdemler, Konfüçyüsçülerin Ren ve Yi kavramlarıdır. *İkinci dönem*; MÖ 221 yılıyla MS 960 yılları arasında, siyasal ve toplumsal çizgide egemen olan Konfüçyanizmden, ilk olarak Yeni-Daoizm, sonra da Budizm'in gölgesinde kaldığı bir dönemdir. Etik ve politik ilgiler ön plana çıkarken klasik dönemde, bu ikinci dönemde ise metafizik kavram ve tartışmalar çıkmaya başlamıştır. Yeni-Daoocular gerçekliğin varlık mı hiçlik mi olduğu ve temel gücün tümel yani evrensel mi yoksa tikel yani yerel bir güç mü olduğu sorusu önem kazanmıştır. *Üçüncü dönem*; MS 960 ila 1900 yılları arasında kalan ve Neo-Konfüçyanizm'in hakim olduğu dönemdir. Bu dönemde teorik ve pratik ilgilerin bir sentezine yönelme olmuştur. Yani, Neo-Konfüçyüsçü dönemde bütün eski kavramlar konumlarını sabit olarak korurlarken, etik ve toplumsal problemleri açıklayabilmek için, Budist etkilerin bir sonucu olarak, metafiziksel bir temele dayandırma ihtiyacı duyulmuştur. *Dördüncü dönem*; 1912 yılında başlayarak günümüze kadar süre gelen, başta Batı felsefesinden etkilenecek daha sonra kendi Neo-Konfüçyanizm geleneğini

⁶⁷ **Cevizci** (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, s.470-471.

⁶⁸ **Liu, JeeLoo** (2006) 'Introduction: What Is Chinese Philosophy?', An Introduction To Chinese Philosophy, Australia, Blackwell Publishing, s.2-3.

canlandıran ve yüzyılın orta kısımlarından başlayarak da daha çok Marksizm'in etkisi altına giren modern Çin felsefesi dönemidir. Buna göre, 20. yüzyılın Çin felsefesi üç ayrı evreden geçmektedir: Birincisi, Batılılaşma çabalarının teorik çerçevesinin oluşturulması çabaları içinde, Batılı felsefelerin nakledilmesi; ikincisi, geleneksel felsefenin yeniden inşa edilmesi evresi; üçüncüsü ise, Marksizm'in felsefede hakimiyeti ele geçirdiği evredir. Kısaca, yüzyılın başlarında bilimsel, pragmatist ve pozitivist unsurları ile belirginleşen 1930'lu yıllardan itibaren modern Çin felsefesine Marksist düşünce egemen olmuş ve Mao Zedung'nun damgasını vurduğu bir şekilde gelişme göstermiştir.⁶⁹

Çin filozoflarının üzerinde durdukları esas konu, insan ile dünya arasındaki ilişki üzerinedir. Çin düşüncesi, insan yaşamıyla bağlantılı olarak bilgeliğin kullanımı ve dünyanın algılanmasına dair çeşitli görüşleri içermektedir. Bu konu ile ilgili olarak Çin felsefesi için önemli kitaplardan birisi olan *Dönüşümler Kitabı (The Book of Changes-Zhouyi)*'dir. Bu kitap gibi bir çok Çin felsefi metni, Tian (gök) ile insanoğlu arasındaki ilişkiyi tartışmaktadır. Kadim Çin düşünürlerinin, insanların iyi bir yaşam yaşamları için onlara yardım etmeye çalıştıkları söylenilebilir. İnsanlara yardım etmelerinin sebebi ise insanları yaşayan bir varlık olarak görmeleri ve hayattan zevk almalarını sağlamaktır.⁷⁰

Kadim Çin filozoflarına göre, insanların yaşam ve dünya ile ilgili kafa karışıklığı yaşamaktadırlar. Bunun sebebi ise "Dao"yu (doğru yol) yanlış anlamalarından kaynaklanmaktadır. Dao, "kendi davranışlarımıza ve gelişimimize paralel olarak, yaşamda aldığımız yol" olarak ifade edilebilir. Bu yolda ve yolculukta kendi doğamızı ya da Xing'i (doğa) anlamaktan yoksun olduğumuz için gidilecek yolu tam olarak kestiremiyoruz. Bu nedenle, Batılı filozofların sosyal, siyasal ve kozmik problemler gibi insan yaşamına ve bilgiye yönelik yaptıkları temel felsefi araştırmalar, Çinli filozofların da ilgi alanıdır. Çinli filozoflar, bu felsefi problemlere yanıt arama sürecinde, kendilerine özgü bir "Çin felsefesi anlayışı" geliştirmişlerdir.⁷¹

Soruların, kategorilerin ve felsefi kavramların ortaya çıkma sürecine dayalı olarak farklı felsefi anlatı ve yorumlama metotları vardır. Çin felsefi düşüncesinin alanına giren şeylerin sistematik bir felsefi analizini oluşturmak için eleştirel düşünmeyi, analiz

⁶⁹ Cevizci (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, s.471.

⁷⁰ Haiming, Wen (2010) Chinese Philosophy, Chinese Political Philosophy, Metaphysics, Epistemology and Comparative Philosophy (Çeviren: Güneysu, Aysun (2014) Çin Felsefesi-Çin'de Metafizik, Epistemoloji, Siyaset Felsefesi ve Karşılaştırmalı Felsefe, 1. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları), s.13.

⁷¹ Haiming (2014) s.13-14.

yöntemlerini ve soyut felsefi anlatıyı tarihsel anlatıyla birleştirmek gerekmektedir. Kadim Çin kuramlarının genel özelliklerinin kavranması zordur. Bu kuramların felsefe olarak adlandırılmasının nedenini anlamakta güçlük çeken okuyucular mevcuttur. Oysa, Çinli düşünürler çok çeşitli felsefi görüşleri öne sürmüşlerdir.⁷²

Haiming'e⁷³ göre, Dönüşümler Kitabı'nın felsefesi, Çin felsefesi düşüncesinin kaynağı niteliğindedir. Zhouyi felsefesi, tarih boyunca sadece farklı felsefe ekollerinin temeli olarak değil, aynı zamanda Çin felsefi anlayışının başlangıcı olarak da işlev görmüştür. Zhouyi felsefesi, Çin felsefesinin etik, estetik, siyaset felsefesi, epistemoloji ve metafizik konuları üzerine bir anlayış sunmaktadır.⁷⁴

Çin düşüncesinin gelişim sürecini, daha derinlikli olarak hanedanlıklar etrafında görmek mümkündür: Öncelikli olarak bu hanedanlıklar şunlardır; MÖ 2070 - MS 1911 yılları arasında Xia, Shang, Zhou, Qin, Han, Wei, Jin, Sui, Tang, Song, Ming, Qing Hanedanlıkları kurulmuştur.⁷⁵ Önemli olarak görülen hanedanlıklara baktığımızda ise; **1.** Qin Hanedanlığı öncesi felsefe, **2.** Han Hanedanlığı döneminde klasikler üzerinde yapılan çalışmalar, **3.** Wei-Jin Hanedanlıkları dönemindeki Yeni Taoculuk, **4.** Sui-Tang Hanedanlıkları dönemindeki Budizm, **5.** Song-Ming Neo-Konfüçyanizmi ve Modern felsefedir. Bu dönemlerde ortaya çıkan konulara bakacak olursak: Qin Hanedanlığı öncesi filozoflar Çin felsefesinin çoğu bakış açısını benimseyip felsefi söylemin basit paradigmasını oluşturdukları halde esas tartıştıkları konu toplum düzeni olmuştur. Konfüçyanizm, Çin düşüncesinin başlangıç noktasıdır. Konfüçyüs'ün "aileye hürmet (Xiao) insanoğlunun özünü oluşturur" düşüncesi Konfüçyüsçü siyaset felsefesinin başlangıcını ve ahlak anlayışına dair olan görüşlerinde odak noktasını oluşturmuştur. Mozi'nin felsefesi, savaş karşıtı anlayışı ve evrensel sevgiyi teşvik etmektedir. Xunzi'nin teorisinde, insanın doğasını iyi olarak tanımlayan Mengzi (Mensiyüs)'nin tersine insanın doğuştan doğasının kötü olduğunu vurgular. Xunzi, ritüel ve müziğin öğretilmesinde insanoğlunun kötü doğasını dönüştürmeye yardımcı olduğunu öne sürmektedir. Bir yöneticinin dışarıdan uygun ritüelleri

⁷² **Haiming** (2014) s.14.

⁷³ Dr. Wen Haiming, Hawai Üniversitesi'nde 2006 yılında karşılaştırmalı felsefe üzerine doktora yapmıştır. Renmin Üniversitesi'nde Felsefe Okulunda yardımcı doçentlik yapmış ve Pekin Üniversitesi Felsefe Bölümünde akademisyen olarak çalışmıştır. Aynı zamanda, Uluslararası Çin Felsefesi Topluluğu ve Uluslararası Çin ve Batı Felsefeleri Topluluğu vb. kuruluşların üyesidir; **Haiming** (2014) s.5-6. "Çin felsefesi Çin'de metafizik, epistemoloji, siyaset felsefesi ve karşılaştırmalı felsefe" adı ile Türkçe'ye çevrilmiş olan bu eseri araştırmacılar ve okuyucular açısından önemli bir yere sahiptir.

⁷⁴ **Haiming** (2014) s.15.

⁷⁵ Çin Tarihinin Kronolojisinin tamamına ulaşmak için bk.: **Kolektif** (Çeviren: Dal, Aykut / Okay, Bülent (2021) Çin Düşüncesi ve Kültürü Temel Kavramları-I, 1. Basım, İstanbul, Bilge Kültür Sanat), s.152-153.

sağlarken içeriden de halkını yasalara uygun ritüelleri sağlarken düşünmektedir. ⁷⁶ Filozofların bu görüşleri hem ahlak hem de siyaset felsefesi anlayışlarının temelinde yer almaktadır.

Çin dünya görüşü; Han Hanedanlığı kozmolojisi, Wei-Jin Hanedanlıkları ontolojisi ve Sui-Tang Hanedanlıkları Budizmde betimlenmiştir. Genel olarak bunlara değinirsek; Han Hanedanlığı dönemindeki kozmolojide beş boyut bulunmaktadır. Başlangıçta, Konfüçyüsçü bilgiler ve kâhin Yin Yang ile beş element (Wu xing/beş süreç) teorilerini, evrenin ortak bir diyagramını şekillendirmek üzere birleştirmişlerdir. Sayılar ve imgeler kozmolojik diyagramları oluşturmak için kullanılmıştır. Bu uygulama Zhouyi (Yiwei) ⁷⁷ felsefesinde en üst noktaya ulaşmıştır. Wei-Jin Hanedanlığı döneminde, varlık ve hiçlik konuları üzerine yoğunlaşmış filozoflar mevcuttur. Sui-Tang Hanedanlıklarında Çin Budizminin ana konusu, Mahayana okulunda da öne sürülen "boşluk (kong/sunyata)" kavramıdır. Song Hanedanlığı dönemindeki düşünürler metafizik çalışmaları en üst noktaya ulaştırdıkları sırada epistemolojiye yönelmişlerdir. Akıl ve şeyler arasındaki ilişkiyi tartışmışlardır. Çin karakteristiğine uygun bir epistemoloji sistemi geliştirmişlerdir. Bu dönemde insan doğası (iyiliği), Zen Budizmi, akıl gibi konular üzerinde yoğunlaşmışlardır. Ming ile Qing Hanedanlığı dönemlerinde yaşamış üç büyük filozof vardır. Bunlar; Huang Zongxi, Fany Yizh ve Wang Fuzhi'dir. Çin düşüncesindeki Dao kavramını yansıtmadaki başarıları Çin ve Batı felsefeleri arasında kuramsal bir temel oluşturmuştur. Bu filozoflar Song-Ming döneminin epistemolojik başarısını üst seviyeye taşımışlardır. Bu üç filozof akıl üzerine teorilerini temellendirmişlerdir. Çin ve Batı kültürleri arasındaki etkileşim, Modern Çin felsefesinin oluşmasında önemli bir role sahiptir. Çin felsefesi tarihi üzerine çalışmalar yapmış olan Hu Shi ile Fung Yu-Lan, Çin felsefi materyallerini yeniden düzenlemek amacıyla Batı felsefesi metodolojisini göz önünde bulundurmuşlardır. ⁷⁸ Bu hanedanlıklardaki filozoflar önceki dönemden aldıkları kavram ve teoriler üzerinden kendi teori ve kavramlarını ortaya koyarlar. Özellikle Han Hanedanlığı döneminde kozmoloji üzerine düşünceler ortaya koyarlarken, önceki filozofların ortaya koydukları teorilerden yararlanan filozoflar bulunmaktadır.

⁷⁶ **Haiming** (2014) s.15-16.

⁷⁷ MÖ 11. yy.'da Zhou Kralı Wen, Tian'ın Dao'sunu anlayarak insan ilişkilerini açıklığa kavuşturmak demek olan Zhouyi felsefi ruhunun temelini atan isimdir. **Haiming** (2014) s.181. Zhouyi Değişimler Kitabı (Yi Jing) olarak da bilinmektedir. Yiwei, Konfüçyüs Klasiklerinden biri olan Yi Jing'i açıklayan uydurma metinlerin bir koleksiyonudur. 'Yiwei' <<http://www.chinaknowledge.de/Literature/Classics/yiwei.html>> s.e.t. 23.03.2022.

⁷⁸ **Haiming** (2014) s.16-18.

Bu tezimizde daha çok üzerinde duracağımız dönem ise Qin Hanedanlığı öncesindeki Zhou Hanedanlığının doğu kolu, o dönemdeki filozoflar ve düşünceleridir. Dönemde en önemli görülen filozoflarının ahlak düşünceleri bizim için önem arz etmektedir. Qin Hanedanlığı öncesi dönemler; Xia, Shang ve Zhou dönemleridir. Zhou dönemi Batı ve Doğu Zhou olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Batı Zhou döneminde toplumda ve insanlar arasında refah ve mutluluk hakimken Doğu Zhou dönemi ile kargaşa ve savaşlar hakim olmaya başlamıştır. Bu nedenle bu dönem Savaşan Beylikler/Devletler dönemi olarak da bilinmektedir. Sonrasında İlkbahar ve Sonbahar dönemi gelmektedir. Konfüçyüs, Laozi, Mozi ve Mengzi bu Savaşan Beylikler ve İlkbahar ve Sonbahar döneminde önemli görülen filozoflardır.

Çin bilgeliği, Konfüçyüs gibi düşünürlerce dünyaya sırtını dönmeyen bir anlayışa sahiptir. Bu aynı zamanda Hint düşüncesinden bir farkıdır. Bu anlayışın temelinde, bireysel yargı ve eylemlerinde ve de toplumsal ilişkilerinde etkin bir rolde olan insan veya bilge yer almaktadır.⁷⁹ Konfüçyüs'ün öğrencilerinden biri olan Mengzi'ye göre, "bilge beşeri ilişkilerin zirvesidir". Onun bu sözü ile, bilge bir kişinin ahlaki olarak toplumdaki mükemmel insan olduğu anlamına gelmektedir. Çin düşüncesine göre insan, yalnızca teoride değil, pratikte de bilgedir. Çinli bir bilge, kendisi bu dünyanın işleriyle ilgilenmeyen biri değildir ve onun karakteri "içsel olarak bilgelik ve dışsal olarak da krallık" olarak tasvir edilmektedir. Felsefenin tartıştığı, Çin felsefecilerinin içsel bilgelik ve dışsal krallığın Dao'su (yolu ya da temel prensipleri) olarak tasvir ettikleri şeydir. Bu durum Platon'un filozof ve kral teorisine benzemektedir. Ona göre, ideal devlette filozof, kral olmalı ya da kral bir filozof olmalıdır. Bir filozof olmak için insan, değişen şeyler dünyasından ebedi düşünceler dünyasına döndürülmeden önce, uzun bir felsefî eğitim sürecinden geçmelidir. Platon'a göre, bir felsefeci kral olduğu zaman, bunu iradesine karşı olarak yapmaktadır. Başka bir deyişle, bu ona dayatılarak onun adına büyük bir fedakarlığı gerektiren bir durumdur. Bu durum Daocular tarafından da kabul edilmektedir. Bu konular göz önüne alındığında, felsefenin konusu; içsel olarak bilgelik ve dışsal olarak da krallığın Daosu olmaktadır. Kısaca felsefe hem bilinecek hem de tecrübe edilecek bir şeydir.⁸⁰

⁷⁹ Çilingir, Lokman (2012) 'Bilgelik Uğraşı Olarak Felsefe' Felsefe Dünyası Dergisi, Ankara, S:55, s.21.

⁸⁰ Yu-Lan, Fung (1997) A Short History of Chinese Philosophy (Çeviren: Aydın, Fuat (2019) Çin Felsefesi Tarihi, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları), s.10-13.

Vincent Shen'e⁸¹ göre, Çin düşüncesinde aklın işlevinin, Yunan felsefesindeki teori yerine kaygı duyguları içinde icra edildiğini söylemektedir.⁸² Buradan da anlayabiliriz ki Çin Düşünce'nin ortaya çıkışında insanların merak, hayret duyguları dışında kaygı, endişe duyguları kendini göstermeye başlamıştır. Yunan felsefesinde merak ve hayret ön planda iken Çin düşüncesinde kaygı ve korku daha fazla öne çıkmıştır.

Çin düşüncesi akla uygunluğun işlevini göstermek için bütünlüğe vurgu yapmaktadır. Örneğin, Konfüçyanizm nihai olarak insan varlığının bütünlüğüne ve insan eylemlerinin ve hatta doğal fenomenlerin anlamının içinde belirlendiği bir ufuk olarak onun gerçekleşmesine neden olan bir düşünceler sistemidir. Akla uygunluk ruhuyla, Konfüçyanizm bazı akla uygunluk ilkeleri ortaya koymuştur: Ren, Yi ve Li gibi. Konfüçyanist akla uygunluk insanın bütünlüğüne ve onun dünya ile olan ilgisine işaret etmektedir. Daoizmdeki akla uygunluk ise, her bir varlığın doğal yaratıcılığına, De (erdem)'ye ve tüm varlıkların varlığına, tüm yaratıcıların orijinal kaynağına, bizzat Dao'ya göndermede bulunmaktadır. Daoizm felsefesinin varlığı şunu göstermektedir: Akla uygunluk, aklın varlıkların bütünlüğüne ve tüm varlıkların varlığına işaret ederken kendi anlama işlevi olarak, aklın kendi sınırlarına ulaşması ve bu sınırı fark ederken öz kavrayışa ulaşmasıdır. Bu eleştiri düşüncesinin özünün kendisine dayandığı ontolojik bir temeli oluşturmaktadır.⁸³

Çinlilerin felsefi düşünüş tarzları nazarî değil, tatbikî yani uygulamaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Bunun nedeni ruhî kabiliyetlerden ziyade Çinli düşünürlerin pratik hayatta devlet hizmetinde bulunmaları ve bir kenara çekilerek ve hatta hâkim olan devlet sistemine muhalif olarak ayrılmamalarıdır.⁸⁴

⁸¹ Vincent Shen, 1949-2018 yılları arasında yaşamış, Çin felsefesi ve Batı ile Çin düşüncesi arasındaki karşılaştırmalı diyalog çalışmaları ile tanınan bir filozoftur; 'Vincent Shen', <https://en.wikipedia.org/wiki/Vincent_Shen> s.e.t. 22.03.2022. Saygın bir filozof ve popüler bir öğretmen olan Profesör Vincent Shen, Çin felsefesindeki (özellikle Daoizm ve Konfüçyanizm) uzun süredir devam etmiş olan uzmanlığına ek olarak, karşılaştırmalı felsefe, fenomenoloji, teknoloji, kültür ve dinde felsefi problemler konusunda önemli çalışmalar yapmıştır. Profesör Shen öldüğü sırada, 2000 yılından itibaren Çin Düşünce ve Kültür'deki Lee Kürsüsü'nün sahibiydi. Detaylı bilgi için bk.: University of Toronto-Department of Philosophy, 'In Memoriam: Vincent Shen (1949-2018)', <<https://philosophy.utoronto.ca/news/in-memoriam-vincent-shen-1949-2018/>> s.e.t. 22.03.2022.

⁸² **Lee, Vincent Shen** (Çeviren: Tatar, Burhanettin (2004) Çin Felsefesinde Gelenek, Metin ve Yorum, Bilimname Dergisi VI, S:3), s.56 <<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilimname/issue/3518/47815>> s.e.t. 06.01.2022.

⁸³ **Lee** (2004) s.57-59.

⁸⁴ **Eberhard, Wolfram** (1944) 'Eski Çin Felsefesinin Esasları', (Çeviren: Berk, İkbâl DTCF Dergisi, C:2, S:2), s.266 <<http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/2578/1744>> s.e.t. 06.01.2022.

Bu bölümde, Çin düşüncesini genel olarak ele almaya çalıştık. Bir sonraki başlıkta Çin düşüncesinin özelliklerine yer vermeye ve bu bölümün en son başlığında ise Çin düşüncesinde yer alan düşünce ekollerine (okullarına) değinmeye çalışacağız.

1.2. Çin Düşüncesinin Genel Özellikleri ve Önemi

Çin düşüncesinin temelinde yatan uyum ve denge birçok konuda insanların hayatlarında kolaylıklar sağlamıştır. Bu uyum ve denge hem insanlar arasında hem de evren ile olan konularda önemli bir yere sahiptir.

Çin düşüncesinin en önemli ve belirgin özelliği "uyum" düşüncesidir. Konfüçyanizm'de hedef olarak "Ölçülülük ve Altın Orta Yol Doktrini" veya uyumlu bir deney görülmektedir. Genel olarak düşünürsek; Konfüçyanizm ile birlikte diğer akımlarda uyum içinde bir dengeyi ifade eden "ölçü", "altın orta" gibi kavramlara rastlanılmaktadır.⁸⁵ Bu kavramları, Çin'de Konfüçyüs ile Batı'da ise Aristoteles ve Platon ile görebiliriz.

Çin düşüncesi akımlarında, insanın ve evrenin uyum içinde olduğu düşüncesi söz konusudur. Özellikle en fazla Daoizm'in kurucusu olan Laozi'de, insanın ve doğanın uyum içinde olması düşüncesi işlenmektedir.⁸⁶

Çinlilerin uyumlu, yumuşak ve ılımlı olma eğiliminde olmaları ile her türlü aşırılıktan ve tek taraflı oluştan kaçındıklarını söylemek mümkündür. "Ya şu ya bu" düşüncesi yerini "hem o hem bu" düşüncesine bırakmıştır. Karşıt uçlara yönelmek bir dengeleme çabası olarak görülmüştür. Tüm karşıtlıkların bir bütünlük ve denge içinde bir arada durduğu anlatılmış ve de gösterilmiştir.⁸⁷ Doğa içindeki her şey nasıl ki uyum ve denge ile bir bütünsel insanın kendisi ve doğa ile olan ilişkisi de uyum ve denge içerisinde bir bütünlük oluşturmaktadır.

⁸⁵ Çetinkaya, Bayram Ali (2017) Felsefe Tarihi-Antik Doğu'dan Modern Batı'ya, 1. Basım, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, s.35; Störing, Hans Joachim Kleine Weltgeschichte der Philosophie (Çeviren: Epçeli, Nilüfer (2011), Vedalardan Tractatus'a Dünya Felsefe Tarihi, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları), s.106.

⁸⁶ Störing, H. J. (Çeviren: Güngören, Ömer Cemal (2000) İlkçağ Felsefesi-Hint Çin Yunan, 2. Basım, İstanbul, Yol Yayınları), s.172.

⁸⁷ Störing (2000) s.172-173.

Birbirini karşılıklı etkileyerek dengeyi kuran iki ilkenin varlığından söz etmek mümkündür. Bunlar; Yin ve Yang olarak, Li ve Çi olarak, us ve töz olarak aktif ve pasif ilkelere tüm akım ve ekollerde rastlamak mümkündür.⁸⁸

Karşıtlıkları yok etmeden uzlaştırma ve barışa ulaştırma eğilimi, Çinlileri hoşgörülü kılmıştır. Bu da Batılıların anlamakta güçlük çekecekleri bir durum oluşturmuştur. Bir Çin atasözünde şöyle geçmektedir; "üç din, bir aile". Bu üç din; Konfüçyanizm, Daoizm ve Budizm olarak ele alınmıştır. Bunların barış içinde bir arada yaşadıklarını belirtmektedir. Ancak bunların bir arada yaşıyor olmaları, fikirlerinde ayrılık olmadığı anlamına gelmez. Görüş ayrılıkları çoktur ve tartışmalar da olmuştur. Fakat bazı olaylar dışında zorla, baskıyla görüşleri ve inançları dayatma girişimleri olmadığı düşünülmüştür. Zorlama ve baskı ile görüşleri kabul ettirme gibi bir uygulamanın Çin'de bazı hanedanlıklarda pek görülmemesinin nedeni, Çinlilerin tek bir dinle yetinmemiş olmalarıdır. Bu üç dinin din adamları dinlerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Halk ise işlerine geldiği gibi ve bulundukları duruma göre dinleri seçmişlerdir. Üzücü durumlarda ise Budacıların yanında yer almaları bu duruma örnek verilebilir.⁸⁹ İnsanların üzücü durumlardan kurtuluşu, acı ve ızdıraptan kurtuluş arayan Budda gibi olmak için Budacıların yanında yer aldıkları düşünülebilir. Çin'de bir dine bağlı kalma gibi bir durum olmamıştır. Birden fazla dine geçerek bir aile olma durumu söz konusudur. Bu durumda Çin'deki din anlayışları arasında eklektik bir yapı oluşturmaktadır. Yani bünyesinde birden fazla din barındırmaktadır.

Bu kadar aşırı bir hoşgörüyü umursamaz bir tutumdan ayırt etmek zordur. Buradaki hoşgörünün niteliği Hindistan'daki durumdan farklıdır. Hindistan'da herkes kendi yolundan giderek kurtuluşa erebilir. Sadece bir dine bağlanabilirler. Kadim Çinlilerde görülen hoşgörü ve anlayış, yaşamın amacını bu dünyada gören ve arayan bir tutumun ürünü olabilir. Hintlilerde bu durum tam tersidir. Çin düşüncesi dünyevi olana dönüktür.⁹⁰

Çin düşüncesi, hümanist bir özellik taşımaktadır. Çinli düşünce sistemi insana ağırlık vermiştir. Bu durum kadim Çin düşüncesindeki Konfüçyanizm ve Daoizm akımları için de geçerlidir. İnsan ve yaşamı her iki akımından ağırlık verdiği bir konudur. Aralarında ufak bir fark vardır: Konfüyüs'ün insanın kendi kendini geliştirerek ve eğiterek olgunlaşması istemesi, Laozi'nin ise anlamlı bir hayat için doğaya ve doğa yasalarına uymaya önem

⁸⁸ Störing (2011) s.106.

⁸⁹ Störing (2000) s.173-174.

⁹⁰ Störing (2000) s.174.

vermesi söz konusudur. Batılı araştırmacılar bu iki akım arasında ayrılıkları görmeye ve göstermeye çalışırken Çinli düşünürler ise ortak yönleri vurgulamışlardır.⁹¹

Çin düşüncesinde ölçülük, kanaatkârlık, içsel denge ve manevi huzur insanın mutluluğu için vazgeçilmez öğelerdir. İnsanın doğasını ele alarak, Konfüçyüs'ün öğrencilerinden biri olan Mengzi'nin "insan iyidir" önermesini kabul eden düşünürler çoğunluktadır.⁹²

Bilmek için bilmek, mutlak bilgiye ulaşma çabası pek görülmemiştir. Çin felsefesi düşüncesi bir çok kişiyi doğru davranış ve tutuma yönlendirmeyi amaç edinmiştir. Bundan dolayı da ahlak (etik) konusu ağırlık kazanmıştır. Çin düşünürleri insanı sadece doğal çevresi ile birlikte değil aile, toplum ve devletle bir bütün olarak görmüşlerdir. Bu bakımdan Çin felsefesi toplum ve siyaset felsefesini ilgilendirmektedir.⁹³

Çin düşüncesi, Çin kültürü gibi kapalı bir ortamda kendi kendine gelişmiştir. Bu kapalılığın ve kendi kendine yetebilme özelliğinin nedeni, Çin'in tarihinden veya coğrafyasından mı yoksa kişilik özelliklerinden mi kaynaklandığını söylemek zordur. Bu dışa açılama ve içe kapalılık durumu genel bir özellik olarak sayılmıştır. Batı'da yaşayan ve çalışan Çin düşünürleri değişen şartlara rağmen kolayca uyum sağladıkları görülmüştür.⁹⁴ Çin düşünürleri, kapalı bir ortamda olup kendi kendine gelişiyor olsa da düşünürlerin fikirleri değişen şartlara uyum sağlayabilmektedirler.

Çin düşüncesinin önemine bakarsak; Leibniz, Çin'in yüksek ve gelişmiş bir kültürel yapısı olduğunu anlayan ilk önemli Batılı düşünürdür. Çin ve Avrupa arasında bir kültür alışverişi sağlamaya çalışmıştır. Leibniz, Rus Çarı'na bu kültürel alışverişi desteklemesi için, ülkesinden Çin'e bir karayolu yapmasını teklif etmiştir. O, Çin ve Batı'nın tinsel ve manevi durumunu birbiriyle karşılaştırmıştır. Leibniz'in ulaştığı sonuç ise şudur: *"İşte içinde bulunduğumuz durum. Ahlakın çöküşü artık o ölçülere vardı ki bize bir an önce Çinli Misyonerlerin gönderilmesini gerekli buluyorum. Ve şu kanıdayım: Halkların hangisinin üstün olduğunu belirlemek üzere bilge bir kişi hakem seçilse, altın elma Çinlilere verilirdi."*⁹⁵

⁹¹ Störing (2000) s.174.

⁹² Störing (2011) s.107.

⁹³ Störing (2000) s.175.

⁹⁴ Störing (2000) s.175.

⁹⁵ Störing (2000) s.176; Störing (2011) s.108.

Batı'da 18. yüzyılda Çin sanatı üzerine büyük bir ilgi olması ile Çin kültür ve felsefesi üzerine yoğunluk oluşmuştur. Christian Wolff, Voltaire, Diderot ve Goethe, Çin felsefesini inceleyip araştırarak beğenilerini ifade etmişlerdir. Diderot, Çin halkının ahlak, bilgelik sanat ve siyaset bilgisi açısından diğer halklardan üstün olduğunu; Voltaire ise Çin'in en üst düzeni kurmuş olduğunu dile getirmişlerdir. Çin felsefesindeki amaç ise, pozitif bilgileri artırmak değil, zihnin yüceltilmesidir. Bu durum, gerçek dünyanın ötesinde ve ahlaki değerlerden daha üstün değerlere bir yöneliştir.⁹⁶ Bu bilgiler eşliğinde Çin felsefesinin özellikleri ve amacı ile ne kadar önemli bir kadim değerler olduğunu daha iyi anlamaktayız.

1.3. Çin Düşüncesinde Ekoller

Yüz Düşünce Ekolü⁹⁷ döneminde ortaya çıkmış birçok ekol mevcuttur. Bu ekollerden hepsi devam edebilmiş değildir. On tanesi temel olarak ele alınmıştır. Kimi araştırmacıya göre altı tanesi kimi araştırmacıya göre de bunlardan dokuz tanesi önemli olarak kabul edilmiştir.

Zhou Hanedanlığında, Doğu Zhou Hanedanlığının kendi içinde ortaya çıkmış İlkbahar-Sonbahar ve Savaşan Beylikler (MÖ 6. yy. - MÖ 221) dönemlerinde ülkedeki sorunlarına çareler arayan düşünürler, ülkenin barış ve huzurunu sağlamak amacı ile ilkeler ortaya koymuşlardır. Bu dönemlerde düşünce ekolleri ortaya çıkmıştır. Bu ekollerden on tanesine "Shi Jia"⁹⁸ denilmiştir. Bu ekollerden en önemlileri şunlardır:

1. Ru Jia (儒家 - Ru Düşünce Ekolü),
2. Dao Jia (道家 - Dao Düşünce Ekolü),
3. Mo Jia (墨家 - Mo Düşünce Ekolü),
4. Fa Jia (法家 - Fa Düşünce Ekolü),
5. Ming Jia (名家 - Ming Düşünce Ekolü),

⁹⁶ Çetinkaya (2017) s.36-37.

⁹⁷ Ekol, bazı kaynaklarda okul olarak da geçmektedir. MÖ 5. yüzyıldan 3. yüzyıl sonuna kadar var olan dönemler boyunca, birçok rakip düşünce okulu vardır. Bu okulların sayıları o kadar çoktur ki Çinliler onlara "Yüz Okul" demişlerdir. Yu-Lan (2019), s.39.

⁹⁸ Jia, okul anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bu kelime, bir eve ya da aileye işaret etmek için de kullanılmaktadır. Haliyle, bu kelime şahsi bir şeyi ima etmektedir. Yu-Lan (2019) s.46-47.

6. Nong Jia (农家- Nong Düşünce Ekolü),
7. Zong Heng Jia (纵横家- Zong Heng Düşünce Ekolü),
8. Yin-Yang Jia (阴阳家- Yin-Yang Düşünce Ekolü),
9. Za Jia (杂家- Za Düşünce Ekolü),
10. Xiao Shuo Jia (小说家- Xiao Shuo Düşünce Ekolü).

Bazı bilim adamları tarafından "Xia Shuo Jia" önemsiz sayıldığı için, sıralamaya dahil edilmez. Diğer kalan dokuz düşünce akımına ise "Jiu Liu" denilmiştir.⁹⁹

Bu ekollerin ortaya çıkış sebebi; Çin tarihinde toplumsal, ekonomik ve siyasal sıkıntıların fazlaca olduğu dönem, Doğu Zhou Hanedanlığı'na ait olan İlkbahar-Sonbahar ve Savaşan Beylikler dönemidir. Bu dönemdeki beylikler imparatora olan bağlılıklarını kaybetmiş ve ayrı ayrı kendi başlarına hareket etmeye başlamışlardır. Tek başına hiçbirisi bütün beyliklere hakim olacak güce sahip olmadıklarından, sürekli olarak kendi topraklarını genişletmek amacıyla birbirleri ile savaşmışlardır. Bu durumdan dolayı da ülkede karışıklık hakim olmuştur. Bu karışıklığı gidermek için ortaya çıkan düşünürler olmuş ve amaçları ise ülkeyi huzura kavuşturmaktır. Takip ettikleri yollar farklı olan birçok düşünce akımı ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰

Bu ekollere bakacak olursak;

Ru Jia: Genellikle Konfüçyanizm olarak bilinen bu ekol, Çin'de en etkili ve önemli düşünce ekolüdür. Kurucusu ve sembol kişisi Konfüçyüs'tür. Konfüçyüs'yen sonra gelen öğrencileri; Yan Zi, Zheng Zi, Meng Zi ve Xun Zi'dir. Konfüçyüs, halkın eğitilmesinden yanadır. Halk içinden çıkabilecek çalışkan ve akıllı kişilerin, devlet yönetiminde görev alabilmeleri için fırsat verilmesi gerektiğini düşünür. Çin'de halkın eğitilmesi düşüncesi onunla başlamıştır. Bu nedenle de "öğretmenlerin öğretmeni" olarak kabul edilmiştir.¹⁰¹

⁹⁹ Okay, Bülent (2017) Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri, 1. Basım, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, s.14.

¹⁰⁰ (Kalkır) Türker, Nurcan (2007) 'Çin'deki Düşünce Akımlarına Genel Bakış' Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S:22, s.290.

¹⁰¹ Okay (2017) s.19-20.

(Kalkır) Türker'in aktarımıyla; Konfüçyüs'ün ahlak, politika ve eğitim görüşleri önemlidir. Onun ahlaka dair görüşünde; örnek evlat, insan sevgisi ve törelere (ritüellere) uymak yatmaktadır. Görüşlerinin temeli insan sevgisi üzerinedir. Kendini, aile bireylerini ve başkalarını sev diyerek sevgiyi merkezden başlatmış, içten dışa doğru bir halka oluşturarak genişletmiştir. Bu ekolün çabası, ideal insan ve toplum oluşturmaktır. Konfüçyüs ilişkilere önem vermektedir. Bu ilişkiler; baba-oğul, hükümdar-halk gibi. Baba ile oğul arasındaki ilişkide, baba oğlunu korumalı ve oğlu da babasına karşı saygılı olmalıdır. Hükümdar ile halk da böyle olmalıdır. Yani hükümdar halkı korumalı ve haklarını gözetmeli, halk da hükümdara karşı saygıda kusur etmemelidir. Bu ekolde herkes adına yaraşır bir şekilde davranışlarda bulunmalı ve bulunduğu mevkiye göre hareketler sergilemelidir. Ancak bu şekilde yapıldığında ülke refah ve huzura kavuşabilir.¹⁰² Buradaki mantık konusu, akla Aristoteles'in mantığını getirmektedir.

Dao Jia: Bu ekolün kurucusu Laozi'dir. Zhuangzi ve Yangzi diğer önemli temsilcileridir. Dao ekolüne göre "dao", düzen ve evrenin temelidir. O aynı zamanda göğün temelidir. Bu ekolün ana ilkesi "wu wei" yani "eylemsizlik"tir. Hiçbir şey yapma, görüşü hakimdir. Buna göre aydın insanlar, yönetimde görev almayıp doğaya çekilerek kendilerini bilime vermelidir. Bu şekilde çatışmalarda uzak durmalıdır. Bu ekole göre ben ve doğa iki farklı varlık değildir. Ben doğayım, doğa benim düşüncesiyle aydınlar, doğanın içinde huzurlu bir yaşam yaşmalıdır. Dao düşünce ekolüne göre, ülke küçük ve az nüfuzu olmalı ve de hükümdar hiçbir şeye karışmamalıdır. Ama gelişmeleri izleyebilir. Çin'de barış ve huzur olduğu dönemlerde Ru ekolü, savaş ve huzursuzluk olduğu dönemlerde ise Dao ekolü öne çıkmıştır.¹⁰³

Mo Jia; kurucusu Mozi'dir. "Saldırganlığa karşı" olmak temel ilkesidir. Bir kimse hangi gerekçeyle olursa olsun bir başkasına saldırmamalıdır. Saldırganlığa karşı olan Mo ekolü, sorunları barış yoluyla çözmekten yanadır. Mozi, savaşları önlemek için uzak yakın demeden olay yerine koşmuş ve büyük çabalar sarf etmiştir. Saldırganları ikna edemediğinde müritleriyle beraber saldırıya uğrayanın yanında yer almıştır. Herkesin üretici olmasını savunan bu ekol, kendisine katılanları meslek edindirmiş, dövüş sanatı eğitimi vermiş ve savunma stratejileri geliştirmiştir. Mo ekolünün bazı görüşleri Ru ekolü ile çatışmıştır. Örnek olarak; Ru düşünce ekolü, öncelikle kendini, sonra aile bireylerini ve sonrasında da

¹⁰² (Kalkır) Türker (2007) s.291.

¹⁰³ Okay (2017) s.20; ((Kalkır) Türker (2007) s.294.

başkalarını sev diyerek, sevgiyi içeriden dışarıya ele almaktadır. Mo ekolü ise herkesin eşit sevilmesi gerektiğini düşünerek sevgi konusunda bir ayırmda bulunmaz. Bu yönüyle evrensel bir sevgi anlayışına sahip olduğunu düşünebiliriz. Ru ekolü kişilerin iyi ahlaklı olmalarını isterken, Mo ekolü sadece iyi aklıklı değil aynı zamanda yetenekli, becerikli ve üretici olmalarını da istemektedir. Ru ekolü için törenler önemlidir. Bu törenlere ayrılan ve yapılan masrafların kısıtlanmasına karşı çıkar. Mo ekolü ise masraflı ve karmaşık törenlere karşı çıkar. Bu ekole göre törenler, kaynak ve zaman israfıdır. Mo ekolü ise ölümden sonraki dünya ile ilgilenmekte, hayaletlere ve ruhlar alemine inanmaktadır.¹⁰⁴

Fa Jia: Han Fei Zi temsilcisidir. Yasacılar olarak da bilinmektedir. Konfüçyanistler insanın doğuştan iyi olduğunu düşünürlerken, Fa ekolüne göre insan doğuştan kötüdür. Bu kötülüğün de ancak sert yasalarla, ceza ve baskılarla düzeltilebileceğini düşünmektedirler. Bu ekole göre, hükümdarın oğlu bile olsa yasalar uygulanmalı, ancak bu şekilde yapıldığında ülkede huzur ve barış olacağı düşüncesi hakimdir.¹⁰⁵ Fa ekolündekiler, Savaşan Beylikler döneminde ülke yönetiminde görev almışlardır. Çin'in yönetilişi, Han Hanedanlığı'ndan itibaren Ru ekolü gibi gözükse de, aslında Fa ekolüne göre yönetilmiştir. İlkbahar-Sonbahar döneminde; Guan Zi, Zi Chan ve Savaşan Beylikler döneminde; Li Li, Wu Qi, Shang Yang, Shen Dao, Shen Bu Hai önemli düşünürler olmuştur. Han Fei Zi, Fa ekolünün ilkelerini derlemiş ve bir sisteme oturtmuştur. Bu düşünür yöneticileri çok sert bir biçimde eleştirmiştir. Fa ekolünün temel ilkesi, herkesin toprak sahibi olması ve tarımla uğraşanların tüccarlara egemen olmasıydı. Beylikler merkezî hükümete saygıda kusur etmemelidir. Görevlerinde başarılı olanlar ödüllendirilmeli ve suçlular ise ayırım gözetilmeksizin sert bir biçimde cezalandırılmalıdır. Üst düzey yöneticiler, yerel yönetimlerden gelmeli ve generaller de asker kökenli olmalıdır. Fa ekolünün hakim olduğu dönemlerde Ru ve Mo ekolleri yasaklanmış ve çalışmalar engellenmiştir.¹⁰⁶

Ming Jia: Zheng Ming (bulunulan mevkiye ve adına yakışır davranışlarda bulunmak) ilkesinden doğmuştur. Ming Jia ekolünün temelinde mantık tartışmaları yatmaktadır. Hui Shi ve Gong Sun Long, bu ekol için önemli olan düşünürlerdir. Gong Sun Long'a göre, beyaz renkteki bir taş baktığımız zaman onun beyaz bir renk olduğunu anlayabiliriz ama bu taşın sert yapısını anlayamayız. Elimizle dokunduğumuzda ise sert olduğunu anlayabiliriz ama bu kez de rengini algılayamayız. O halde, beyaz ve sert kavramları iki ayrı cinstir ve ayrı bir

¹⁰⁴ Okay (2017) s.21-22.

¹⁰⁵ (Kalkır) Türker (2007) s.294.

¹⁰⁶ Okay (2017) s.22-23.

şekilde ele alınmalıdır. Bu düşünöre gelinceye kadar Çinli düşünürler, somut kavramlar üzerine tartışmışlardır. Gong Sun Long ile soyut kavramlar üzerine tartışma başlatmışlardır. Hui Shi ise Gong Sun Long'tan farklı düşünerek, yeryüzündeki varlıkları iki grupta toplamıştır. Bunlar: Birbiriyle aynı olan ve birbirlerinden farklı olan varlıklardır. Fakat birbirlerinden farklı olan varlıklar da bile aynı noktalar bulunmaktadır. O halde, tüm varlıklar tek bir varlıktır.¹⁰⁷

Nong Jia: Çiftçilerin üretimlerini, dünya görüşlerini ve sosyal yaşamlarını ele alan bir düşünce ekolüdür. Xu Xing isimli düşünür, bu ekolün sembol kişisidir. Bu ekolün temeli, herkesin kendine gerekli olan şeyi kendisi üretmeli, sözüne dayanmaktadır. Yöneticiler dahil, herkes tarımla uğraşmalı ve herkes kendi ürettiğini yemelidir. Ticaret olmamalı, gerektiğinde mal takası yapılabilmelidir. Xu Xiang ve öğrencileri sade bir yaşam sürmüşlerdir. Bu ekole bağlı olanlar halk için önerdikleri biçimde yaşam sürmüşler, birlikte çalışmışlar ve birlikte tüketmişlerdir.¹⁰⁸

Zong Heng Jia: Savaşan Beylikler döneminde, beylikler arasındaki ilişkilere yön veren ve diplomat olarak adlandırabileceğimiz kişiler ortaya çıkmıştır. Bu ekol, güzel konuşan ve bilgili olan bu kişiler tarafından kurulmuştur. Bunlar, Zhang Yi ve Su Qin'dir. Su Qin'e göre, güneyden kuzeye tam altı beylik birleşerek, güçlü olan Qin Beyliği'ne saldırıp onu yok etmelidirler. Bu düşünceye Zong denilmiştir. Yi'ye göre ise güçlü olan Qin Beyliği, diğer diğer altı beyliği birbirine düşürerek onlar zayıflatmalı ve tek tek kendisine bağlamalıdır. Ancak bu şekilde yapıldığı takdirde, güçlü bir devlet kurulabilir. Bu düşünceye ise Heng denilmiştir. Bu iki görüş birbirlerine zıt düşmüşlerdir. Tartıştıkları ana konu ise; bütün beyliklerin birleşerek tek ve güçlü bir devlet oluşturmalarının mı, yoksa birçok küçük beyliğin olmasının mı daha iyi olduğu üzerinedir.¹⁰⁹ Bu ekolde bu iki tartışma hüküm sürmüştür.

Yin-Yang Jia: Çin düşüncesinin farklı aşamalarında sık sık karşımıza çıkan bir öğretilerdir. Biri etkin ve erkek, diğeri pasif ve dişi olmak üzere, evrendeki her şeyin birbirini tamamlayan iki karşıt ilkeye dayandığını, var olan her şeyin söz konusu karşıt ilkelerin yumuşatılması ve uzlaştırılması ile ortaya çıktığını ifade eden Yin Yang öğretisinin geliştirilmesi ile bu ekol ün kazanmıştır. Başka bir deyiş ile, bu ekol düalist bir bakış açısı ile, edilgen, olumsuz, bölücü ve zayıf olan Yin ile etkin, olumlu, bütünleyici ve güçlü Yang

¹⁰⁷ Okay (2017) s.23-24..

¹⁰⁸ Okay (2017) s.24-25.

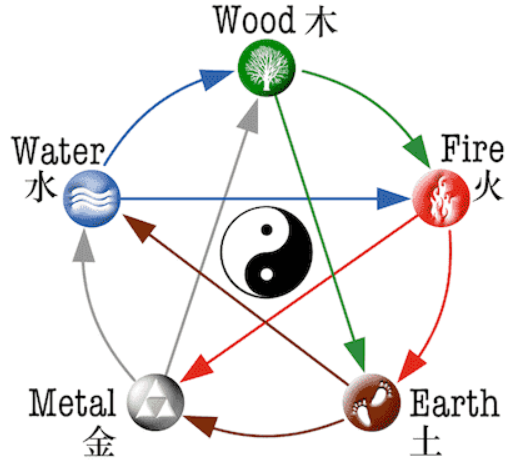
¹⁰⁹ Okay (2017) s.25-26.

gibi iki ilkenin varlığını öne sürmüştür. Yin ve Yang, ritmik olarak art arda gelişleri ile evrenin dengesini, düzenini ve ahengini sağlayan temel iki öğedir.¹¹⁰

Yin-Yang, Wu Xing (beş element) görüşünü savunanların oluşturduğu bir düşünce ekolüdür. Yin-Yang, zıtlıkların felsefesi olarak da bilinmektedir. Denge, uyum ve eşitliği özünde barındırmaktadır. Yin ve Yang, her biri akıcı çizgilerle birbirine yol verir ve kendi içinde orta yerlerinde diğerine ait bir unsur taşımaktadır. Uyum ve denge buradan kaynaklanmaktadır. Yin'in anlamı ay, Yang'ın ise güneştir. Evrendeki tüm varlıklar iki karşıt varlıktan oluşmaktadır. Yin; kötü, soğuk, karanlık, siyah gibi birçok kavramı, Yang ise; iyi, sıcak, aydınlık, beyaz gibi kavramları sembolize etmektedir. Bunlar bir uyum ve denge içindedir. Bu denge bozulduğu zaman, evrenin düzeni bozulur ve dünyanın huzuru kaçar. Yin ve Yang arasındaki bu denge, Batı'da karşılıklı bir dostluk üzerine olarak anlaşılırken, Çin'de bu denge, çelişki ve gerilim, çeşitlilik ve farklılıklar ile baş edilmesi ve bundan uyum ortaya koyabilmesi biçimindedir. Yani çelişkiler ile baş etme ve farklılıkları da dengelemek söz konusudur. Yin Yang ekole göre, evrenin oluşumu ve insanların yaşamları beş temel madde ile ilgilidir. Bunlar, "ağaç/tahta (木 / mu), ateş (火 / huo), toprak (土 / tu), metal (金 / jin), su (水 / shui)"dir. Bu beş madde birbirlerini hem var ederler hem de yok ederler. Örneğin, ağaçtan ateş çıkması, suyu ateşin söndürmesi, ateşin metali eritmesi, toprağın içinde metal olan cevherleri vermesi gibi. Bu elementlerden bazılarının baskın olduğu durumlar söz konusudur. Ama hiçbir zaman birbirlerine tamamen hakim olamazlar ve sürekli birbirlerine ihtiyaç duyarlar. Bu beş temel element arasındaki ilişki, varoluş enerjisinin üretildiği çelişki ve rekabet üzerine kurulmuştur. Bunlarla baş etmeyi öğrenmemiz gerekir. Hanedanlıklarında birbirlerini yok edişleri bu dönüşümlere benzetilmektedir. Bu ekolün düşünürleri, evrendeki dengeyi örnek alarak, karşılaşılan sorunların çözümünü aramışlardır.¹¹¹ Wu Xing'e ait görsel Şekil 1.'de verilmektedir.

¹¹⁰ Cevizci (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, s.2010-2011.

¹¹¹ Okay (2017) s.26-27; (Kalkır) Türker (2007) s.295.

Şekil 1. Wu Xing¹¹²

Wu Xing'de yer alan ağaç/tahta, ateş, toprak, metal ve su birbirleri arasında denge ve uyum içerisindedirler. Görselde ortada yer alan simge ise Yin-Yang'ı ifade etmektedir. Maddelerin etrafındaki oklar ise; birbirini takip ederek çember oluşturan oklar beş maddenin birbiri ile olan döngüsel ilişkisine, ortadakiler ise birbirlerini oluşturma ve birbirlerine üstün gelme ile ilgili olan ilişkisine işaret etmektedir. Beş elementlerden birkaçı, Yunan filozoflarından biri olan Empedokles'te dört unsur yani hava, su, ateş ve toprak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beş doğal kuvveti temsil eden bu beş element, doğum-ölüm ve türeyiş-yıkım döngüsünü ifade etmekte ve belli bir düzene göre birbirini takip etmektedirler. Elementlerden hiçbirisi tek başına, diğerlerini yok edebilecek kadar güçlü değildir.¹¹³

Yin Yang ekolü, tahta (ağaç/odun), ateş, toprak, metal (maden) ve su gibi beş temel failin yani ögenin varlığını kabul ederek, her ögeye bir sayı verilmiştir. Bir mevsimi olmayan toprak dışında her ögenin bir mevsimi ve yönü olduğu ileri sürülmüştür. Bu ekole göre, şeyler beş ögenin sırasına göre birbirlerini izlemektedir. Yin Yang ekolü, Çin'deki toplumsal ve etik öğretileri kozmolojik bir temele dayandırmak için çok çaba göstermişlerdir.¹¹⁴

Za Jia: Savaşan Beylikler döneminin son zamanlarında ortaya çıkan bu ekol, Lü Buwei tarafından MÖ 290-235 yılları arasında temsil edilmiştir. Han Hanedanlığı

¹¹² <<https://qph.fs.quoracdn.net/main-qimg-ef56013a8ec3de5b3a2d78a76dfbc639>> s.e.t. 04.01.2021; Wu Xing'i beş süreç olarak ifade edebiliriz. **Haiming** (2014) s.179. Yin ve Yang'a ikinci bölümde genişçe yer verilecektir.

¹¹³ **Karatosun, Musa Osman** 'Çin Mitolojisi' : Çetinkaya, Bayram Ali / Kurt, Ali Osman (Editörler) (2017) Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni-Aklı Düşünce ve Felsefenin Doğu'dan Doğuşu Babil-Keldanî-Çin-Hint-İran-İbrani Gelenekleri, 2. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları, s.658.

¹¹⁴ **Cevizci** (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, s.2011.

Dönemi'nden önce Dao Jia ekolü Za Jia olarak, Qin Hanedanlığı Dönemi'nden sonra ise Za Jia ekolü Dao Jia olarak isimlendirilmiştir. Bu ekolle, Han ve Qin Hanedanlığı'nın görüşleri aydınlanmıştır. Bu ekolde Shi Ji (Tarih Kayıtları) ve Han Shu (Han Tarihi) adlı tarih kitaplarından bahsedilmektedir. Kısacası bu ekol, birçok düşünce akımlarının önemli ilkeleri alınarak oluşturulmuş sentez bir ekol olmakla birlikte Dao düşünde ekolü ile bağdaşmaktadır.¹¹⁵

Xiao Shuo Jia: Yaygın bilinen ve önemli olan bir ekol değildir. Ekollerin sayısını 10'a tamamlamak için eklendiği söylenmektedir. Savaşan Beylikler döneminde yaygın olan görüşler ve bunlarla ilgili yapılan söyleşiler not alınarak yeni bir ekol oluşturulmaya çalışılmıştır.¹¹⁶

Birçok tarihçi Yüz Düşünce Ekolü (Yüz Okul)'nün tasnifini yapmaya çalışmışlardır. Bunlardan birisi olan Sima Tan¹¹⁷, altı temel okul öne sürmüştür. Bunlar; Yin-Yang Jia, Ru Jia, Mo Jia, Ming Jia, Fa Jia ve Dao De Jia'dır. İkinci tarihçi olan Liu Xin, on okuldan bahseder fakat dikkat edilmesi gerekenin dokuz olduğunu söylemektedir. Ve bu okulların kökenlerinden bahsetmektedir. Bunlar: Ru Jia üyelerinin kökeni, Eğitim Bakanlığı; Dao Jia üyelerinin, kökeni resmi tarihçiler; Yin-Yang Jia'nın kökeni, resmi astronomlar; Yasacıların kökeni, Adalet Bakanlığı; İsimler ekolünün kökeni, Törenler Bakanlığı; Mohistlerin kökeni, Mabet Muhafızları, Hariciyecilerin kökeni, encümen üyeleri; Ziraat ekolünün kökeni, Toprak ve Tohum Bakanlığı; Hikâyeciler okulunu üyelerinin kökeni, Denizciler Meclisidir. Fung Yu-Lan'ın tasnifine göre ise şöyledir: Ru ekolünün üyelerinin kökeni, edipler; Mohist ekolünün üyelerini kökeni, şövalyeler; Daocu ekolünün üyelerinin kökeni, keşişler; İsimler ekolünün üyelerinin kökeni, tartışmacılar; Yin-Yang ekolünün üyelerinin kökeni, gizemli sanatların uygulayıcıları; Yasacı ekolünün üyelerinin kökeni, metot sahibi insanlardır.¹¹⁸

Ru Jia, Dao Jia, Mo Jia, Fa Jia ve Yin-Yang Jia Çin'de en yaygın olarak bilinen ekollerdir. Kalan ekoller ise saydıklarımız kadar yaygın değildir. Bütün bu ekoller aslında, Çin düşüncesinin temel gelişimini şekillendiren ekoller olarak görülebilir.

¹¹⁵ (Kalkır) Türker (2007) s.296.

¹¹⁶ Okay (2017) s.28.

¹¹⁷ Sima Tan (MÖ 165-110), tarihçi olan Sima Qian'ın (MÖ 145-86) babası ve "yüz okul" tasnifini ilk yapan bir tarihçidir. Çin'in ilk büyük hanedan tarihi olan Shi Ji'nin (Tarihsel Kayıtlar) yazarıdır. Shi Ji'nin son bölümünde Sima Qian, babasının "Altı Okulun Temel Düşünceleri Üzerine" başlığı taşıyan bir makalesini alıntılar. Bu makalede Sima Tan, altı temel okulu tasnifler. Yu-Lan (2019) s.39.

¹¹⁸ Yu-Lan (2019) s.39-47.

2. KADİM ÇİN DÜŞÜNCESİNDE AHLAK

2.1. Çin Düşüncesinde Ahlakın Yeri

Çin düşüncesi, insan ve doğa arasındaki ilişkiyi temel almaktadır. Bu ilişki arasında bağ kurarak, yani insan ile doğa arasında ahlaki temelleri olan kurallar ve yasalar koyarak evrende ve insan ilişkilerinde bir düzen ve uyum geliştirmek amaçlanmaktadır.

Çin etik düşüncesi geleneği, kişinin nasıl yaşaması gerektiği ile ilgili sorularla ilgilenir: Değerli bir yaşam için ne gerektiğini, aileye ve yabancılara karşı görevlerin nasıl olacağı, insan doğasının ahlaki açıdan iyi veya kötü olmaya yatkın olup olmadığı ile ilgilidir. İnsanlık dışı bir dünya için bunlardan birinin nasıl ilişkilendirilmesi gerektiğiyle, ayrıca bir kişinin toplumunun daha geniş sosyal ve politik yapılarını reforme etme kapsamına girmesi gerektiği ve bir nüfuz ya da güç konumunda olduğunda kendini nasıl yönetmesi gerektiği ile ilgili olmalıdır. Kişisel, toplumsal ve politik konular genellikle Çin'in konuya yaklaşımlarında iç içe geçmiştir. Bu konudaki önemli düşünce geleneklerinden faydalanmak isteyen herkesin Çin geleneğine ciddi bir şekilde bakması gerekir.¹¹⁹

Konfüçyüs başta olmak üzere birçok düşünür felsefelerinde ahlaka ve erdemlere yer vermişlerdir. Düşünürlerin yaşadıkları dönem, toplum ve hayat şartları düşüncelerini etkilediği için ahlak da bu konulara yönelik olmuştur. Kimisinde de insan, evren, sevgi gibi konular üzerine ahlak temellendirilmiştir. Ahlak, hem düşünürlerin hem de hükümdar ve halkın refah ve mutlu bir yaşam yaşamaları için elzem bir durum teşkil etmiştir. Ahlakı kozmoloji, metafizik, akıl gibi konular üzerinden temellendiren düşünürler döneme düşünceleri ile damgasını vurarak hem ekollerde öncülük etmişlerdir hem de fikirlerini destekleyici ilkeler ortaya koymuşlardır.

Çin düşüncesinde ahlak, teorik bir yapıdan çok pratik bir yapısı ile insanların yapıp etmeleri ve doğayla olan ilişkileri arasında bağlantı kurarak bir denge ve düzen oluşturulmak istenilmiştir. Bu denge ve düzenin nasıl sağlandığı ile ilgili bir sonraki başlıkta yer alan ilk kavramla görmemiz mümkündür. O başlıkta yer alan, temel oluşturacağını düşünerek seçtiğimiz kavramlar, Çin düşüncesinde ahlakı daha iyi anlamamızı sağlaması açısından ilk adım olacağı kanaatindeyim. Kavramlardan sonra ise Çin düşüncesinin temel yapı taşı

¹¹⁹ Wong, David (2018) 'Chinese Ethics' <<https://leibniz.stanford.edu/friends/preview/ethics-chinese/>> s.e.t. 01.01.2020.

olarak gördüğümüz önemli birkaç filozofun öğretileri ile ahlakı nasıl ele aldıklarına dair bir çerçeve çizmeye çalışacağız.

2.2. Ahlak İle İlişkili Temel Kavramlar

2.2.1. Yin ve Yang

Yin-Yang, Daoist felsefe başta olmak üzere birçok düşünür tarafından ele alınan bir kavramdır. Düşünürler Yin ve Yang'ı Çin düşüncesinin temeli olarak da görmektedirler. Bu kavramın evrende, insan ilişkilerinde ve evren ile insanın arasındaki ilişkide bir denge ve uyum sağladığını düşünebiliriz. Bu nedenle de denge ve uyum sayesinde insanlar toplumda mutlu ve huzurlu yaşarlar. Eğer bu denge ve uyum bozulduysa o toplumda kargaşa ve savaş çıkar. Bu başlık altında Yin ve Yang'ın ne olduğuna evrenle olan ilişkisine, Yin ve Yang'ın bağlantılı olduğu Yi Jing (Değişimler Kitabı)'e, sekiz trigram ve 64 heksegram dediğimiz simgesel yapılara ve ne anlam ifade ettiklerine değinmeye çalışacağız.

JeeLoo Liu'nun¹²⁰ aktarımı ile Max Kaltenmark'a¹²¹ göre, evrenin ritmine uymak, Çin düşüncesinde bilgeliliğin ön şartıdır. Bu kozmik ritmin uyumunu sağlamanın bir yolu kehanetlerdir. Yani geleceği önceden haber alarak çalışmalar yapmaktır. En eski kehanet biçimi, kaplumbağa kabuğu okuma yöntemidir. Bu kehaneti gerçekleştirmek için, kaplumbağa kabuğuna önceden şifreli kelimeler yazılır. Sonrasında da kabuk, çeşitli noktalardan çatlayana kadar ateşe verilir. İşareti okuyan kişi, kelimelerin nasıl ayrıldığına bağlı olarak kodu deşifre eder. Bu töreni gerçekleştirmek için, kozmik ruhun farkındalığının yüksek bir durumda olması için kişi zihnini ve bedenini arındırmalıdır. Kehaneti okuyan kişi, doğanın gelecekteki gelişimini tahmin edebilir ve sırayla en iyi hareket tarzına karar verebilir. Shang Hanedanlığında kral, bir savaş başlatmak veya mevcut bir politikayı değiştirmek ve önemli meselelere karar vermek için, sık sık kehanetlere başvurmuştur. Daha sonrasında Zhou Hanedanlığında, daha yaygın olarak kullanılan kehanet, bizim 1. bölümde de kısaca bahsettiğimiz Yi Jing (Değişimler Kitabı)'e dayanmaktadır. Yi Jing, sekiz satırlı trigram ve 64 altı satırlı heksagramdan oluşan karmaşık bir sisteme sahip, grafikler ve diyagramlar

¹²⁰ JeeLoo Liu (1958-), Kaliforniya Eyalet Üniversitesi, Fullerton'da Felsefe profesörüdür. "An Introduction to Chinese Philosophy: from Ancient Philosophy to Chinese Buddhism" adlı kitabın yazarıdır. JeeLoo Liu, <<https://jeelooliu.net/>> s.e.t. 26.03.2022.

¹²¹ Max Kaltenmark, Avusturya kökenli bir Fransız sinologtur. "Lao Tzu and Taoism", "La Philosophie Chinoise" adlı kitapların yazarıdır. Maxime Kaltenmark, <https://en.wikipedia.org/wiki/Maxime_Kaltenmark> s.e.t. 26.03.2022.

içeren bir kitaptır. Konfüçyüs gibi düşünürler Yi Jing'e sık sık başvurmuşlardır. Bu kehanette bulunulan sorular sadece devletin siyasi işleri değil, ayrıca bir bireyin belirli bir durumda ne yapması gerektiği ile ilgili olabilir. Ahlaki kararların nasıl alınacağını bilmeye bilgelik denilmiştir. Bu kadim bağlamda bilgeliğe sahip olmak, kişinin kozmosun ruhuyla ruhsal uyumu anlamına gelmektedir. Bu bakımdan Çinliler için bilgelik sadece pratik bir çağrışım değil, aynı zamanda dinî bir kökene de sahiptir.¹²²

Yi Jing'in trigramlarının ve heksagramlarının temeli sadece iki elemente dayanır: Yin ve Yang. Yin Yang sembollerinde, Yang düz bir çizgi ile, yin ise kesikli bir çizgi ile temsil edilir. Yin ve Yang, aynı zamanda kozmik enerjinin veya kozmik gücün bir parçasıdır. Tüm trigramlar ve heksagramlar, Yin ve Yang arasındaki çeşitli dağılımları ve ilişkileri yansıtmaktadır. Bu görüşte zımnen, tüm evrenin hem doğa hem de insan dünyası, Yin ve Yang'ın çeşitli dağılımları ve aralarındaki ilişkilerden başka bir şey olmadığı inancıdır. Yin ve Yang'da natüralist ve insan ilişkilerinin durumlarının sembolik tanımı olarak iki boyutu vardır. Bu iki boyut birbirinden ayrılamaz. Bu durum, doğa dünyasının ve insanların dünyasının bölünemez olduğu şeklindeki kadim Çin dünya görüşünü yansıtmaktadır.¹²³

Yin-Yang'ın sözlük anlamına bakacak olursak; "Çin felsefesinde, farklılık ve karşıtlığı, varlığın temelinin birbirlerine karşıt olmakla birlikte, aynı zamanda birbirlerini tamamlayan iki zıt güçten meydana geldiği düşüncesini ifade etmek için kullanılan terimler."¹²⁴

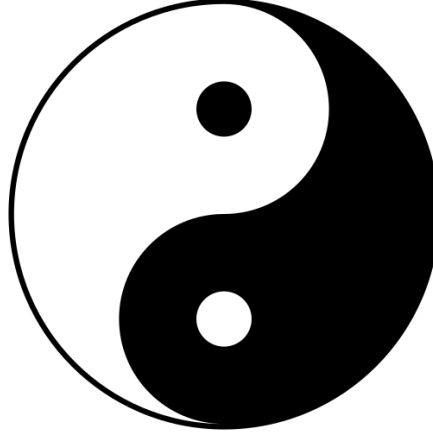
Yin-Yang sembolünün kökleri, kadim Çin'in en eski dönemlerine kadar dayanmaktadır. Bu sembolde Çin felsefesinin özü saklıdır. Yin ve Yang'ın, zamanın başlangıcında, büyük evrensel hiçlik ve karanlık bir şimşegin çakması ile ikiye bölündüğü anda doğduğuna inanılmıştır. Bu bölünme yaşandıktan sonra ağır ve karanlık tarafın Yin, hafif ve parlak tarafın ise Yang olduğu düşünülmüştür. O yaratılış anından itibaren, Yin ve Yang varoluşa ait tek evrensel güçler olmuştur. Hiçbir şey onlardan bağımsız hayat bulamaz. Var olan her şey, içinde bu ikisini de barındırmaktadır. Yin-Yang, Tanrı veya ruh (iyi ya da

¹²² **Liu, JeeLoo** (2006) 'Introduction: What Is Chinese Philosophy?', An Introduction To Chinese Philosophy, Australia, Blackwell Publishing, s.3.

¹²³ **Liu** (2006) s.4.

¹²⁴ **Cevizci, Ahmet** (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, s.2010.

kötü ruh) değildir. Onlar oldukları gibidir ve bunun sonucu olarak evren de öyledir.¹²⁵ Yin Yang'a ait görsel Şekil 2.'de verilmektedir.

Şekil 2. Yin ve Yang

Yin ve Yang'a baktığımızda birbirini tamamlayan iki zıt kavramdır. Simgesi iki renkten oluşur; siyah ve beyaz. Bunlar zıt renklerdir. Bu renkler hem yan yana hem de kendi içlerinde birbirinin zıt olan renklerini taşır. Bu durumu, siyah rengin içindeki yuvarlak beyaz, beyaz rengin içindeki yuvarlak siyah renkten anlayabiliriz. Bu simgeden ve renklerden yola çıkarak şu sonuca varabiliriz. Siyah rengi kötülük, beyaz rengi ise iyilik olarak düşünersek, simgede yer alan renklerde; beyaz rengin içindeki siyah yuvarlak, her iyiliğin içinde bir kötülük olabileceği; siyah rengin içindeki beyaz yuvarlak da, her kötülüğün içinde bir iyilik olabileceği anlamlarına gelebilir. Bu şekilde birbirlerini tamamlarlar.

Çin düşüncesinde Yin ve Yang, farklılığı, karşıtlığı ve birbirleri tamamlamayı ifade etmektedir. Yani, varlığın temelinin birbirlerine olan zıtlığını ve birbirlerini tamamlayan iki karşıt güçten meydana gelen düşüncüyü ifade etmek için kullanılmaktadırlar. Bu iki karşıt güç evren ile bağlantı içindedir. Yin dişi ilkeye, edilgenlik, toprak, karanlık, ve kuruya; Yang ise erkek ilkeye, etkinlik, göğe, aydınlığa ve ıslağa karşılık gelmektedir.¹²⁶ Laozi'ye göre; tüm varlıkların, yin ve yang tarafı vardır. Yin ve yang'ın zıtlıkları uyum içerisindedir.¹²⁷

¹²⁵ **Palmer, Martin** ((1998) Yin & Yang / Understanding the Chinese Philosophy of Opposites and How to Apply it to Your Everyday Life (Çeviren: Güder, Nafiz (2004) Yin ve Yang / Çin'in Karşıtlıklar Felsefesinin Kavranması ve Günlük Yaşantımıza Uyarlanması, 2. Basım, İstanbul, Dharma Yayınları), s.8-9.

¹²⁶ **Cevizci, Ahmet** (2003) Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü, 12. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayınları, s. 427-428.

¹²⁷ **Kolektif** (Çeviren: Dal, Aykut / Okay, Bülent (2021) Çin Düşüncesi ve Kültürü Temel Kavramları-I, 1. Basım, İstanbul, Bilge Kültür Sanat), s.131.

Yin Yang, Yi Jing (I Ching-Değişimler Kitabı)¹²⁸ olarak bilinen en eski yazılardan birinde ortaya konulmuştur. Yin ve Yang, ikicilik olarak da bilinir.¹²⁹ Örneğin bir yumurta, içinden çıkacak olan bir varlığın yumurtayı kırma aşamasında hafif olan kısım göğü yani Yang'ı, ağır olan kısım ise yeri yani Yin'i, bu iki kutbun mücadelesi ise evreni oluşturmaktadır. Bu iki karşıtlığın aktif-pasif, eril-dişil, sağ-sol vs. kutupsallıklar varlığın temelini oluşturmaktadır. Farklı yaratılışlar mevcuttur. Fakat hepsinin de temeli bu ikilikle başlar. Yin ve Yang birbiriyle mücadele ettiği kadar başka bir durum ve olaya karşı da ikisi beraber üçüncüye karşı hareket ederler.¹³⁰

Eski kullanımlarında Yin ve Yang, bir tepenin sırasıyla güneşli ve gölgeli yanlarına işaret ediyor olabilir. Yin ve Yang birbirleriyle ilgili durumlar ve niteliklerle iki geniş fenomenler grubunu tarif eder. Örnek olarak, Yang; tek, eril, sıcak, gün, yukarısı, konuşma, gök vb.dir. Yin ise çift, dişil, soğuk, gece, aşağısı, sükut, yer vb.dir. Değişik fenomenler ve durumlar, eğilimler her bir takım içindeki nitelikler birbiriyle ilgilidir ve hepsi farklı durumların ve olayların doğal yönleri olarak algılanmaktadır. Yin ve Yang tamamlayıcı nitelikler veya güçler olarak görülmektedir. Yin ve Yang'da durum veya olaylar biri veya diğeri açısından açıklanır. Ayrıca bu iki kavram Çin kozmolojisinin standart kelimeleri haline gelmiştir.¹³¹ Kozmoloji ise evreni ve yapısını inceleyen bir bilim dalıdır. Yin ve Yang hem zıtlığa işaret eder hem de birbiriyle ilişkilidir.

¹²⁸ Yi Jing yani Değişimler Kitabı, Konfüçyüs savunucuları tarafından metafizik üzerine bir araştırma olarak yorumlanmıştır. Aslında bir kehanet kitabı olarak bilinmektedir. **Yu-Lan, Fung** (1997) *A Short History of Chinese Philosophy* (Çeviren: Aydın, Fuat (2019) *Çin Felsefesi Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları), s.52. Yi (I)'ın üç anlamı olduğu söylenmektedir: İlki kolaylık ve basitlik, ikincisi değişim ve dönüşüm, üçüncüsü ise değişmezliktir. Değişim ve dönüşüm evrenin tek tek eşyalarına gönderme yapar. Değişmezlik ve basitlik ise onları Dao'suna ya da temellerinde yer alan ilkelere gönderme yapmaktadır. Şeyler sürekli değişir ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Dao ise değişmeyen, kolay ve basit bir yapıya sahipken Dao ise kolay ve basit bir yapıya sahiptir. **Yu-Lan** (2019) s.226. Eski çağlardaki kutsal bilgiler, Değişimler Kitabı'nı şöyle oluşturmuşlardır: Kendi doğa ve yazgılarını düzenlemek amaçlarıydı. Böylece Göğün Daosunu buldular ve onu karanlık ile aydınlık olarak isimlendirdiler. Yerin Daosunu bularak, bunu eğilen ile sağlam diye isimlendirdiler. İnsanın Daosunu bularak ise, bunu sevgi ile doğruluk olarak isimlendirdiler. Bu üç esas gücü (gök, yer ve insan) birleştirip ikiye katladılar. Bundan dolayı da her simgenin altı çizgiden oluşmasını sağlamıştır. Değişim Kitabındaki imgeler, değişim ile dönüşümü, ilerleme ile gerilemeyi, sağlam ile eğileni, gün ile geceyi simgelemektedir. Bu değişimin düzenidir. Üstün insan kendisini ona adar. İnsan üzerine etkisi söz konusudur. İnsan kendinde duran, kalıcı olan yetkin doğası daoya ve adalete giden başarı yoludur. **Wilhelm, Richard** (Çeviren) *I Ching* (Türkçeye Çeviren: Özşar, Levent (2010) *I Ching ya da Değişimler Kitabı*, 7. Basım, İstanbul, Biblos Yayınevi), s.347-359.

¹²⁹ **Suzuki, Daisetz Teitano** (1913) *A Brief History of Early Chinese Philosophy*, Londra (Çeviren: Aydoğan, Ahmet (2012) *Çin Felsefesi Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları), s.43.

¹³⁰ **Balkaya, Adem** (2012) 'Kozmogoni Anlatılarında Dikotomik Algının Nedenselliği', *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and history of Turkish of Turkic* Volume 7/4, Ankara, s.991-992.

¹³¹ **Suzuki** (2012) s.195.

Yin-Yang'ı konu alan Kozmoloji ya da Taiji¹³² iki kuvvetin ya da ilkelerin dengesi üzerine temellenmiştir. Yin, soğuk ve ışığın ilkesi; Yang, sıcak ve karanlığın ilkesi olarak düşünülmektedir. Bu kuvvetler birbirleriyle etkileşim halindeler ve değişme, dönüşüm içindedirler. Bu ve bunun gibi birçok kavram Yi Jing (Değişimler Kitabı)'nda detaylı bir şekilde ele alınmıştır.¹³³

Yin ile Yang, Zhouyi'nin temel sembolleri olarak Taiji Diyagramında Yin-Yang balıkları olarak gösterilir. Yin ve yang karşılıklı olarak birbirlerini kapsar ve birbirlerine dönüşürler. Kadim bilgiler, bütün nesnelerin ve olayların sonsuza kadar dönen Yin Yang'ı içerdiğini anlatmaya çalışmışlardır. Her şey yin ve yang'ın devamı olmakla birlikte bu ikisi birbirinden ayrı olarak görülmez. Birbirlerine bağlı şekilde konumlanmışlardır. Örneğin, önde Yang varsa arkada Yin vardır; yukarıda Yang varsa aşağıda Yin vardır. Solda Yang varsa sağda Yin vardır. Zhouyi ayrı karşıt taraflar modelini benimseyen Batı felsefesinden farklı bir Yin Yang bağlamı paradigması ileri sürer.¹³⁴

Yin ve Yang'ın oluşturduğu zıtlıklar evrenin her tarafında (canlı ve cansız tüm varlıklarda) hatta insanların özelliklerinde dahi vardır. Örneğin, ahlaki olarak baktığımızda iyi-kötü, ahlaklı-ahlaksız gibi zıtlıklar mevcuttur. Bu kavram aynı zamanda, düşünürlerin öğretilerinin kozmolojik ve metafizik temellendirmesini yaparken yararlandıkları da bir kavram olmuştur. Yin Yang'ın zıtlıkların temsilleri genel olarak Tablo 1.'de verilmektedir.

¹³² Taiji'nin üç anlamını vardır. İlki, dünyanın oluşumundaki kaynağı ifade etmektedir. Fakat kadim Çin'de insanlar bu anlamı evrenin oluşumu öncesindeki kaotik düzende varolan qi (yaşamsal enerji) veya yuanqi (başlangıçta var olan yaşamsal enerji), dünyanın evrensel kaideleri olan dao veya li ya da wu gibi farklı şekillerde ifade etmişlerdir. İkincisi, kâhinlikle ilgilidir. Kehanet sırasında "-" tek çizginin ve "- -" çift çizginin henüz belirginleşmemiş durumunu veya bir kehanet objesi olarak kullanılan civanperçemi otunun ayrılmamış ve karmakarışık olan durumunu ifade etmektedir. Trigramların kökeni buna dayanmaktadır. Üçüncüsü ise uzay boşluğunun en uç sınırını ifade etmektedir. **Kolektif** (2021) s.85.

¹³³ **Harré, Rom** One Thousand Years of Philosophy (Çeviren: Şener, İbrahim (2003) Felsefenin Bin Yılı-Hint, Çin ve Batı Felsefesinin Son Bin Yılına Yönelik Kapsamlı, Karşılaştırılmalı ve Nesnel Bir İnceleme, 1. Basım, İstanbul, İzdüşüm Yayınları), s.120.

¹³⁴ **Haiming, Wen** (2010) Chinese Philosophy, Chinese Political Philosophy, Metaphysics, Epistemology and Comparative Philosophy (Çeviren: Güneysu, Aysun (2014) Çin Felsefesi-Çin'de Metafizik, Epistemoloji, Siyaset Felsefesi ve Karşılaştırmalı Felsefe, 1. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları), s.27-28.

Tablo 1. Yin ve Yang'ın Zıtlıkları¹³⁵

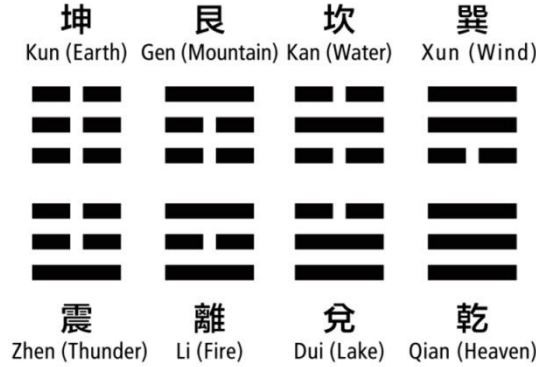
YİN		YANG	
Soğuk	Buz, yağmur, su, bazı sebzeler, ay, sonbahar, nezle, metal, toprak, yeryüzü vs.	Sıcak	Buhar, ateş, güneş, baharatlı yiyecekler, ateşli hastalıklar vs.
Edilgen	Kadınlar, havuzlar ve göller, seller, ağaçlar, koyunlar, inekler, balıklar, anka kuşu vs.	Etken	Erkekler, ilkbahar, dağlar, depremler, ejderhalar, tüylü hayvanlar, kuşlar vs.
Karanlık	Gece, kış, kuzey, yeraltı, kömür, ruhlar vs.	Işık	Gündüz, yaz, güney, yıldızlar, tanrılar vs.

Yi Jing eserinin dayandığı temel çizgiler ve bunların anlamları üzerine olup Yin Yang, sekiz trigram, 64 heksagram ve beş element ile bağlantılıdır. Evren ve insan ilişkilerine dair konuları barındırmaktadır. Kısaca bunlara bakacak olursak: Bu eser Zhouyi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Gök ile yer arasında değişen şeylerin dao'sunu göstermek amacıyla yazılmış bir kitaptır. Sayılar, imgeler, kelimeler, trigramlar, heksagramlar gibi elementlerden oluşmaktadır.¹³⁶ Yi Jing (Değişimler Kitabı)'de trigramlar ve heksegramlar vardır. Trigramlar (üçlü birim) ya tek parça çizgiden "-" ya da iki ayrı parça çizgiden "- -" oluşan iki farklı simgenin alt alta olmak üzere üçer üçer dizilmesiyle elde edilen işaretlerdir. Toplamda sekiz parça elde edilmiş olunur. Her trigram yani üçlü birim, bir doğanın gücünü simgelediği gibi aynı zamanda insan yaşamıyla ilişkilendirilebilecek bir durumu yani elementi de temsil etmektedir. Yang tek parça olan çizgi, Yin ise kesik olan çizgiyi temsil eder. Fu Xi, kendi sayılar felsefesine göre sekiz trigramı oluşturmuştur. Tek (Yang) sayılar hareket halinde iken, çift (Yin) sayılar sabit kalmaktadır. Bu felsefi sistemde sayılara ve birçok imgelere başvurulmuştur. İmge, taklit etme ve temsil etme anlamına gelmektedir. Her bir trigram, gök ve yerdeki şeyler veya olayların bir türünü temsil etmektedir. İlk sekiz trigram, elementler (doğa elementi) ve insan yaşamındaki anlamları şunlardır: Qian, elementi gökyüzü, anlamı kuvvet; Dui, elementi deniz, anlamı haz; Li, elementi ateş, anlamı parlaklık; Zhen, elementi gök gürlemesi, anlamı enerji; Sun, elementi rüzgâr, anlamı nüfuz; Kan, elementi yağmur, anlamı tehlike; Gen, elementi dağ, anlamı sessiz durma; Kun, elementi toprak, anlamı uysallıktır. Birbirleriyle birleştirilerek, işaretlerin sayısı çoğaltılmıştır. Üç çizgi kesişmesi sekiz trigramın birini oluştururken, bir trigramın diğer formlarla çoğalması ise 64 Heksagramın birini oluşturmaktadır. 64 Heksagramın ilki, altı Yang çizgisinden oluşur ve bu Qian Heksagramıdır. İkincisi ise altı Yin çizgisinden oluşur

¹³⁵ Palmer (2004) s.14-15. Bu tablo, Martin Palmer'in yazlarından ilham alınarak hazırlanmıştır.

¹³⁶ Haiming (2014) s.19-20.

ve bu Kun Heksagramıdır. Bu Heksagramların her biri bir şeyleri sembolize etmek için kullanılmaktadır. Örneğin; Qian Heksagramı; Tian (gök), hükümdar, baba gibi kavramları sembolize etmektedir.¹³⁷ Sekiz Trigram (Bagua)'a ait görsel Şekil 3.'de verilmektedir.

Şekil 3. Sekiz Trigram (Bagua)¹³⁸

Bir heksagramdaki çizgiler, insana kendi konumunu anlaması ve anlamlandırması bakımından yardım etmek için zaman ve mekanı göstermektedir. İnsanın içinde yaşadığı zaman ve mekan, insanın arzularının ve sosyal konumunun değiştiği gibi değişim içerisinde. İnsan, içinde konumlandığı zaman ve mekanın ötesine geçemez. Dolayısıyla gerçekleştirdiği eylemlerinde bunlara dikkat etmelidir.¹³⁹ Çizgilerin ifade ettikleri anlam neticesinde insan davranışlarına yön vermektedir. Ahlaki, siyasi gibi konular açısından hükümdarın ve halkın iyi bir toplum düzeni için başvurdukları bir yol olmuştur.

Bahsettiğimiz Yin ve Yang'ın, elementlerin Konfüçyüsçülerle bir irtibatı söz konusudur. Ru ekolünde bahsettiğimiz üzere Konfüçyüsçülere göre, toplumda ilişkiler söz konusudur. Bunlar beş temel ilişki olarak karşımıza çıkar. Bunlar; hükümdar-halk, baba-oğul, koca-karı, büyük erkek kardeş ile küçük erkek kardeş ve arkadaş ile arkadaş. Konfüçyüsçü filozoflardan biri olan Dong Zhong Shu (Han imparatorluğu teorisyeni), bu ilişkilerden üç tanesini seçer ve üç kang olarak isimlendirir. Gang (kang), bir ağdaki, diğer bütün bağları kendisine tutturulduğu ana bağ anlamına sahiptir. Bu nedenle, hükümdar, tabaasının gang'ıdır. Aynı şekilde koca karısının ve baba oğlunun gang'ıdır. Bu ilişkilerin tamamı, Yin ve Yang ilkelerinden türetilmiştir. Hükümdar Yang, halk Yin; baba Yang, oğul

¹³⁷ Störing, H. J. (Çeviren: Güngören, Ömer Cemal (2000) İlkçağ Felsefesi-Hint Çin Yunan, 2. Basım, İstanbul, Yol Yayınları), s.130; Störing (2011) s.83; Haiming (2014) s.20-22. Ayrıca 64 Heksagramın diğer bütün sembolize hallerini için bk.: Palmer, Martin (2004) s.148-164.

¹³⁸ <https://www.chinafile.com/sites/default/files/weinberger_texta-022516.jpg> s.e.t. 15.01.2022.

¹³⁹ Haiming (2014) s.29.

Yin; koca Yang, karı Yin'dir. Üç Gang'ın yanı sıra, Konfüçyüsçüler tarafından desteklenen beş Chang vardır. Chang bir norm ya da sabit anlamına gelmektedir. Bu beş Chang, Konfüçyanizm'in değişmez beş faziletidir. Bunlar; ren (insan sevgisi, insan severlik), Yi (doğruluk), Li (ayinler, adap, uygun davranış kuralları), Zhi (bilgelik/hikmet) ve Xin (iyi inanç). Birçok düşünür tarafından, bu beş faziletin 1. bölümde bahsettiğimiz beş element (Wu Xing; ağaç, ateş, toprak, metal, su) ile korelasyonları olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, insanseverlik doğudaki ağaç ile; doğruluk batıdaki metal ile; ayinler güneydeki ateş ile; hikmet kuzeydeki su ile; iyi inanç merkezdeki toprak ile ilişkilidir. Bireyin faziletleri beş Chang, toplumun ahlakını da üç Gang'dır. Bu kelimeler Gang-Chang şeklindeki birleşir. Kadim zamanlarda genel olarak ahlak ya da ahlak yasaları anlamına gelmektedir. Bu ahlak yasaları, medeniyetin ve kültürün esaslarıdır. İnsan doğasını ahlak yasaları yönünde geliştirebilmelidir.¹⁴⁰ Beş element yani beş unsur daimi beş faziletin esaslarıdır. Eğer ki bir kimsenin duyusu, anlayışı, görüşü ve konuşuşu karışıklığa maruz kalırsa, bu beş unsur da bozulur.¹⁴¹

2.2.2. Ren (İnsan Sevgisi) ve Ren' Ai (Dereceli Sevgi)

Ren (仁)'in, asıl anlamı insan sevgisidir. Farklı kaynaklarda iyilik, insanlık olarak da ifade edildiğini görebiliriz. Ru ekolünün en temel kavramlarından birisidir. Başkalarını sevmek anlamı vardır. Konfüçyüs, Ren'in en üstün ahlaki değer olduğunu düşünmüştür. Bu kavramı ahlak sisteminin en temel kavramı olarak kabul etmiştir. Şefkat ve vicdan; erdem ve saygı; Göğün Altı'ndaki her şeyin birliğini temsil etmektedir.¹⁴²

Ren, Konfüçyanizm'de büyük bir öneme sahip olan bir terimdir. İnsanlık, nezaket, başkalarının iyiliğini isteme anlamlarına sahiptir. Konfüçyanizm'de, genel anlamı ile insanlık, insan sevgisi ve iyilik gibi anlamlara gelen bütün insanlar için geçerli olan etik bir idealdir. Özel anlamı ile bütün canlı varlıklar için hissedilmesi gereken duygusal bir ilgi anlamına gelmektedir. Bu düşünceleri savunanlardan sonra gelen Konfüçyüsçüler ise, başkalarının iyiliklerine duyarlı olması anlamına gelecek şekilde yorumlamışlardır. Politik

¹⁴⁰ Yu-Lan (2019) s.263-264.

¹⁴¹ Özerdim, Muhaddere Nabi (1962) 'Çin Dininin Menşei ve İnançları' Tük Tarih Kurumu Belleten, S:101, Cilt:XXVI, s.87 <http://isamveri.org/pdfdrq/D00137/1962_101/1962_101_OZERDIMN.pdf> s.e.t. 06.01.2022.

¹⁴² Konfüçyüs (Çeviren: Fidan, Giray (2021) Konuşmalar, 2. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları), s.xxii.

anlamı ile Ren, hükümdarın halkına iyiliğine ve mutluluğuna özen göstermesini ifade etmektedir.¹⁴³

Ren; insaniyet veya insanlık, iyilikseverlik gibi anlamlara da sahiptir. Konfüçyüs'e göre, bu tabir erdemli niteliklerin toplamını veya insan karakterinin mükemmeliyetini ortaya koyar. Etimolojik açıdan "insan" karakteri ile yakından ilişkilidir. Dolayısı ile önceleri "en iyi haliyle insanlık" olarak karşılanmıştır. Mozi'nin takipçilerine göre, o bir kimsenin herkese göstermesi gereken evrensel ve tarafsız ilgi/özendir. Mengzi gibi daha sonraki bazı düşünürlerin çevrelerinde Ren, iyilikseverlik veya merhamete yakın özel bir erdem olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte Mengzi ve diğer düşünürlere göre iyilikseverlik "derece" veya "mertebeler" halindedir. Dolayısı ile aile üyeleri için yabancılardan daha güçlüdür.¹⁴⁴ Bu kısımda Mozi ile ayrılmaktadır. Mozi dereceli veya kademeli olarak sevgi yerine evrensel sevgiden söz etmektedir.

Ren'ai (仁 爱) kavramı ise Konfüçyüs'e dayanan Ru düşünce ekolünün yani Konfüçyanizmin temel ilkelerinden birisidir. Bu kavram temelde "insan sevgisi ve insanları sevmek" anlamındadır. Ren'ai ilkesi, Konfüçyüs'ün sözlerinden oluşan Lun Yü (Konuşmalar) adlı eserinde şu şekilde ifade edilmiştir: "Kalbinde insan sevgisi olmayan, ahlak kurallarını yerine getirse ne yazar, kalbinde insan sevgisi olmayan ritüelleri yerine getirse ne yazar." Ru düşünce ekolüne göre, insanlar arasında statü ve seviye farkı bulunduğundan dolayı, ritüeller ve etik kurallar o kişinin toplumdaki statüsü ve kişinin konumu ile değerlendirilmektedir. Bu ekol temelinde yatan statü ve seviye farkı düşüncesi insan sevgisi ilkesine yansımıştır. Konfüçyüs'ün Ren'ai ilkesi, temelde insanları sevmeye işaret ederken sevginin statü, seviye ve en önemlisi kan bağı ilişkisine göre olması gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁴⁵

Konfüçyüs'e göre Ren ilkesi "yeryüzünde bulunan tüm insanları sevmek" anlamına gelmektedir. Ren'ai ilkesi ile bu sevgiyi derecelendirmektedir. Yani kişinin öncelikle en yakınlarını sevmesi gerektiğini savunmaktadır. O, insanların aralarında kan bağı olduğu kişileri sevmeye başlaması ile, sevgiyi merkezden başlatarak bu şekilde sevginin dışa doğru yayılacağını düşünmektedir. Merkezden başlayan sevgi, zamanla ahlak ilkeleri çerçevesinde

¹⁴³ **Cevizci** (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, s.1090-1091.

¹⁴⁴ **Suzuki** (2012) s.190.

¹⁴⁵ **Gökenç Gülez, Sema** 'Çin Felsefesi'nde Konfüçyüs'ün Dereceli Sevgi (Renai) ve Mozi'nin Her Şeyi Kuşatan Sevgi (Jianai) Kavramlarının Karşılaştırılması' : Ünal Chiang, Gonca / Ceylan, Fatma Ecem / Ceylan, Ertuğrul (Editörler) (2019) Çin Medeniyeti: Tarih, Kültür, Edebiyat, Felsefe "Prof. Dr. Bülent OKAY'ın 35. Meslek Yılı Anısına", 1. Baskı, İstanbul, Kesit Yayınları, s.216.

yayılarak insanların birbirini sevdiği bir toplum oluşturmaktadır. Konfüçyüs'e göre bu sevgi, öncelikle aralarında kan bağı olan insanları yakın, aralarında herhangi bir kan bağı olmayanları uzak olarak tanımlayarak, sevginin yakın-uzak ilişkisine göre farklılık göstermektedir. Konfüçyüs sadece kan bağı olan aile bireyleri ve akrabalara sevgi beslemeyi ifade etmez. Öncelikli olarak aralarında kan bağı olan kişileri yani aile fertlerini ve yakınlarını sevmek ile başlayarak sevginin daha büyük kitlelere ulaşacağını ve bu şekilde de herkesin birbirine karşı sevgi besleyeceğini savunmaktadır.¹⁴⁶ Konfüçyüs bu ilkesi ile merkezden dışa doğru bir sevgi anlayışına sahiptir. Tüm insanlığı sevme hedefi ile evrensellik söz konusudur.

2.2.3. Jian' Ai (Evrensel Sevgi)

Jian' Ai (兼爱), Mozi'nin felsefi öğretilerinde yer verdiği bir kavramdır. Bu kavramla, herkesi eşit sevmekten söz edilir. Bir kişi anne babasını nasıl ve ne derece seviyorsa bir başkasının anne ve babasını da o şekilde sevmek anlamına sahiptir. Bu sevgi bütün insanlar için eşittir.

Mozi, ülkede huzur ve barışın yeniden sağlanabilmesi için, Jian'ai ilkesini ortaya koymuştur. İnsanlar arasındaki yakınlık yani akrabalık derecesi, kademe, sınıf ya da seviye farkı gözetilmeden karşılıklı bir sevgi oluşumu anlayışını savunmuştur. Her şeyi kuşatan sevgi olarak tabir edilen bu ilke, aynı zamanda tarafsız bir sevgi anlayışına da sahiptir. Jian'ai kavramı, Mo ekolünün temelini oluşturmaktadır. Sözlüksel anlamı, İlkbahar ve Sonbahar dönemi ve Savaşan Beylikler dönemi boyunca Mozi'nin savunduğu ahlaki anlayışına dayanan bir öğretilerdir. Kelime anlamı olarak, herkesi eşit derece sevmek ve insanlar arasında ayırım yapmadan sevmek gibi ifadelerdir. Kavramın temel anlamı ise tarafsız bir sevgidir. Ayrıca çevirilerde bu kavram, her şeyi kuşatan sevgi ve evrensel sevgi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sevgide tarafsızlığı vurgulayan ve insanlar arasında ayırım yapmayı reddeden bu kavram, evrensel bir boyutu kaplayacak boyutta bir anlama sahiptir.¹⁴⁷

Bu sevgi kavramının temeline bakarsak; öncelikle Mohist felsefenin öğretilerinin özünde sevgi kavramına rastlamak mümkündür. Mozi kitabında sevgi sözcüğünden çokça bahseder. Çince karakteri Ai (爱)'dir. Kimi zaman ilgi kimi zamanda anlayış anlamlarına

¹⁴⁶ Gökenç Gülez (2019), s.217.

¹⁴⁷ Sertdemir, İlknur (2020) 'Klasik Çin Metinlerinde İnsan Kavramı', (Doktora Tezi), T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Sinoloji) Anabilim Dalı, s.81.

sahiptir. Bu karakter içinde bir kalp xin (心) ve arkadaş you (友) ve çatı (宀) karakterlerini barındırmaktadır. Bir çatı altında olan bu iki anahtar parça sevginin kalp, güven ve dostluk gibi kavramlarla olan ilişkisini de ortaya koymaktadır. Çince'de sevgi kavramı, Mohist metinlerde aşk ve şehvetten ayrı tutulmuştur ve bütün insanlarda ortak olan bir erdem potansiyeli olarak anlaşılmaktadır. Jian (兼) karakteri ise birlikte ve karşılıklı anlamına gelmektedir. "Sevgi" karakteri ile "karşılıklı" karakterini birleştiren Mozi "müşterek sevgi" öğretisini oluşturmuştur. Mozi, bu dünya üzerindeki tüm savaş ve kargaşaların, insanların kendi çıkarları uğruna başkalarına zarar vermekten çekinmemesinden kaynakladığını düşünerek, insanları özgecil olmaları yönünde cesaretlendiren "karşılıklı sevgi" fikrini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca İlkbahar ve Sonbahar dönemi ile Savaşan Beylikler döneminde toplumsal yaşamı dönüştürecek bir araç olarak çinse "sevgi" karakterinin bulunduğu bir ifadeyi kullanan ilk düşünürün Konfüçyüs olduğunu görmekteyiz. Fakat onun savunduğu "kademeli sevgi" olan Ren'ai ilkesi ile Mozi'nin "müşterek sevgi" olan Jian'ai ilkesi arasında farklar vardır. Bu iki sevgi arasında oluşan farklılık, iki düşünürün toplumsal sorunların ve karmaşanın sebebi olarak kabul ettiği şeylerden kaynaklanmaktadır.¹⁴⁸

Jian'ai (兼爱) ilkesi hiçbir ayırım yapmaksızın herkesi eşit bir şekilde sevmeyi işaret etmektedir. Jian'ai kelimesindeki Jian (兼) birleşik bir karakterdir. Asıl anlamı, bir elin iki tahlılı birden tutmasına işaret etmektedir. Sadece bir eli kullanarak iki tür darıyı kavramak anlamındadır. Mozi toplumsal düzeni sağlamak amacı ile her bir bireyin Jian'ai ilkesini uygulaması gerektiğini savunmaktadır. Jian'ai ilkesinin hakim olduğu bir toplumda, insanlar huzur içinde yaşarlar. Toplumda da kargaşa olmaz. Mozi, Jian'ai ilkesi ile toplumda eşit olmayan tabakaları değiştirmeyi, sosyal ve ekonomik ilişkileri düzene sokmayı ve yöneticilerin halka uyguladıkları politikaları sabit tutmayı amaçlamıştır. Mo düşünce ekolünün savunduğu her şeyi kuşatan sevgi ilkesi, yakın ve uzak, soylu ve sıradan halk gibi yeryüzünde bulunan insanlar arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin duyulan bir sevgidir. Bu nedenle, Jian'ai ilkesi insanlar arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin, herkese hitap eden bir sevgidir. Mozi, insanların bulundukları statü ve konumuna bakmadan birbirlerini sevmesi ve fayda sağlamaları gerektiğini düşünmüştür. Konfüçyüs'ün insan sevgisi teorisinde, yakın-uzak, varlıklı-varlıksız gibi statü ve sınıf farklılıklarına karşı çıkmıştır. Toplumda var olan insan ilişkilerini bir düzene sokmak amacı ile Jian'ai ilkesini ortaya koymuştur. Mozi, evrendeki tüm kargaşanın temelinde insanların birbirlerine karşı kötü duygular beslemesinin

¹⁴⁸ Erşahin, Havva (2017) Geleneksel Çin Felsefesi-Mozi, 1. Basım, Ankara, Gece Kitaplığı, s.52-53.

yattığını ve Jian'ai ilkesi ile bu sorunlara çözüm getireceğini düşünmüştür. Herkese eşit yaklaşan bu ilke sayesinde, toplumda herkese eşit bir şekilde davranılarak, aralarında yakın-uzak baş olmasına bakmadan ülkedeki, hatta evrendeki herkes birbirine sevgi beslemiş olacaktır.¹⁴⁹ Mozi bu ilke ile aile bireyleri, halk, hükümdar vs. herkesi eşit bir şekilde severek evrensel bir sevgi anlayışına ulaşmaktadır.

Ren'ai ve Jian'ai ilkeleri temelde insanları sevmek ve topluluğu sevmek anlamlarını barındırarak yöneldikleri amaç aynı olsa da her ikisinin ortaya koydukları ifade ve sonuçlar farklıdır. Ru düşünce ekolü savunanlar, insan severliği, insan doğası içinde doğal olarak gelişen bir nitelik olarak kabul ederlerken, Mo düşünce ekolünü savunan kesim ise derece gözetmeksizin her şeyi kuşatan bu sevgiyi, yapay olarak yani insana dışarıdan ilave edilen bir şey olarak kabul etmektedirler. Konfüçyüs'ün Ren'ai ilkesi ile Mozi'nin Jian'ai ilkesi arasındaki fark; Konfüçyüs sevginin statü, kıdem ve seviye farkına göre olması gerektiğini savunurken, Mozi ise sevgide hiçbir statü, sınıf ve ayrımın olmadığını savunmaktadır.¹⁵⁰ Ayrıca, bu düşünceleri birbirinden ayıran en önemli bir diğer fark ise; Mozi'nin sevgi temeli Li (faydacılık) ilkesine dayandırırken, Konfüçyüs'ün ise Ren'ai düşüncesini Yi (dürüst olmak) ve Li (törenlere ve kurallara uymak) ilkelerine dayandırmasıdır.¹⁵¹

Kavala'ya göre, herkesi kuşatan sevgi kavramı ve evrensel sevgi anlayışı bizim kültürümüzde de görülmektedir. Yunus Emre'nin "Gelin tanış olalım / İşi kolay kılalım / Sevelim Sevillelim / Dünya kimseye kalmaz" şiiri ile Hacı Bektaş Veli'nin "Sevgi saygı üstüne kurulmuştur yapımız / Ta ezelde edebe açıktır kapımız" sözleri örnek verilebilir.¹⁵² Bu sözlerden anlaşılacağı üzere tasavvufta da evrensel sevgi anlayışı söz konusudur. Mutasavvıflar sevgiyi bencilce bir düzlemde tutmayıp evrensel bir zemine taşımışlardır.

2.2.4. Yi (Doğru Olmak)

Yi (义), doğru olmak ve doğruluk anlamlarına gelmektedir. Bir kişinin düşünce ve davranışlarının ahlaki değerlere uygun olması anlamına gelmektedir.¹⁵³ Dürüstlük ve hakkaniyet anlamlarına da gelen bu kavram, aynı zamanda eşitlik ve adalet temsilidir.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Gökenç Gülez (2019) s.220-221.

¹⁵⁰ Gökenç Gülez (2019) s.222.

¹⁵¹ Gökenç Gülez (2019) s.226.

¹⁵² Kavala, Coşkun Faik (2015) Çin Kitabı-Uygurluğun Beş Bin Yılı, İstanbul, Resse Yayınları, s.177.

¹⁵³ Konfüçyüs (2021) Konuşmalar, s.xxiii.

¹⁵⁴ Sertdemir, İlknur (2020) s.18.

Başlangıçta gurur, şan ve şeref duygusu anlamlarını karşılarken, daha sonra kişinin doğru davranışlarda bulunması ve doğru yaşaması anlamında kullanılmıştır. Genellikle doğruluk ve ödev anlamlarına gelmiştir. Mohizm savunucuları için Yi'yi belirleyen şey, faydanın düzen ve artan kaynak anlamına geldiği yerde, topluma fayda sağlayan şey anlamındadır. Konfüçyanizm savunucuları için ise Yi, davranışı geleneksel kurallara uygun bir davranış olarak tanımlanmaktadır. Burada Yi, özgül birtakım davranış kurallarından ziyade, verili bir eylem bağlamında ilgili tüm düşüncelerin göreceli ağırlıkları tarafından belirlenmektedir. Tam da bu anlamı ile Yi, Konfüçyüsçü etik anlayışın içinde önemli bir yere sahiptir. Bu kavram, doğru veya tam uygun olanı gerçekleştirmeye kararlı olmayı ifade etmektedir.¹⁵⁵ Yi kavramı, düşünürler tarafından farklı şekillerde ifade edilmiştir. Düşünürler bu ve bunun gibi kavramları ne kadar farklı şekillerde ifade etseler de odak noktaları insan ve toplum üzerine olmuştur.

Doğru, doğru olmak gibi anlamlara da sahiptir. Erken döneme ait bir tarif ile "doğrunun uygun ve yerinde" olduğunu ifade etmektedir. Buradaki uygunluk ve yerindelik ise belirli bir durumda ve belli bir içtimai mevki (örneğin hükümdar, vezir, baba, oğul vb.) göre birinin yapması ve olması için uygun olan şey anlamına gelmektedir. Bununla birlikte Yi aynı zamanda genel olarak bir kişi için doğru ve yerinde olan şey anlamına da gelebilir. Daha geniş anlamı ile Yi, olan şeyi yapan birinin karakterine de işaret edebilir. Burada insan haklarının başka ve ilgisiz bir kavramsal çerçeveye ait olan daha farklı bir düşünce olduğuna dikkat çekilir.¹⁵⁶

Kısaca özetlersek; insanlar diğer insanlarla olan ilişkilerinde dürüst olmalı ve o şekilde davranmalıdır. Doğruluktan, dürüstlükten ayrılmamalı ve başkalarını aldatıcı eylemlerden kaçınmalıdır. Özellikle yöneticiler dürüst ve adil olmalıdırlar.¹⁵⁷

2.2.5. Xiao (Örnek Evlat Olmak)

Konfüçyüs'e dayanan Ru ekolü'nün en temel değerlerinden biri olan Xiao (孝) kavramı Konfüçyüs'ün çokça önemsendiği bir ilkedir. Atalara ve aileye saygı göstermek, örnek evlat olmak her insan için bir vazifedir.

¹⁵⁵ **Cevizci** (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, s.2010.

¹⁵⁶ **Suzuki** (2012) s.194-195.

¹⁵⁷ **Okay, Bülent** (2017) Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri, 1. Basım, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, s.37-38.

Kişinin, anne ve babasına fiziksel olarak bakması ve onlarla ilgilenmesi anlamına gelmektedir. Aile büyüklerine karşı gelmemektir. Ru ekolüne göre, en temel değerlerde olan bu öğreti hem anne baba ve çocuklar arasında hem de yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiyi koruma ve güçlendirme anlamında kullanılmaktadır.¹⁵⁸ Atalara saygı duymaya önem verilir. Örnek bir evlat olmak, ailenin isteklerini görmezden gelmemek, onlara yardımcı olmak gerekir.

Anne babaya saygı anlamını da içeren Xiao kavramı, ödevinin farkında olan saygılı ve itaatkar bir oğul veya kızın erdemidir. Konfüçyüs Xiao için, hayatta daha sonra gelişecek erdemler için bir anahtar değerinde olduğunu düşünmektedir.¹⁵⁹

2.2.6. Li (Adetlere ve Kurallara Uymak)

Li (禮), geçmişten gelen ilkelerin tümü, erdemli olmak ve ayin, töre, tören gibi anlamlara gelmektedir.¹⁶⁰ Görgü kuralları, tören adabı, yerinde ve uygun davranmak gibi anlamlara sahiptir. Çin felsefesindeki en önemli kavramlardan biridir. Sosyal ve etik normlara işaret etmektedir. En eski ve ilk anlamı ile tanrılar ve atalar için yapılan törenleri ifade etmektedir. Zhou Hanedanı döneminde, sistematik hale getirilmiştir. Farklı sınıftan insanlar için ise farklı törenler yapılmaya başlanmıştır. Konfüçyüs, Zhou dönemi törenlerini ideal olarak görmüş ve sık sık bu törenleri övmüştür. Ru ekolüne göre tören ve adap, insanlık ve erdeme ulaştıran en önemli yollarıdır. Daoizm ve Mohizm savunucuları ise tören konusunda Konfüçyanizm'den oldukça farklı bakış açılarına sahiptirler.¹⁶¹

Li; ilk, düzen ve iyi düzen anlamlarına da gelebilir. Ren (insan sevgisi), Yi (doğru olmak) ve Xiao (örnek evlat olmak) ile birlikte Konfüçyanizm'in dört anahtar kavramından biri oluşturmaktadır. Başta dinî bir anlam taşımıştır. Bu bağlamda bir taraftan kurban, bir taraftan da kurban törenleri ve ritüel anlamlarına gelmektedir. Konfüçyüs, bu açıdan bakıldığında zaman, Çin düşüncesinde ahlaklılık ile uzlaşım ve gelenek ile görenek arasındaki karşılıklı ilişkiye gönderme yapmaktadır. Daha sonraki dönemlerde düzen ve asli yapı anlamına bürünerek metafiziksel bir mahiyet kazanmıştır.¹⁶²

¹⁵⁸ Konfüçyüs (2021) Konuşmalar, s.xxii.

¹⁵⁹ Suzuki (2012) s.193.

¹⁶⁰ Pound, Ezra Konfüçyüs, (Çeviren: Yücel, Ahmet (2003) 2. Basım, Ankara, Hece Yayınları), s.12.

¹⁶¹ Konfüçyüs (2021) Konuşmalar, s.xxii-xxiii.

¹⁶² Cevizci (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, s.1223-1224.

Li; görgü ve nezaket kuralları anlamları içerisinde de kullanılmaktadır. Bu kavram başlangıçta bir kimsenin atalarının ruhlarına yiyecek ve şarap sunmaları gibi dinî törenleri kapsamaktadır. Fakat zamanla, görgü kuralları ve bir kimsenin genel yaşama tarzının (giyim kuşam, hal tavır) yönlerini de içine alan çok daha geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Li, kimi zaman ahlaka ait her şeyi içine almakta ve doğal örnekler gibi görünen şeyi de kapsayabilmektedir. Mengzi de kavramı törenlere katılmak ve saygı göstermekle birlikte anılan bir erdemi ifade etmek için kullanılmaktadır.¹⁶³

2.2.7. Tian (Gök), Dao (Yol), De (Ahlak, Erdem)

Gök, yol, erdem ve eylemsizlik gibi isimlendirmeleri ifade etmek için Çince olarak "tian", "dao", "de" ve "wu wei" kavramları kullanılmıştır. Bunlar filozofların düşünceleri başta olmak üzere insanların ve toplumun içinde yer edinmiş ve önemli kavramlar haline gelmiştir. Bu başlık altında bu kavramlara bakmaya çalışacağız.

Tian (天) kavramının ilk akla gelen anlamı, Gök'tür. Kadim Çin felsefesinin en önemli temel kavramlarından biridir. Üç farklı anlamı vardır. Birincisi, işleyişinde belli bir düzen olan Gök ve insanlık âleminin dışındaki tabiatın tamamını ifade etmektedir. İkincisi, evrendeki her şeye hükmeden ve insani nitelikler taşıyan tanrısal veya ruhani varlık anlamındadır. Üçüncüsü ise, her şeyin tabi olduğu evrensel kuralları, aynı zamanda insanın doğası ve ahlakının temelini, toplumsal ve siyasal düzenin dayanak noktasını ifade etmektedir.¹⁶⁴

Shang hanedanlığı döneminde, Ti veya Shang Ti kavramı göğü ifade etmek için kullanılmışlardır. Zhou hanedanlığı döneminde bu kavram yerini Tian kavramına bırakmıştır. Zhou hükümdarları ülke yönetimi konusundaki yetkilerini gökten aldıklarını, dolayısıyla da bu iktidar değişimini, Gök'ün iradesi ile bir planın gerçekleşmesi olarak görmüşlerdir. Zhoular tarafından kaleme alınan metinlerde, bu durum şu şekilde geçmektedir: Shang hanedanlığının hükümdarlarının başlangıçta adil davranır. Bu nedenle de yönetme konusunda ahlaki bir yetkileri vardır. Fakat zamanla, Gök'ün faziletlerini ve ahlaki yasaları çiğnemeleri sonucu yönetme yetkilerini kaybetmişlerdir. Yeryüzünü yönetme ve Gök'e hizmet etme sırasının Zhoular'da olduğu zikredilmektedir. Bu düşünce, Gök ile dünyevî yönetim hususunda yetkili olan arasında dinamik bir ilişki olduğu şeklinde formüle

¹⁶³ Suzuki (2012) s.187.

¹⁶⁴ Konfüçyüs (2021) Konuşmalar, s.xxi; Kolektif (2021) s.91.

edilmektedir. Zamanla Gök'ün emri (Tian Ming) anlayışına dönüşecek şekilde gelişerek Zhou yönetim anlayışının felsefi temelini oluşturmuştur. İlk dönem Zhou hükümdarları, Gök ile kendileri arasında husûsî bir ilişkinin bulunduğu iddiâsı ile yönetimlerini kutsallaştırmışlar ve meşrulaştırmışlardır. Bu kurulan yakın ilişki, Göğün oğlu deyimi ile sembolleştirilmiştir. Mircea Eliade'e göre, Tian kavramını, Türkler hem Tanrı hem de gök için kullanmakta ve bu da "tengri" kelimesinden gelmektedir.¹⁶⁵

Zhou döneminde hem gök hem de imparatorların yanlış yaptıklarında müdahale ederek onların yerine başkasının gelmesini sağladığı kabul edilen aşkın bir varlık anlamına gelen Ti yerine Tian kullanmışlardır. Bununla, kişisel olmayan ahlaki bir güç, en yüce bir varlık, doğanın düzenini ve bizatihi doğayı; kısacası Tian ile her şeyin üstünde bir varlık olan yaratıcı kastedilmektedir.¹⁶⁶

Tian tabiri gökyüzünü ifade etmesinden dolayı standart çevirisi Gök olarak kabul edilmiştir. Gök aynı zamanda yüksek güç ve kudreti de ifade edebilir. Bazı düşünürler, bu kudreti farklı şekillerde düşünmüşlerdir. Örnek olarak; Mozi'nin yazılarında şahsi bir tanrıya benzer iken, Zhuangzi ve Xunzi'nin yazılarında gayrişahsi bir tabiat süreçlerini andırmaktadır. Konfüçyüs ve Mengzi'nin yazılarında ise bu ikisinin ortasında bir yerde bulunmaktadır.¹⁶⁷

Mozi için de önemli olan, "gök" anlamına gelen fakat söze bağlı kalmayarak hatta Hristiyanların anladıkları anlamda "Tanrı" olarak çevrilebilecek olan Tian kavramı vardır. Hristiyanların "Tanrı"sı ile Mozi'nin "gök (Tian)"ü arasındaki fark; ilki Tanrı kavramını ilk sıraya yerleştirip ona ibadeti dinî hayatın önemli bir meselesi haline getirmektedir. Diğeri ise ilk sırayı faydacılığa teslim etmiştir. Tanrı fikrini ise onun hayata geçirilmesi için zorunlu olarak görmüştür.¹⁶⁸ İslam dinine baktığımızda da Tanrı kavramının geçtiğiniz görmekteyiz. Fakat Tanrı yerine daha çok Allah kavramı kullanılmaktadır. Daha eskilere gidersek eğer Moğol ve Türklerde Tengricilik veya Gök Tanrı kavramları söz konusudur.

Dao (道) kavramına baktığımızda, Çin düşüncesinde, evrenin yolu, yasası ve düzeni anlamına gelmektedir. Ayrıca bu kavram, anlatılamayanı ve açıklanamayanı gösteren bir

¹⁶⁵ Aydın, Fuat 'Klasik Çin Düşüncesi (Bir Giriş Denemesi)' : Çetinkaya, Bayram Ali / Kurt, Ali Osman (Editörler) (2017) Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni-Aklî Düşünce ve Felsefenin Doğu'dan Doğuşu Babil-Keldanî-Çin-Hint-İran-İbranî Gelenekleri, 2. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları, s.571.

¹⁶⁶ Aydın (2017) 'Klasik Çin Düşüncesi (Bir Giriş Denemesi)', s.601.

¹⁶⁷ Suzuki (2012) s.192.

¹⁶⁸ Suzuki (2012) s.122.

kavramdır. Yani, evrenin isimsiz kaynağı, ölçülerin ölçüsü, yasaların yasası, kendi kendine yeten mutlak, kavranamayan ve anlatılmayan temel, gerçek yasa ya da düzen olarak tabir edilmektedir. Etkisi, ifadesi doğada, farklı farklı durumlar altında tanınan düzen ilkesidir. Başka bir tanımlamada ise, bilge insanın somutlaştırdığı ya da hayata geçirdiği bilgelik yoluna Dao adı verilmiştir. Buna göre, kendisini hiçe sayarak Dao'nun yoluna yönelen bilge kişi, Onunla uyum ve birlik içinde olmak şartıyla, iç barışa ve aydınlanmaya erişebilmektedir.¹⁶⁹

Asıl anlamı, insanların yürüdüğü "yol" olan Dao üç farklı anlama sahiptir. İlki, çeşitli alanlardaki olay ve varlıkların uyduğu kuralları ifade etmektedir. Gök cisimlerinin takip ettiği yol anlamına da sahiptir. Örnek olarak, güneş, ay ve yıldızların belirli kurallar çerçevesinde hareket etmesine "Gök'ün Yolu (Tian Dao)", insanların dünyevi işlerini yürütürken izledikleri kurallara ise "Beşerin Yolu (Ren Dao)" denilmektedir. İkincisi, her şeyin yani tüm varlıkların tabi olduğu evrensel kuralları ifade etmektedir. Üçüncüsü ise, her şeyin kaynağını ve esasını ifade etmektedir. Dao, somut olan her şeyi ötesine geçmektedir. O, her şeyin meydana gelişinin başlangıcıdır. Aynı zamanda her şeyin var oluşunun ve insan davranışlarının temelidir. Ru Düşünce Ekolü, Dao Düşünce Ekolü ve Budizm vs. Dao'yu farklı boyutlarıyla ele alarak irdelemektedirler. Ru Düşünce Ekolü'nde Dao; insan sevgisi, adalet, ritüel ve müzik sistemi temeline dayanmaktadır. Dao Düşünce Ekolü ve Budizm Dao'nun; boşluk (kong) ve yokluk (wu) yönünden ifade ettiği anlamı vurgulamaktadırlar. Kısacası Çin felsefesindeki farklı gelenekler Dao kavramına farklı anlamlar yüklemişlerdir. Dao için Hakikat kavramını kullananlar da olmuştur.¹⁷⁰

Dao, Shang hanedanlığı döneminde kalan metinlerde "yol, patika" gibi anlamlara gelmektedir. Doğu Zhou hanedanlığı döneminde, bir şeyin yapıldığı usul, özellikle de yöneticilerin ve kralların faaliyetlerindeki "doğru yol" ve "yol gösterme" anlamlarını, daha sonra da "öğreti" ya da "inanç/doktrin" anlamlarını ifade etmeye başlamıştır. Felsefi metinlerde "evrenin faaliyet gösterdiği yol ve halkın takip ettiği öğretiler" anlamlarına gelen Dao kelimesi, Konfüçyüs tarafından kadim hükümdarların Daosu/öğretileri, faaliyet şekilleri için, bazı felsefeler tarafından da kendi doktrinlerine işaret etmek amacıyla kullanılmıştır. İsim ve fiil olarak kullanılan Dao, isim olarak kullanıldığında, benzeri olmayan metafizik bir varlığı ya da genel ahlaki ilke ve inançları ifade etmektedir. Fiil olarak kullanıldığında

¹⁶⁹ **Cevizci, Ahmet** (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, s.1796-1797.

¹⁷⁰ **Kolektif** (2021) s.23; **Konfüçyüs** (2021) Konuşmalar, s.xxii.

ise, hem bir kimsenin davranışlarında kendini gösteren "takip etmek" hem de dilin kullanımını gerektiren "söylemek" anlamlarına gelmektedir. Laozi'nin görüşleri çerçevesinde Dao, sayısız şeyi üretir ve Erdem (De) onları besler. Dao biri üretir, bir ikiyi, iki üçü ve üç ise on bin şeyi yani her şeyi üretir. Bu dünyadaki sayısız şey bir şeyden doğar, bir şey ise hiçbir şeyden.¹⁷¹ Dao dünyaya düzen veren en büyük akıldır. Bütün olaylar ve varlıklar bu prensipten doğar ve çıkarlar. Bu prensip iki kural oluşturmuştur: Yin ve Yang. Bir ve tek yani vahdet, çokluktan üstündür. İnsan bütün varlıkları, bu üstün birlik içinde bir araya getirmelidir.¹⁷² Buradan da anlıyoruz ki çokluk içinde bir birlik ve bütünlük söz konusudur. Ayrıca Mevlana, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre gibi mutasavvıfların düşüncelerinde de vahdet-i vücud (varlığın birliği) ve erdemler konusu benzerlik gösterdiğini düşünülebilir.

Bu kavramın ilk biçimlerinin temel anlamlarından biri maddi anlamda "yol"dur. Fakat daha sonra genel olarak bir şeyi yapma tarzı, böyle bir yol ya da tarzın sözlü veya kitabî açıklaması ve bir fiil olarak kullanıldığında böyle bir açıklamayı vermek anlamında kullanılmıştır. Kullanıldığı yere göre değişkenlik gösteren Dao, bir şeyi yapmanın bir tarzı olabilir veya o şeyin doğru yoluna işaret edebilir. Daha sonra da Daocular bu ismi kendilerine mal ederek evrenin kapsayıcı ve temel teşkil edici kalıbının yerini şeyler için kullanmışlardır.¹⁷³

Kadim dönemdeki Çinlilerin bir bütün olarak dünya dedikleri şeye karşılık gelen gök ile yer arasında değişen şeylerin Dao'sunu göstermek amacıyla Zhouyi kitabı (Değişimler kitabı) yazılmıştır. Bu kitabı kaleme alanlar, heksagramların yapısını ve doğal değişimleri gözlemlemeye dayalı imgeleri kullanarak evrende değişmekte olan sayısız şeyi ifade etmişlerdir.¹⁷⁴ Zhouyi felsefesine göre baktığımızda, Dao yer ile gök arasında hareket etmektedir. Tian'ın Dao'su insanın sosyal ilişkilerinde somut bir şekilde dışa başvurulur. Bu ise insanoğlu ile ilişkili olan sıradan şeylerin Dao'suna nüfuz eder. Zhouyi'nin Dao'su, bir Yin-Yang'ın hareketinin dao olduğunu savunur. Kişi, kendi doğasını, kaderini bütün yönleri ile anlamlandırmak için Dao ile başlamaktadır. Şeylerin anlık değişimlerine nüfuz eden ve akıl ile olaylar arasındaki sürekliliği ortaya çıkaran Zhouyi, Tian'nın Dao'sunun anlaşılması ile insan ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasında rol almaktadır. O, insanları tian'ın dao'sunu

¹⁷¹ Aydın (2017) 'Klasik Çin Düşüncesi (Bir Giriş Denemesi)', s.619-620.

¹⁷² Çetinkaya, Bayram Ali (2017) Felsefe Tarihi-Antik Doğu'dan Modern Batı'ya, 1. Basım, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, s.35.

¹⁷³ Suzuki (2012) s.185-186.

¹⁷⁴ Haiming (2014) s.19.

aydınlatma ve karmaşık insan ilişkilerinin büyüğü bir şekilde dönüşüme uğramış biçimlerini açığa çıkarma konusunda teşvik etmektedir. Bu şekilde ise, insanlar içinde bulundukları zaman ve mekânı anlamaya başlayabilirler. Değişen dünyayı idare edebilme gücü geliştirebilirler. Zhouyi felsefesi dünyadaki her şeyin Yin ve Yang'a sahip olduğunu savunmaktadır. Yin ve Yang'ın hareketi Dao'yu oluşturmaktadır. Zhouyi'e göre, hareket eden bir Dao'nun gelişimini takip eden şey iyi olarak kabul edilir. Bu Dao'nun yerine getirdiği iş ise doğal olarak görülür. İyi olan, ilahi manada hareket eden Dao'nun esas karakteridir. Doğa ise dao'nun özel bireyler olmak için somutlaştırdığı somut varlık olarak görülmektedir. Dao'yu doğaya ve kadere bağlayan yapısı bütün dünyanın somut varoluşuna bir açıklama getirmektedir. Ayrıca bu teorinin kendisi yaratıcılıkla dolu metafiziksel bir sistem sunmaktadır. İnsanoğlu aklını, özgür iradeyi kullanarak bulundukları duruma göre daha uygun tercihler yapacaktır. Bu durumda Zhouyi, tian'ın dao'sunu aydınlatarak insanların iyi bir yaşam yaşamaları için yardımcı olmaktadır. İnsan yaşamının dao'su tabiatın işler hale getirdiği dao ile uyum içinde ilerleme gösterir.¹⁷⁵

Laozi, Dao'yu tabiat ile ilişkilendirmektedir. Kozmik düzeni sağlamak için tabiatın yolunu izlemek gerekmektedir. Ayrıca manevi gelişime, başarılı ve uzun yaşama yol açar. Konfüçyüs ise Dao'yu tabiatla değil de kültürle ilişkilendirmektedir. Konfüçyanizm'de Dao, geleneği ve ritüeli takip etmektir.¹⁷⁶ Dao'yu Laozi'nin doğayla, Konfüçyüs'ün ise toplumla ilişkilendirmesi ikisi arasındaki önemli bir farktır.

Laozi'ye göre tek bir şey vardır; o tanımlanamaz ve insan kavrayış gücünün ötesindedir. Bütün varlıkların ana kaynağıdır ve bütün davranışların/fiillerin yasıdır. Laozi buna Dao demektedir. Dao, yalnızca evrenin oluşturucu ilkesi değil, aynı zamanda ilk maddesidir.¹⁷⁷ Dao, Laozi'nin Dao De Jing eserinde birçok anlama gelmektedir. Örneğin; birinci bölümünde "kelimelerden oluşan, kelimelerin içerdiği Dao, ebedi ve ezeli Dao değildir; isimlendirilebilen isim, ebedi isim değildir. Adlandırılmayan, Göğün ve Yeryüzünün kökenidir; isimlendirilebilir bütün her şeyin anasıdır". 32. bölümde; "Dao, ezeli ve ebedidir, isimlidir, işlenmemiş taş kütesidir... Bu kütle işlendiğinde, isimler vardır". 41. Bölümde ise; "Gizli olan Dao, isimlidir" ifadeleri yer almaktadır. Laozi'ye göre dao,

¹⁷⁵ Haiming (2014) s.26-29.

¹⁷⁶ Kurt, Ali Osman / Aykıt, Dursun Ali (2020) Dinler Tarihi-Ders Kitabı, Özarslan, Hasan (Editör) Anadolu İmam Hatip Lisesi, MEB, s.113. <http://aok.meb.gov.tr/kitap/aol-kitap/Dinler-Tarihi/dinler_tarihi_1_2.pdf> s.e.t. 12.01.2022.

¹⁷⁷ Suzuki (2012) s.54.

adlandırılmayan, gök ve yerin kökenidir, adlandırılan, her şeyin temelidir.¹⁷⁸ Ona göre, "Dao'dan bir çıkar, birden iki çıkar, ikiden üç çıkar, üçten her şey" çıkar. Varlığa gönderme yapılmaktadır. Yokluktan varlık çıkması ve varlıktan her şey gelmesi demektir. Varlık birdir; iki ve üç çokluğun başlangıcıdır.¹⁷⁹ Bu sözler çerçevesinde, varlığın var olması ile ontolojik bir temellendirme söz konusu olduğunu düşünebiliriz.

De (德), ahlak ve erdem olarak karşımıza çıkmaktadır. De kavramının barındırdığı iki farklı anlam vardır. Birincisi, insanın karakter sahibi ve güzel ahlaklı olmasını, insanların sosyal hayatındaki güzel davranışlarını ifade etmekte, ayrıca sadece davranışlarında değil düşünce/bilince ve duygularında da ahlaklı olması şekline dile getirilmiştir. Günümüzde "De" kavramı, dışsal ahlaki davranışların, içsel ahlaki duygularla ve ahlak bilinciyle bir araya gelmesi olarak kabul edilmektedir. İkincisi, olay ve varlıkların Dao'dan edindiği özel kuralları ve nitelikleri ifade etmektedir. De, belirsiz ve soyut olan Dao'nun somut tezahürü ve aynı zamanda her şeyin başlangıcının ve varoluşunun içsel bir kaynağıdır. Dao De şeklinde de ifade edilmektedir. Dao De şeklinde de ifade edilmektedir. Dao ve Erdem, Hakikat ve Güç olarak da çevrilmektedir. Ru ekolüne göre Dao, ideal veya mükemmel karakter veya hakikat anlamına gelirken, ahlak ise davranışlarda ahlaklı olmak anlamına gelmektedir¹⁸⁰

"Gök, insanları yaratır. Yaratılan her şeyde evrensel kurallar vardır. İnsanlar kurallara uyar ve ahlaklı olurlar. (Şiiler Klasığı, Da Ya, Zheng Min Bölümü)". "Dao her şeyi yaratan, ahlak her şeyi besleyendir. (Lao Zi, 51. Bölüm)"¹⁸¹ Gök yani Dao, yaratıcı olarak ele alınmaktadır. Ve onunla birlikte De yani ahlak kuralları söz konusudur.

De, erdem, fazilet ve meziyet anlamının dışında "almak" anlamına da sahiptir. Yani, yolu yöntemi ile edinilmiş olandır. Varlığın erdemliliği, Dao'dan dolayıdır ve yönetimde temel ilke oluşu bu bağlam içinde anlaşılır olmaktadır. Halkın ıslahı ve haya duygusu De'ye bağlanmaktadır.¹⁸²

Bu karakterin ilk biçimlerinin en önemli anlamlarından biri "krallara özgü erdem"dir. Yani uygun kurban ve hareket tarzı ile bir kralın geliştirdiği ve sayesinde yönetimi elde edip

¹⁷⁸ Yu-Lan (2019) s.129.

¹⁷⁹ Yu-Lan (2019) s.131.

¹⁸⁰ Kolektif (2021) s.24-25; Konfüçyüs (2021) Konuşmalar, s.xxiv.

¹⁸¹ Kolektif (2021) s.25.

¹⁸² Pound (2003) Konfüçyüs, s.11.

uhdesinde tuttuğu manevi güç olarak görölmektedir. De'nin bu anlamı daha sonraki anlamlarının çoğu için merkezi hüviyetini korumaktadır. En genel anlamı ile bir kimse veya şeyin civarındakiler üzerinde sahip olduğu tabii etki veya gücü (iyi veya kötü olarak) işaret etmektedir. Konfüçyüs'te De kavramı "manevi kuvvet" gibi bir şey yani her iyi kimsenin geliştirebileceği ve sahip olabileceği bir nitelik anlamına gelmektedir. Krallara özgü erdem fikrinin bir kısmı olan çekicilik, cezp edicilik, başkalarını etkileme ve esinleme gücü veya kabiliyetine sahip olma anlamını korumaktadır. Daocular da De'nin bununla akraba fakat ayrı bir anlamını benimsemişlerdir. Onu Daocu bilgelerin civarlarındaki insanlar, yaratıklar ve şeyler üzerine sahip oldukları doğal iyileştirici etki açısından tarif etmişlerdir.¹⁸³

Tian, Dao ve De kavramları, düşünürler açısından farklı anlamlara sahip olduğunu ve düşünürlerin kullandıkları bu kavramlar ismen benzer olsa da yaşadıkları dönemin toplumsal yapısına göre anlamlarının değiştiğini söyleyebiliriz. Gök, yüce bir varlık, Yüce bir güç, Tanrı, gidilmesi gereken yol, erdem, hakikat gibi farklı adlandırmalara ve anlamlandırmalara sahip olmuştur. Bütün kavramlar birbirleri ile bağlantılıdır. Özellikle de Tian, Dao ve De kavramları birbirleri ile ilişkilidir. Örneğin, Dao De (Yol ve Erdem), Laozi'nin kitabının adıdır. Tian Dao (Göğün Yolu) şeklinde kullanımlar mevcuttur.

2.2.8. Wu Wei (Eylemsizlik)

Wu wei (无为); "wu wei" (eylemsizlik), "wei" (yapmak, etmek, eylemde bulunmak) kavramının bir zıt halidir. Dao Düşünce Ekölü eylemlilik ve eylemsizlik durumlarını karşıt olarak ele almaktadır. Eylemlilik, genelde hükümdarın kendi iradesini başkalarına ya da tüm dünyaya varlıkların tabiatına saygı duymadan veya riayet etmeden dayatmasını ifade etmektedir. Eylemsizlik ise eylemlilik durumunun tam tersidir. Üç temel esasa dayanır: İlki, kendini kontrol etme yöntemi ile meselelere müdahil olma arzusunu dizginlemektir. İkincisi, her şeyin veya tüm insanların tabiatına saygı duymaktır. Üçüncüsü ise, her şeyin veya tüm insanların bağımsızlık niteliğini ortaya koymasısıdır. Eylemsizlik, hiçbir eylemde bulunmamak değil, aksine daha erdemli ve akılcı eylemlerde bulunmak ve eylemsizlik ilkesini kullanarak tüm meseleleri halletmektir. Bu kavram, "hiçbir şey yapmamak" ve "yapmadan yapmak" şeklinde anlamlara gelmektedir. Dao De Jing adlı eserde bu anlamlar;

¹⁸³ Suzuki (2012) s.186.

eylemsizlikten, başka bir ifadeyle statüyü korumaktan ziyade önceden planlamadan, spontane bir şekilde sonuca ulaşmak anlamını taşımaktadır.¹⁸⁴

Kavram, sözel olarak fiil veya faaliyet yokluğu anlamına gelse de "wu wei" cansız bir nesne gibi davranmak demek değildir. O, eylemde bulunmama doğal, zoraki ve bencilce olmayan bir tarzda hareket etmektir. Laozi ve Zhuangzi eylemde bulunmamayı savunurlar. Fakat bunun ancak farkında olma uygulaması yılları boyunca başarılabilceği fikrini uyandırmaktadır. Bu kavram aynı zamanda Konfüçyüs metinlerinde de görülmektedir. Bilginler (Ru) de eylemde bulunmamayı amaç edinirler. Fakat bu amacın gerçekleştirilmesinde kullanılacak imkân ve vasıtalar, uygulanacağı faaliyet türleri hakkında Daoculara anlaşılamazlar. Bu durumda, bir eylem kendiliğinden olduğunda, yani kendinin farkında olmadığı ve mükemmel istenen sonucu verdiğinde "wu wei"ye ulaşıldığı söylenebilir. Wu wei, durumu hem bir kimsenin iç hali ile dış hadiseler arasındaki mükemmel bir uyumu, hem de kişi ile Gök arasındaki bir ahenk durumunu temsil etmektedir. Kişi tarafından ise çabasız ve zahmetsiz bir hal olarak hissedilmektedir.¹⁸⁵

Bütün kavramlar birbirleri ile bağlantılıdır. Özellikle de Tian, Dao ve De kavramları birbirleri ile ilişkilidir. Örneğin, Dao De (Yol ve Erdem), Laozi'nin kitabının adıdır. Tian Dao (Göğün Yolu) şeklinde kullanımlar mevcuttur. Düşünörlere, döneme ve milletlere göre yüce bir varlık, yüce bir güç, Tanrı veya gidilmesi gereken yol olarak farklı adlandırmalara ve anlamlandırmalara sahip olmuştur.

Bu bölümde ele aldığımız bütün kavramlar; toplumun ahlakının gelişiminde düşünörlerin öğretilerinde sıkça yer verdikleri kavramlardır. Düşünörlere ait tüm kavramlar hükümdarlara, halka, aileye yol gösterici niteliktedir.

¹⁸⁴ **Kolektif** (2021) s.101-102; **Laozi** Tao Te Ching (Çeviren: Özbey, Sonya (2018), 3. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), s.47.

¹⁸⁵ **Suzuki** (2012) s.193.

3. KADİM ÇİN DÜŞÜNCESİNDE AHLAK DÜŞÜNÜRLERİ

3.1. Çin Düşüncesinde Ahlak Düşünürleri

Kadim Çin düşüncesi hanedanlıklara dayanan bir temele sahiptir. Bu hanedanlıklar, Çin devleti kurulmadan öncesinde ve sonrasında ortaya çıkmış birçok önemli düşünürlerle sahiptir. Tezimiz için önemli bir yere sahip olan düşünürler ise Çin devleti kurulmadan önceki kadim düşünürlerdir.

Genel itibariyle baktığımızda, Konfüçyüs, Laozi, Mozi, Mengzi, Xun Zi, Zhuang Zi gibi önemli düşünürler mevcuttur. Biz ise bu çalışmamızda, birbirleriyle bağlantılı olduğunu düşünerek önemli gördüğümüz dört düşünüre yer vermeye çalışacağız. Bu düşünürler şunlardır: Konfüçyüs (Kongzi), Laozi, Mozi, Mengzi (Mensiyüs).

Bir sonraki başlıklarımızda, öncelikle bu düşünürlerin yaşadıkları dönemin yapısına, onların hayatlarına, eserlerine ve birbirleriyle olan ortak görüşlerini ve eleştirilerini baz alarak ahlak görüşlerine yer vermeye çalışacağız.

3.1.1. Çin Düşünürlerinin Yaşadıkları Dönemin Yapısı

Filozofların ve düşünürlerin felsefelerini ve düşüncelerini anlamak için onların yaşadıkları dönemi, bu dönemin koşullarını ve yapısını bilmek gerekir. Çin'nin tarihî kayıtlarına göre ilk hanedanlığı, Xia Hanedanlığıdır. Bu hanedanlıktan sonra Shang ve Zhou Hanedanlığı gelmektedir.

Xia Hanedanlığı yıkıldıktan sonra kurulan Shang Hanedanlığı, Yin adıyla da bilinmektedir. Bu dönemde kehanet kemikleri denilen nesneler ortaya çıkmıştır. Bu kemikler bir çeşit fal ile ilgilidir. Kehanet kemikleri üzerinde yazılar vardır. Bu yazılar Shang dinsel düşünceleri hakkında bilgiler sağlamaktadır. Bu yazılarda, birçok tarının ve tanrıçanın ismi geçmektedir. Ancak işlevleri ara sıra açık olarak belirtilmektedir. Bunlardan bazıları dağ, ırmak, göl ya da benzeri doğa özelliklerinin kişileştirilmeleri olarak görünmektedir. Simgelerin asıl anlamları ortaya çıkarılmamış olan ötekiler ise, belki de atasal ruhları belirtmektedir. Shanglarda, insan kurban etme geleneği vardır. O dönemde, bir kral öldüğünde tüm yakın çevresi ve saray çevresi ile gömülürmüştü. Bu tür özellikler, Çin'in

daha sonraki inceliğine ters düşmektedir. Bu durum Shang toplumunun barbarlığa ne kadar yakın bir toplum olduğu düşüncesini bizlere göstermektedir.¹⁸⁶

Çin tarihinde, Shang hanedanlığı yıkıldıktan sonra MÖ 11. yy. ile MÖ 221. yüzyılları arasında hüküm süren Zhou Hanedanlığı dönemi karmaşık olayların ve kültürel açıdan köklü değişimlerin yaşandığı bir dönemi kapsamaktadır. Zhou hanedanlığı, tarihsel olarak Batı Zhou (MÖ 11. yy. - MÖ 771) ve Doğu Zhou (MÖ 771 - MÖ 221) olarak iki döneme ayrılmaktadır. Doğu Zhou Hanedanlığı ise kendi içinde İlkbahar-Sonbahar Dönemi (Chun Qiu, MÖ 771 - MÖ 476¹⁸⁷) ve Savaşan Beylikler (Devletler) Dönemi (Zhan Guo, MÖ 476 - MÖ 221) olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır.¹⁸⁸ Bu dönemleri kendisinden önceki dönemlerle birlikte tablolastırırsak eğer;

Tablo 2. Kadim Çin Kronolojisi¹⁸⁹

Xia Hanedanlığı			MÖ 2100-1600
Shang Hanedanlığı			MÖ 1600-1050
Zhou Hanedanlığı	Batı Zhou		MÖ 1046-771
	Doğu Zhou	İlkbahar-Sonbahar Dönemi	Chun Qiu, MÖ 771 - MÖ 476
		Savaşan Beylikler Dönemi	Zhan Guo, MÖ 476 - MÖ 221
Qin Hanedanlığı			MÖ 221-206

Tablo 2’de bahsettiğimiz Doğu Zhou Hanedanlığı zamanındaki iki dönem; ülkede, sosyal, siyasal ve ekonomik sıkıntıların en yoğun şekilde yaşandığı bir tarihsel süreci kapsamaktadır. Bu süreçte merkezi otorite zayıflamaktadır. Bu zayıflıktan yararlanan beylikler, topraklarını genişletmek maksadıyla aralarında savaşmışlardır. Kim kimle düşman, kim kimle birlik belli değildir. Savaşların ortasında kalan halk perişan haldedir. Olan halka

¹⁸⁶ **McNeill, William H.** A World History (Çeviren: Şenel, Alâeddin (2013) Dünya Tarihi, 15. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi), s.152-153.

¹⁸⁷ Bazı kaynaklarda bu tarihler değişmektedir. Kimi kaynaklarda MÖ 476 olarak ele alınırken kimisinde MÖ 403 olarak ele alınmaktadır.

¹⁸⁸ **Okay, Bülent** (2017) Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri, 1. Basım, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, s.13.

¹⁸⁹ Bu tablo şu kaynaktan ilham alınarak oluşturulmuştur: **Yıldırım, Asya** (2020) 'Çin Yönetimi ve Konfüçyüs', (Yüksek Lisans Tezi), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, s.23. Tablodaki tarihler ise şu kaynak göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur ve ayrıntılı kronolojiye ulaşmak için bk.: **Yolaç, S. Can** (2020) 'Kronoloji', Herkes İçin Çin Tarihi-Siyaset-Kültür-Medeniyet, 2. Baskı, İstanbul, E Yayınları, s.27.

olmaktadır. Ülkede tam bir kaos ortamı yaşanmaktadır. Ülkenin sorunlarına çareler arayan düşünürler bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu düşünürler, ülkede huzur ve barışın sağlanabilmesi için fikirler, ilkeler ve görüşler ortaya koymuşlardır.¹⁹⁰

Konfüçyüs ve Laozi'den itibaren zaman değişmeye başlıyor. Derebeylik sistemi daha fazla yıkılıyor, hükümdar grubu kendi kendine yeni bir şekil almaya başlıyor ve yeni bir grup önem kazanmaya başlıyordu. Bunlar tüccarlar ve zanaatçılardır.¹⁹¹

Geleneksel olarak "Savaşan Beylikler" dönemi sonunda, Çin uygarlığı çok geniş bölgelere yayılım göstermiştir. Çin uygarlığının merkezinde artan şiddetten kaçan sığınmacı insanlar, Çin kültürünün ve zanaatlarının çevresindeki halklara yardımcı olmuşlardır. Böylece onları siyasi bir burgacın içine çekmişlerdir.¹⁹² Çin toplumu, Savaşan Devletler döneminin sonuna kadar çok daha karmaşık bir hale gelse de avam tabakayla soylu doğmuş olanlar arasındaki ayrım devam etmektedir. Bunun önemli pratik sonuçları olmuştur. Örneğin soylular, avamların yani halkın çarptırıldığı, uzuvların kesilmesi gibi cezaların öznesi değildir.¹⁹³

İnsan biçimli bir yüce tanrı olarak düşünülen Gök'ten söz edilir. Gök'ün yeryüzü üzerindeki yönetimini, "Gök'ün Oğlu" adı verilen kimseye verdiği söz konusudur. Bu iş için özel olarak seçtiği bu kimse, hükümdardır. Gök'ün Oğlu, dürüst ve dindar davrandığı süre boyunca imparatorluk onurunda kalmayı umabilir. Bunların tersine eğer ki dine aykırı, kaba ve uygunsuz davranışlar gösterirse, Gök'ün vekilliğinin kendisinden alınmasına yol açar. Bu durum üzerine de yeryüzündeki yönetici rolüne bir başkası seçilebilir.¹⁹⁴

Dinin, siyasi biçimler halinde önemli derecede yansımaları olmuştur. Hükümdar sarayının, itaat talebinin temelinde, dinî bir üstünlük yatmaktadır. Niyetleri kahinler tarafından bilinebilen görünmeyen güçlerin iyi niyetlerine, ritüelleri uygulayarak ulaşabilmektedirler. Bu niyetler açıklandığı zaman toplumun tarımsal hayatının düzeni

¹⁹⁰ Okay (2017) s.13-14.

¹⁹¹ Eberhard, Wolfram (1944) 'Eski Çin Felsefesinin Esasları', (Çeviren: Berk, İktbal DTCF Dergisi, C:2, S:2), s.272 <<http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/2578/1744>> s.e.t. 06.01.2022.

¹⁹² McNeill (2013) s.154.

¹⁹³ Roberts, J. M. The Penguin History of the World (Çeviren: Erman, İdem (2011) Dünya Tarihi Tarihöncesi Çağlardan 18. Yüzyıla I. Cilt, İstanbul, İnkılap Kitabevi), s.141.

¹⁹⁴ McNeill (2013) s.155.

mümkün olabilir. Çünkü bu güçler kar yağışı ve hasat dönemlerini düzenlemektedirler. Bu yüzden en çok ön plana çıkan şey kralın dinî duruşudur; devletin ilk önemi buradadır.¹⁹⁵

Zhoular'da yöneticiliğin içinde sihirsel güçlere sahip olma ve kullanma vardı. İmparator'dan, yağmur ihtiyacı doğduğunda örneğin, yağmur yağdırması beklenirdi. Bu tür beklentiler zaman ile, tam gelişkin durumuna ancak Han Hanedanı zamanında ulaştırılabilecek incelikli bir kozmoloji kuramına dönüştürülmüştür. Bu kuram göklerdeki olaylar ile yerdeki olaylar arasında ayrıntılı koşutluklar kurmaktaydı. Örneğin, gökler Kutup Yıldızı'na doğru dönünce, yeryüzü olaylarının da imparator'dan yana döndüğü düşünülürdü. İyi bir hükümdar, ülkeye barış ve iyi bir hasat getirirken, kötü bir hükümdar ise savaş, kargaşa ve kötü bir hasat getirmektedir. Dikkatle belirlenmiş dinî törenlere uygun davranış, imparatorun görevlerinin özünü oluşturmaktadır. Gök ve Yeryüzü, insanların iyiliği için gerekli olan uyuma bu şekilde kavuşabilirdi.¹⁹⁶

Zhou Hanedan'ın çöküş yılları ve Savaşan Beylikler Döneminin yoğun ve uzun süren sosyal ve siyasi krizi sırasında yönetimin temelleri ve etik üzerine bir düşünce patlaması yaşanmıştır. Bu dönem "Yüz Düşünde Ekolü (Yüz Okul)" dönemi olarak ünlü olmuştur. Koruyucu soylular arasında dolaşan gezginler öğrendikleri bilgileri yaymışlardır. Bu yeni gelişmenin işaretlerinden biri "Legalistler" diye bilinen bir yazarlar ekolünün ortaya çıkması olmuştur. Legalistler, devletin örgütlenme ilkesinin dinsel törenler yerine, yasalar yolu ile olmasına ve hepsinin yerine bir yasa konulursa bunun tek bir hükümdar tarafından etkili bir şekilde uygulanmasını savunmaktadırlar. Bunun amacı ise zengin ve güçlü bir devlet yaratmaktır. Legalistlerin en önemli muhalifleri (karşı çıkanlar) Çin düşünürlerinin en önemlisi olan Konfüçyüs'ün öğrencileridir. Çince ismi K'ung-fu-tzu'dur. Konfüçyüs Latince versiyonu olsa da kendisini bu isimle anmak uygun olacaktır. Konfüçyüs ismi kendisine Avrupalılar tarafından 17. yüzyılda, doğumundan 2000 yıl sonra, 16. yüzyılın ortalarında verilmiştir. Konfüçyüs, Çin'de felsefecilerinin tümünden büyük bir saygı görmüştür. Söyledikleri 2000 yıl boyunca halkının düşüncelerini biçimlendirmiş ve ilk Post-Konfüçyüsçü devlet olan, 20. yüzyılın Marksist Çin Devleti'nin sert saldırısı mazhar olmuştur.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Roberts (2011) s.142.

¹⁹⁶ McNeill (2013) s.155-156.

¹⁹⁷ Roberts (2011) s.146.

Düşünürlerin yaşadıkları dönem Zhou hanedanlığı dönemi olarak geçmektedir. Özellikle Doğu Zhou hanedanlığı döneminde ortaya çıkmaya başlayıp sonraki dönemlerde ve hanedanlıklarda birçok düşünür kendisini göstermiştir.

3.2. Konfüçyüs'ün Ahlak Teorisi

3.2.1. Konfüçyüs'ün Hayatı ve Eserleri

Konfüçyüs MÖ 551-479 yılları arasında yaşamıştır. Kongzi, Kong-fu-tzu, Kung-fu-tse olarak da bilinmektedir. Konfüçyüs ismini daha çok Batılılar kullanmaktadır. Farklı kaynaklarda farklı isimlerde kullanılmaktadır. Bizim için önemli olan isminin yazılışından ziyade şahsiyeti, eserleri ve öğretileridir. Konfüçyüs, görevlerinin bilincinde olan ve ailesine karşı sorumluluklarını bilen bir düşünürdür.

Konfüçyüs, Xi (Shih) ailesinden gelmektedir. Devlet görevinde bulunmuş ve tahl deposunda bekçilik yapmış ancak fazla yükselememiştir.¹⁹⁸ Konfüçyüs, bugünkü Shangdong eyaletinde bulunan Lu krallığında doğmuştur. Kong (Kung) soyuna mensuptur. Kong soyundan gelen usta olarak da anılmıştır. Konfüçyüs evini okul olarak düzenleyerek, etrafında toplanan öğrencilere tarih, şiir ve görgü kurallarını öğretmiştir. O, hırslı bir düşünürdür. Devlette üst düzey bir makam sahip olmak ister. Fakat şartları kendi ahlak ilkeleri ile bağdaşmadığı takdirde, bu yönde gelen tüm teklifleri geri çevirmiştir. Konfüçyüs'e göre, "makama sahip olmadığınız için üzülmeyin, asıl bu makam için uygun olup olmadığınıza bakın. Ünlü olup olmadığınıza üzülmeyin, asıl ünlü olmaya layık olmaya çalışın."¹⁹⁹ Öğretilerini, yönetim ilkelerini, ülkesinde bir memur olarak memur olarak uygulamaya geçirme fırsatını 50 yaşında bulmuştur. Adalet Bakanı olarak makama gelmesi ile suçluların gizlenmesi ve halkın dürüst bir hale gelmesine neden olmuştur. Komşu ülkenin hükümdarı, Lu ülkesinin canlanmasını çekemeyerek, bu ülkenin hükümdarına şarkı ve raksta yetenekli kızları ve güzel atları hediye olarak göndermiştir. Böylece hükümdar, zevk ve safaya dalarak Konfüçyüs'ün yönetim ilkelerine sırt çevirmiştir. Konfüçyüs, bu yaşananlardan dolayı hayal kırıklığına uğramıştır. Durum böyle olunca, makamından istifa etmiş ve anavatanını terk etmiştir. 13 yıl boyunca gezgin bir hayat yaşayan düşünür, sonrasında ülkesine geri dönmüştür. Kendisini, hayatının son yıllarında eskiden kalma

¹⁹⁸ Roberts (2011) s.146.

¹⁹⁹ Störing, Hans Joachim Kleine Weltgeschichte der Philosophie (Çeviren: Epçeli, Nilüfer (2011), Vedalardan Tractatus'a Dünya Felsefe Tarihi, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları), s.81-82.

kitabeleri toplamaya ve yayımlamaya adanmıştır. Bir daha resmi bir makam kabul etmemiştir.²⁰⁰

Konfüçyüs'ün beş klasik ve dört kitabı olmak üzere dokuz önemli eseri vardır. Bu beş ana klasik şunlardır:

Yi Jing (Değişimler Kitabı): Felsefe için en önemli kitap, büyük bir olasılıkla felsefi düşüncenin muhafaza edilebilmiş en eski belgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Rivayete göre, MÖ 3000 yıl önce yaşayan ve hüküm süren bir imparatora aittir. Konfüçyüs bu kitabı yeniden yorumlamış ve yayımlamıştır. Kitabın özünü, sekiz trigram oluşturmaktadır. Bunlar kısmen tam ve kısmen kesik üç çizginin alt alta gelmesi ile oluşan işaretlerdir. Her trigram bir doğa elementini ve sembolik olarak da insan yaşamının bir elementini temsil etmektedir. Bu işaretlerin birbirleri ile birleştirilmeleri sonucu sayıları artırılmıştır. Kesintisiz çizgiler aydınlık bir element olan Yang için tasvir edilirken, kesik çizgiler ise karanlığın bir elementi olan Yin için tasvir edilmektedir. Çinliler, aynı zamanda bu kitabı en derin bilgeliğe sahip, kehanette bulunma amacı ile kullanılan bir el kitabı olarak görmektedirler. Fakat bu derin bilgelik, sadece kendini semboller dünyasına adayan ve gizli anlamlarını kavrayabilen kişiye açılmaktadır.²⁰¹

Kadim zamanlarda yaşamlarını sürdüren Çinlilere göre, Yi Jing ile bir depremin ne zaman olacağından bir kişinin ne zaman hasta olacağı ya da ne zaman evleneceğine kadar pek çok sorunun cevabına ulaşılabilir. Çinli Yi Jing uzmanları ise, bu sırları sadece öğrencilerine verirler. Çünkü kötü insanların geleceği tahmin edip kadere müdahale etmesinden korkarlar. Bu durumda sadece iyiliğinden emin olunan kişilere Yi Jing sırları verilirdi. Onların anlayışına göre Dao, evrenin DNA'sı olarak görülmektedir. Kadim zamanlarda Çinlilere göre Dao evrenin matematiksel formülü ve en büyük enerji kaynağıdır. Çinlilere göre Yi Jing, Dao'nun yasalarını anlatan bir araçtır. Yani Dao'nun bize söylemek istediklerini anlamaya yarayan bir matematiksel sistemdir.²⁰²

Değişimler kitabı, hem kehanet hem de bilgelik kitabıdır. Kitaptaki temel düşünceler değişim üzerinedir. Konfüçyüs'ün, Konuşmalar (Analektler/Lunyü) kitabında, bir ırmağın üzerinde durup "her şey bir ırmak gibi akıyor, durmadan, gece gündüz" dediği söylenir. Bu durum değişim düşüncesini dile getirir. Değişimlerin anlamını kavrayan bir kişi geçici

²⁰⁰ Störing (2011) s.82.

²⁰¹ Störing (2011) s.83. Yi Jing, Yin Yang ve trigramlar için detaylıca 2. bölümde bahsedilmiştir.

²⁰² - I Ching (Çeviren: Beytaş, Sevda (2018) Değişimler Kitabı, İstanbul, Destek Yayınları), s.21-22.

şeylere aldırılmaz. Bütün değişimlerde, değişmez, sonsuz yasaları düşünür. Bu yasa Laozi'deki Dao'dur. Her şeyin akış yoludur. Çokluktaki birliğin ilkesidir. Onun dile getirilebilmesi için bir yargı ve ön kabul gereklidir. Bu temel varsayım varolanların ilk başlangıcı, Tai Chi'dir.²⁰³ Akış ve değişimler bize Herakleitos'un bir nehirde iki defa yıkanılmaz sözünü hatırlatmaktadır. Orada da sürekli değişim söz konusudur.

Yi Jing'de geçen ahlak ve erdem ile ilgili terimler ve anlamları şunlardır:

Zhun/Chun (yola nasıl hazırlanılır?); girilen yolun başlangıç kısmında çekilecek olan zorluk temsil edilir. Girilecek yolda yapılacak her işte dengede kalabilmenin erdemi anlatılmaktadır. Burada verilen tavsiye şudur; ne fazla yavaş ilerleyin ne de çok evhamlı olun. Size yardımcı olacak kişilere olabildiğince mütevazı davranın.²⁰⁴

Shih (teklik prensibi); kendini bulmak isteyen kişi, erdemin ve bilginin kölesi olmalıdır. Bu yolda az ile yetinmemelidir.²⁰⁵

Dai/Tai (barış); uyum, birlik ve farkındalık sağlar. İnsan özüne sırt çevirirse nefsin kölesi olabilir. Evrenin özündeki en önemli sırlardan bir tanesi, dengedir. Her şeyde orta yol izlenmeli ve bu yol izlenirken ise mütevazı ve sabırlı olunmalı ve ham olan insanların yarattığı çilelere katlanılmalıdır. Bu ise ruh tekâmülü için bir imtihandır.²⁰⁶ Orta yol, Aristoteles'in kavramları arasında da yer almaktadır. Bu şekilde bakacak olursak Çin felsefesinde orta yol kavramı erdem açısından önemli bir yere sahiptir.

Jian/Chien (Mütevazilik), mütevazilik kişiye gerçek başarının kapısını aralar ve olgun kişi mutlak sevgiye ulaşana dek yoluna devam eder. Yeryüzündeki dağlar alçakgönüllülüğün asıl sahibine en yakın yerde bulunmaktadır. Vahdet-i vücudu dağ gibi yerlerde anlamak oradaki enerjinin yardımıyla daha kolaydır. Olgun kişi aşırıya kaçanı dizginler, hatalarını düzeltir. Böylece ruhtaki altın oran dengesini yakalar ve bütünü uyumuna katkıda bulunur.²⁰⁷ Vahdet-i vücud tasavvufta da var olan bir kavramdır. Altın oran, orta yoldur. İfrat ve tefritten uzak olmak, itidalli olmak gerekir.

²⁰³ **Wilhelm, Richard** (Çeviren) I Ching (Türkçeye Çeviren: Özşar, Levent (2010) I Ching ya da Değişimler Kitabı, 7. Basım, İstanbul, Biblos Yayınevi), s.37-38.

²⁰⁴ - (2018) I Ching / Değişimler Kitabı, s.88.

²⁰⁵ - (2018) I Ching / Değişimler Kitabı, s.91.

²⁰⁶ - (2018) I Ching / Değişimler Kitabı, s.94.

²⁰⁷ - (2018) I Ching / Değişimler Kitabı, s.97.

Shi Jing (Şiirler veya Şarkılar Kitabı): Konfüçyüs'ten önce oluşan ve çok fazla sayıda şarkı arasından 100 şarkıyı seçip yayımlamıştır. Bu kitap, geleneksel doğa, aşk, kurban ve siyasi eğilimli şarkılardan oluşmaktadır. *Shu Jing (Belgeler Kitabı)*: Konfüçyüs'ün yaşadığı zamana kadar olan 2000 yıllık Çin tarihinden çeşitli belgeleri içeren geniş bir koleksiyondur. Genellikle yanında açıklamalar ve ara metinlerle birlikte hükümdarların kanunlarından, fermanlarından vs. oluşmaktadır. *İlkbahar ve Sonbahar Yıllıkları*: Konfüçyüs MÖ 722-480 yılları arasını anavatanı olan Lu'nun kroniğidir ve bizzat kendisi kaleme almıştır. *Li Ji (Ritüeller veya Ayinler Kitabı)*: Konfüçyüs'ten sonra derlenen bu kitabın bazı kısımları Konfüçyüs'e atfedilmiştir. Törelere, gelenekler, atalara gösterilen saygı ve sarayda nasıl davranılması gerektiğine dair kurallar ele alınmaktadır.²⁰⁸

Klasik kitaplar olarak anılan dört kitap ise gördükleri saygı açısından bahsettiğimiz beş kutsal klasiklerle eş değer tutulmaktadır. Bu dört kitabı, Konfüçyüs bizzat kaleme almamış ve yayımlamamıştır. Ama Konfüçyüs veya öğrencileri arasında en olağanüstü olanlarının öğretileri yer almaktadır. Bu dört kitap şunlardır: *Lun Yü (Konuşmalar veya Seçmeler)*: Konfüçyüs'ün "konuşmalarını" içeren önemli bir eserdir. Birçok büyük öğretmen gibi, Konfüçyüs de öğretilerini sözle öğretmiştir. Düşüncelerini öğrencileri tarafından kaleme alınan ifadelerden bilmekteyiz.²⁰⁹ Analektler olarak da bilinen bu eser, genelde soru cevap biçimindedir. Zhou Dönemi klasik metinlerden birisi olarak Ru düşünce ekülünün dört temel kitabı arasında yer almaktadır. Eser içinde 492 madde bulunmakta ve bunlardan 440 madde, Konfüçyüs'ün öğrenciler ile ya da başkaları ile olan konuşmalarını içermekte; diğer 48 madde ise öğrencilerin kendi aralarındaki konuşmalarını oluşturmaktadır.²¹⁰

Da Xue (Büyük Bilgi veya Büyük Bilim): Bu konuşmalarının yanında Konfüçyüs'ün felsefesi için ikinci temel nitelikte kaynak bir eserdir. İlk kısmı muhtemelen Konfüçyüs'e özgün ifadeler içermektedir. *Zhong Yong (Orta Yol Doktrini veya Ölçünün ve Ortanın Öğretisi)*: Klasik kitapların üçüncüsüdür. Konfüçyüs'ün bir torununa aittir. Kendi anlatacakları ile birlikte sürekli olarak ustanın da ifadelerini kullanmaktadır. *Mengzi*: Kitapları sonuncusu olan bu kitap, Konfüçyüs'ün en büyük öğrencisi olan Mengzi'ye aittir.²¹¹

²⁰⁸ Störing (2011) s.83-84.

²⁰⁹ Störing (2011) s.84.

²¹⁰ Gökenç Gülez, Sema 'Çin Felsefesi'nde Konfüçyüs'ün Dereceli Sevgi (Renai) ve Mozi'nin Her Şeyi Kuşatan Sevgi (Jianai) Kavramlarının Karşılaştırılması': Ünal Chiang, Gonca / Ceylan, Fatma Ecem / Ceylan, Ertuğrul (Editörler) (2019) Çin Medeniyeti: Tarih, Kültür, Edebiyat, Felsefe "Prof. Dr. Bülent OKAY'ın 35. Meslek Yılı Anısına", 1. Baskı, İstanbul, Kesit Yayınları, s.216.

²¹¹ Störing (2011) s.84.

Düşünürün bütün kitapları Çin düşüncesi açısından önemli bir yere sahiptir. Bunlar içinde Yi Jing ve Lun Yü diğerlerine göre daha fazla önemli bir konumdadır. Evren, insan ve ahlak, düzen vs. ile ilgili bilgileri daha çok bu kitaplarda görebiliriz.

3.2.2. Konfüçyüs'ün Ahlak Teorisi

Konfüçyüs, erdem sahibi olmanın yollarını aramış ve ahlak öğretileri ile yönetimde söz sahibi olmak istemiştir. Ona göre, ideal insan ve üstün insan olmak için ise kişilerin sorumluluk sahibi, atalara ve aileye saygılı, dürüstlük, adalet gibi erdemlere sahip olması gerekir. Eğitime önem veren düşünür, bir insanın eğitim görmesi ile erdemini, siyasi anlamda bir güç sahibi olup sorumluluk üstlenmesi ile tam olarak ortaya koyabileceğine inanmıştır.²¹²

İyi bir insanın kötü bir dünyada nasıl yaşayabileceği, sorusu ile uğraşmıştır. Ona göre Gök ve yeryüzü arasında kurulması gereken uyumlu ilişkiler yoksa, bilge kişinin bu durumda ne yapması gerektiğinin bilinmemesiydi. Konfüçyüs, bu sorunlara sistemsiz ama soğuk kanlı ve ılımlı çözümler sunmuştur. Ona göre, iyi bir adam, yaşamdaki tüm sıradan durumları ve beklenmedik olayları karşısında erdemin yolunu izlemelidir. Ayrıca iyi bir kimse, eski dinsel törenleri öğrenmeli ve yerine getirmelidir. Olabildiği her durumda iyi, yürekli ve akıllı olmalıdır. Rütbeler sıradüzeninde üstlerine saygı göstermelidir. Astlarından ise kendisine saygı göstermelerini beklemelidir. Kendisine bir görev verileceği zaman, akıllı ve iyi bir yönetim gösterebilmek için, kendini hazırlamalıdır. Ancak, erki uygun olmayan yöntemler ile ele geçirmeye kalkıp Konfüçyüs'ün tanımladığı ve kişiliğinde örneğini verdiği beyefendilik kurallarından ayrılarak kendisini küçültme yoluna gitmemelidir. Çünkü böyle bir yolla elde edilmiş erk, erdemle uyuşmayacaktır. Ona göre, erdem ise her zaman insan yaşamının en yüce amacıdır.²¹³ Konfüçyüs'ün bu bahsettiği iyi insan, üstün insandır, ideal insandır, büyük insandır. Bunların tam tersini yapan kişi ise küçük insandır.

İnsanların yerlerini ve görevlerini bildikleri bir çağ (Batı Zhou Hanedanlığı dönemi) vardı. Konfüçyüs bu çağdaki yaşamı hedeflemiştir. Her şeyin büyük bir deneyim çeşitliliği içinde doğru yerlerde olması esassından yola çıkan düzen ilkesini savunmuştur. Bunun pratik ifadesi ise, düzeni sağlayan kurumların (aile gibi) güçlü Konfüçyüsçü eğilimlerle desteklenmesi ve insanlar arasında dikkatle değerlendirilmiş görev ve sorumluluklara karşı

²¹² McNeill (2013) s.157-158.

²¹³ McNeill (2013) s.159.

saygıdır. Amaç ise, geleneksel kültüre saygılı, düzenli ve iyi davranışların değerini vurgulayan ve görevlerini yaparken vicdanının sesini dinleyen insanlar yaratmaktır. Konfüçyüs'ün öğrencilerinden çoğu dünya çapında ün ve başarı kazanmıştır. Ama asıl başarısını Çinli devlet memurlarının onun öğretileriyle eğitilmesiyle kazanmıştır. Ona atfedilen ve yönetime rehberlik eden dört ahlaki kural vardır. Bunlar "belgeleme, idare etme, sadakat ve inanç"tır. Yüzyıllar boyunca güvenilir ve insanî devlet memurlarının yetişmesine yardımcı olmuştur. Temelde pratik işlerle ilgilenmiştir.²¹⁴

Konfüçyüs'ün felsefesinde, ahlak ve siyaset felsefesi ağırlıktadır. Konfüçyüs, gök ile yerin birbirlerini dengelediğini, insanın hayata geçirmesi gereken ideal düzen, uyum ve denge idealinin buradan geldiğini düşünmektedir. Bu denge eylemlerin kökü; ahenk ise bütün eylemlerin takip etmesi gereken evrensel bir yoldur. Konfüçyüs'e göre denge; zevk, neşe, kader, kızgınlık, kendinden geçme gibi duygulara kapılmamaktır. Ahenk ise insani duyguların zamanında ortaya çıkmasından başka bir şey değildir. Konfüçyüs, denge ve orta yol öğretisine (doktrinine) uygun bir reçete sunarken düzen, ahenk ve adalet düşüncelerini siyaset teorisinin de temeline yerleştirmiştir.²¹⁵

Konfüçyüs, felsefesinde metafizik düşüncelerle pek fazla uğraşmamıştır. İnsanı doğru ve tutarlı düşünmeye ve iyi muhakeme yapmaya götüren bir mantık sistemi kurarak, bundan sonra da iyi yaşamayı sağlayan bir ahlak düşüncesi ortaya koymaktadır. Bu ahlak görüşünün ilk prensibi atalara saygı duymaktır. Ailesine bağlılık ve merhamet, insanın en büyük vazifesidir.²¹⁶

Konfüçyüs ritleri (tören, merasim) önemli olarak görmektedir. Bütün hayat ritlere göre düzenlendiği zaman insanın ömrü gökyüzündeki hadiselerin cereyanına tamamen uydurulabilir ve ancak böyle bir ahenk insanı saadete ulaştırabilir. Çünkü Konfüçyüs'e göre, insan ile gök arasında doğrudan doğruya bir bağ vardır. Bir insan ritlere göre muhalif olarak hareket etmekle ahengi bozacak olursa bu tabiatı da ihlal etmiş olacaktır.²¹⁷

Dao kavramını hem Konfüçyüs'ün öğretilerinde hem de Laozi'nin Dao De Jing adlı eserinde görmekteyiz. Konfüçyüs'e göre Dao, yol yani gökyüzündeki yıldızların yolu yıldızların ve semavî hadiselerin kanunî seyridir. Bu Dao kavramı insanlara da uygulanmıştır.

²¹⁴ Roberts (2011) s.147.

²¹⁵ Cevizci, Ahmet (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, s.1153.

²¹⁶ Çetinkaya, Bayram Ali (2017) Felsefe Tarihi-Antik Doğu'dan Modern Batı'ya, 1. Basım, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, s.35.

²¹⁷ Eberhard (1944) s.269

Gökyüzündeki olaylar nasıl bir yasaya göre oluyorsa insanın ömrü de gökyüzündeki hadiselerle uygun olarak geçmelidir yoksa buna muhalif bir şekilde olmamalıdır.²¹⁸ Konfüçyüs, Göğün yolu ile hükümdarın takip etmesi gereken yolu belirlemeye çalışmıştır. Nasıl ki Gök'te denge ve düzen hakimse, hükümdar da ülkesini yönetirken bu şekilde olmalıdır.

Konfüçyüs'ün ahlak öğretisinde en temelinde "sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkalarına yapma" Altın Kuralı yatar. Kendin için istediklerini de başkaları için iste olarak da düşünebiliriz. Bu aynı zamanda Junzi olmanın yani üstün ve ideal insan olmanında ilkelerinden birisidir. Bu söz toplumdaki her insan için geçerlidir. Ona göre, üstün insan erdem peşindedir, küçük insan ise rahatını düşkündür. Konfüçyüs beş erdeme önem verir: Ciddiyet, cömertlik, samimiyet, çalışkanlık, nezakettir. Bunlar beş mükemmel erdem olarak da geçmektedir. Konfüçyüs, bu kural ve erdemler çerçevesinde beş temel ilişkiye önem verir: Hükümdar-halk, baba-oğul, koca-karı, büyük kardeş-küçük kardeş, büyük arkadaş- küçük arkadaş. Bu ilişkiler çerçevesinde büyüklere saygı ve itaat, küçüklere merhametli ve hoşgörülü olmak gerekir. Büyükler ahlaklı ve rol model olmalı, küçükler itaat etmelidir.²¹⁹

Konfüçyüs'ün felsefî temellerini oluşturan belli başlı kavramlar vardır. Konfüçyüs edermli üstün bir insan olabilmenin yani Junzi olabilmenin şartının diğer ilkelere sahip olabilmek olduğunu düşünmektedir. Bunların tam tersini yapan bir insan ise küçük insan olarak görülmektedir. Bu kavramlar Tablo 3.'de gösterilmektedir.

²¹⁸ Eberhard (1944) s.267-268.

²¹⁹ Kurt, Ali Osman / Aykıt, Dursun Ali (2020) Dinler Tarihi-Ders Kitabı, Özarslan, Hasan (Editör) Anadolu İmam Hatip Lisesi, MEB, s.107-110 <http://aok.meb.gov.tr/kitap/aol-kitap/Dinler-Tarihi/dinler_tarihi_1_2.pdf> s.e.t. 12.01.2022.

Tablo 3. Konfüçyüs'ün Düşüncelerinin Temelini Oluşturan İlkeler ve Terimler.²²⁰

Jun Zi (君子)	İdeal insan, üstün insan, erdemli insan.
Dao De (道德)	Erdem, ahlak, erdemli ve ahlaklı olmak.
Ren (仁)	İnsan sevgisi ve insanları sevmek.
Xiao (孝)	Örnek evlat olmak, hayırlı evlat olmak.
Li (礼)	Adetlere ve kurallara uymak ve törelere uymak.
Zhong Yong (中庸)	Aşırılıktan kaçınmak, ölçülü olmak, her şeyin kararında olması ve abartılı davranışlardan uzak durmak.
Zheng Ming (正名)	Bulunulan mevkiye uygun davranışlar içinde olmak ve adına yakışır davranışlarda bulunmak.
Yi (义)	Doğru olmak, adil olmak, dürüst olmak, dürüstlük ve adalet.
Zhi (知)	Bilgi, bilgili olmak.
Li Zhi (理智)	Akılcılık, akılcı olmak.
Zhong (忠)	Sadakat, bağlılık.
Shu (恕)	Bağışlayıcı olmak ve bağışlamak.
Yong (勇)	Cesaret, cesur olmak.
Tian (天)	Fiziki gök (gökyüzü), yaratıcı gök (yaratan), yönetici gök (yöneten).
Tian Ming (天命)	Göğün emri, göğün belirlediği kader, kader ve alın yazısı.
Tian Dao (天道)	Göğün düzeni, evrenin düzeni, göğün yolu, göğün ilkesi ve izlenmesi gereken yol.

Konfüçyüs'ün öğretilerinin geliştirildiği ve öğrencilerinin takipçisi olduğu bir ekol söz konusudur. Bu, Ru Jia ekolü olarak da bilinen Konfüçyanizm'dir. Konfüçyanizm, Konfüçyüsçülük şeklinde kullanıma da sahiptir. Bazı kaynaklarda Ruzim²²¹ olarak da karşımıza çıkmaktadır. Konfüçyanizm'in temeli Konfüçyüs'e dayanmaktadır. Kendisinden sonra gelen öğrencileri bu öğretiyi benimsemekle kalmamışlar günümüze kadar taşımışlardır. Günümüzde etkisi devam eden en önemli üç din arasında görülmektedir. Bunlardan diğer ikisi Daoizm ve Budizm'dir.

Konfüçyanizm, kadim Çin düşünceinin en önemli geleneğini meydana getiren bir ekoldür. Konfüçyüs ve öğrencileri tarafından geliştirilmiş öğretiler bütünü olarak karşımıza

²²⁰ **Okay** (2017) s.30-42. Tablodaki bilgiler bu kitaptaki verdiğimiz sayfa aralığından yararlanarak hazırlanmıştır. Bu bilgilerin detayları için bk.: **Okay** (2017) s.30-42.

²²¹ **Konfüçyüs** (Çeviren: Fidan, Giray (2021) Konuşmalar, 2. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları), s.xxii.

çıkılmaktadır. Konfüçyanizm'de hümanistik unsurlar görülebilir. Konfüçyüs, Çin düşüncesi tarihi boyunca, insanlığı ve insan sevgisini en üst seviyeye çıkarmıştır. Çünkü Konfüçyüs'ün temsilcisi olduğu bu felsefe geleneği, bir devlette düzeni egemen kılmayı bilen insanın nasıl yetiştirileceği sorununa çözümler getirirken, erdem konusuna önem vermiştir. Ona göre, önce kendini yönettiğin zaman, başkalarını da yönetebilirsin. Erdem ise, erdemli olmak isteyen insanın daha çok geliştirilmesi gereken bir iç nitelikler bütünüdür Konfüçyüs'ün ideal yani üstün insan anlayışı Konfüçyanizm'de de devam etmiştir. Konfüçyüs'ün öğrencileri olan Mengzi ve Xunzi bu akımın öncüleri arasındadır. Mengzi, insanın doğuştan iyi olduğunu düşünür. İnsanlık (Ren), doğruluk (Yi/İ), edep (Li) ve bilgelik gibi olgulara önem verir. Kötülüğü eğitim eksikliğinin bir parçası olarak görür. Xunzi ise insanın doğuştan kötü olduğunu düşünmektedir. Çünkü insan doğası gereği kendi çıkarı peşinde koşmaktadır. Ona göre kötülük kontrol altına alınmalı ve insanlar iyi yönde dönüştürülmelidir. Her iki filozof farklı fikirler sunsalar da her ikisi de iyi insanı hedeflemektedirler. Bu nedenle de Konfüçyüs'ün sıkı takipçisi olarak tanınmışlardır.²²²

Konfüçyanizm, gök ve yerin, evrenin ve özünün, yin ve yangın dengelenmesinde insan varlığının merkezi rolünü vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, Çin düşüncesinde ve davranışlarında çok güçlü bir yeri olan gök, yer ve insan üçlemesi modelini temsil etmektedir.²²³

Konfüçyanizm'e rakip akımlar olmuştur. Bunlardan biri Mohizm'dir. Mohizm'in kurucusu, V. yüzyıl düşünürü olan ve temel ilkesi evrensel diğerkamlık olan Mozi'dir. Ona göre insanlar yabancıları kendi akrabaları gibi sevmelidir. Takipçilerinden bazıları öğretisinin bu yönü yüzünden sıkıntıya düşmüştür. Diğerleri ise ruhlara tapmayı teşvik eden yanı nedeniyle ateşli bir şekilde savunucusu olmuşlardır. Bir başka büyük öğretmen olan Laozi daha sonra Daoizm olarak bilinecek olan felsefeyi sistemin ana belgesi olan metnin yazarı olarak bilinmektedir. Bu felsefi sistem Konfüçyanizm ile çok daha büyük bir rekabet halindedir. Çünkü Konfüçyanizm'in içerdiği birçok şeye karşı, örneğin düzene, muaşeret kurallarına saygı ve vicdanının sesini dinleyerek törenlerle geleneklere uyma gibi kurallara pozitif bir kayıtsızlık önermektedir. Daoizm, Çin düşüncesinde ve Konfüçyanizm'de zaten var olan kavramlara itaati savunmaktadır. Dao veya yol uyum içinde bir evrenin sürmesi için

²²² **Cevizci** (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, s.1153-1154.

²²³ **Palmer, Martin** (1998) Yin & Yang / Understanding the Chinese Philosophy of Opposites and How to Apply it to Your Everyday Life (Çeviren: Güder, Nafiz (2004) Yin ve Yang / Çin'in Karşıtlıklar Felsefesinin Kavranması ve Günlük Yaşamımıza Uyarlanması, 2. Basım, İstanbul, Dharma Yayınları), s.23.

gerekli kozmik ilkedir. Bunun pratik sonuçları ise politik bir suskunluk ve bağısızlık olmuştur. Bu yolun izleyicilerine göre ideal olan ise şudur: Bir köy bir başka köyün varlığını sabahları öten horozların sesinden dolayı bilir. Ama o köyle başka şekilde ilgilenmemesi, onlarla ticaret yapmaması ve onları birbirlerine bağlayan herhangi bir siyasi bağ olmaması gerekir. Yoksulluğun ve sadeliğin bu şekilde idealize edilmesi imparatorluğa ve Konfüçyanizm'e olumlandığı refaha fazlasıyla ters düşmektedir.²²⁴

Her şeyin ayarlanmış olduğu bir Konfüçyüsçü dünyada, insanın duygu dünyasının derinliklerine ve doğanın gizemli yönlerine eğilmesine yer verilmemiştir. Gerçekliğin bu yönlerini ele alan diğer düşünce ekolleri, Çin'de büyük bir ilgi uyandırmıştır. Bu ekollerin en önemlisi Daoizm'dir. Daoizm az çok gizli bir takım bilgiler çerçevesinde kurulmuş, ancak sınırları iyi çizilememiş bir gelenektir. Daocular, sağlık ve uzun ömür verdiğini düşündükleri tılsımlı muskalara ve törenlere önem vermişlerdir. Bunların insanlar ve doğa üzerinde görülmedik güçler kazandıracağına, örnek olarak havada uçma yeteneği verebileceğini sanılmaktadır.²²⁵

Konfüçyanizm, Zhou Hanedanlığından sonraki Qin Hanedanı'nın ilk imparatoru olan Shi Huang tarafından yasaklanmıştır. Shi Huang, erkinin karşısına çıkan sınırlayıcı hiçbir engeli tanımayarak, yerel gelenekleri aldırmadan çiğnemiştir. Bu tavrın bir sonucu olarak da imparatorun erkini sınırlayan Konfüçyüsçü kuramla çatışmaya düşmesi olmuştur. Çünkü Konfüçyanizm'de, imparatorun ülkeyi geleneksel törenlere göre yönetmesi istenerek erki sınırlandırmaktaydı. Bu nedenle Shi Huang, Konfüçyüsçü öğretiyi yasaklamıştır. Shi Huang, imparatorluk belgelerinde saklamak amacıyla ayrılan birer örnek dışında, kalan tüm Konfüçyüsçü kitapların yakılmasını buyurmuştur.²²⁶

²²⁴ Roberts (2011) s.148.

²²⁵ McNeill (2013) s.160.

²²⁶ McNeill (2013) s.234.

3.3. Laozi'nin Ahlak Teorisi

3.3.1. Laozi'nin Hayatı ve Eserleri

Çin'de Lao-tse, Lao-tzu olarak da bilinmektedir. Laozi, MÖ 5. yüzyılda yaşamıştır. Konfüçyüs ile aynı zamanda yaşadığına ve ondan daha yaşlı olduğu düşünülmektedir. Yaşlı Üstad olarak anılmaktadır.

Laozi, MÖ 600 yıllarında doğduğu kabul edilmektedir.

Yunanistan'da Platon ve Aristo gibi, Çin'de de Çin ruhunun gelişimine yön veren iki düşünür olan Konfüçyüs ve Laozi, neredeyse aynı dönemde yaşamışlardır. Aralarında öğretmen-öğrenci ilişkisi yoktur. Bu iki düşünür bir kere şahsen karşılaşmışlardır. Laozi, aralarında en yaşlı olanıdır. Konfüçyüs Laozi'den önce ele alınmaktadır. Çünkü, daha eski kaynakları kullanarak onun aktardıkları ile bilgi sahibi oluyoruz. Laozi'nin de daha eski düşünce kaynaklarından yararlanmış olabileceği düşünülmektedir. Fakat bunlar hakkında hiçbir şey bilinmemektedir.²²⁷

Laozi, Chu (Tshou) tımarı, Ku bucağı, Li dölgesindeki Chu Ren köyündendir. Soyadı Li, ikinci adı Er (Ri), adı ise Bo Yang'tır. Laozi'nin Li soyadı, daha sonra aldığı bir lakaptır ve "yaşlı usta" anlamına gelmektedir. Kendisine daha sonra verilen onur unvanı ise Dan'dır. Zhou ülkesinin devlet arşivinde vakanüvistti. Tüm biyografik bilgiler efsanevidir. Bu nedenle de kesin değildir. Daha sonra din haline gelen Daoizm onun hayatı hakkında birçok efsane üretmiştir.²²⁸

Konfüçyüs, Laozi'den seremoniler hakkında bilgi almak için Tshou ülkesine gitmiştir. Laozi şöyle söylemiştir: "Bahsettiğin insanlar, kemikleri ile birlikte çürüdüler, yalnızca sözleri kaldı." Şu sözleri eklemiştir:

"Bir soylu, zamanı geldiğinde yükselir; zamanı gelmezse her şeyi bırakır ve otların büyümesine izin verir. İyi bir tüccarın, sanki hiçbir şeyi yokmuş gibi, hazinelerini derine sakladığını ve mükemmel erdeme sahip bir soylunun dış görünüşüyle cahil gibi görüldüğünü duydum. Dostum, kibirli halinden ve çeşitli

²²⁷ Störing (2011) s.88-89.

²²⁸ Störing (2011) s.89.

*isteklerinden, dış davranışlarından ve yüksekten uçan planlarından vazgeç. Tüm bunlar, kendi özün için değersizdir. Sana söyleyecek başka bir şeyim yoktur!"*²²⁹

Konfüçyüs ülkeden ayrıldıktan sonra, Laozi için şu sözleri söylemiştir;

*"Kuşlar, uçabildiklerini biliyorum. Balıklar; yüzebildiklerini biliyorum. Koşanlar iplerle; yüzenler ağlarla; uçanlar da oklarla yakalanır. Ancak, ejderhanın rüzgârın ve bulutların üzerinde nasıl uçtuğunu ve gökyüzüne nasıl çıktığını anlamıyorum. bugün Lao Tse'yi gördüm; sanırım, ejderhaya benziyor."*²³⁰

Laozi, kendini Dao'ya ve erdeme adanarak öğretisi, gizli ve isimsiz kalmayı hedeflemek olmuştur. Tshou ülkesinde uzun süre yaşayarak oranın yozlaştığını görmesi üzerine buradan ayrılmıştır. Sınır geçidine geldiğinde, geçidin bekçisi ona şöyle söyler: "Görüyorum ki, efendim, yalnızlığa gitmek istiyorsun; senden bir ricam olacak: Benim için düşüncelerini bir kitaba yaz." Bu sözler üzerine Laozi, *Dao De Jing* adlı bir eser yazmıştır. Bu eser, Dao ve erdemden bahseden iki bölümden ve 5000 kelimedenden oluşur. Bu eser, iki kitap ve 81 madde halinde, Laozi'nin etik, metafizik ve siyasi görüşlerini içermektedir.²³¹ Kitabın 5000 karakter içermesinden dolayı bu kitaba "Laozi'in Beş Bin Sözü" adı verilmiştir.²³² Dao De Jing'in Türkçe çevirisi, Yol ve Erdem Kitabı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dao, yol; De, erdem ve Jing ise kitap demektir.

Birçok araştırmacıya göre bu kitap, bugünkü biçimini MÖ 350 ila 250 yılları arasında alarak derleme bir kitap niteliği taşımaktadır. Kitap iki bölümden oluşmuş olup 1 ile 81 arası numara ile yazılara ayrılmıştır. Birinci bölümünde (1-37), Dao ile Dao'yu hissedebilmek ve mahiyeti hakkında önemli bilgiler edinebilmek için gerekli ruhî dönüşüm konusu ele alınmıştır. Diğer bölümde ise (38-81), Dao'nun tezahürü veya ona ulaşmanın yolu ya da mutlak arınmışlık halini ifade eden "De" yani erdem ile ilgilidir. Kitap, aslında yöneticiler için tasarlanmış kısa ve özlü bir el kitabı niteliği taşımaktadır. Buradaki olması istenilen ideal yönetici yani hükümdar, emri altındaki insanlara korku ve baskı oluşturmada işlerini doğallık ve sakinlik içerisinde gerçekleştirdiği için varlığı hissedilemeyen bilge kimsedir. Bu şekilde olan yöneticiler halkın eylemleri için hiçbir sınırlama ve yasak getirmezler.

²²⁹ Störing (2011) s.89.

²³⁰ Störing (2011) s.89.

²³¹ Störing (2011) s.89-90.

²³² Cevizci (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, s.1210.

Yönetimi altındaki bütün canlıların huzurlu ve barış içerisinde olmasını sakinliği, doğallığı ve sadeliği ile sağlamaktadır. Yöneticinin tabiatla uyumlu olmasının önerildiği metinlerde Yin Yang ve Dao kavramları çokça yer almaktadır. Çin düşüncesinde evrenin, hükümdarın, insanoğlunun ve her felsefe ekolünün bir Dao'su yani yolu, yüce ilkesi vardır. Dao De Jing adlı eserde, mutlak Dao'yu kavrama ve evrensel Dao'nun birliğine ulaşma toplumsal ve bireysel bir ideal olarak sunulur.²³³

Dao De Jing etiğinin anahtar kelimeleri sadelik ve doğallıktır. Sade ve doğal yaşam akıllılığı, kârı, sahteliği, bencilliği ve yüksekte uçan istekleri hor görür. "Mükemmel insan, istememeyi ister ve erişilmesi zor olmayan eşyalara değer verir... En yüce boşluğu yaratalım, en sağlam sessizliği muhafaza edelim."²³⁴

Laozi Dao De Jing adlı eserinde Yi Jing'de geçen Zhun kavramını çok sık kullanmıştır. Laozi, Dao De Jing eserinde endişelere yer vermememiz gerektiğini söylerken, doğanın düzenine teslim olduğumuzda suyun sahip olduğu güç ile maddi ve manevi anlamda güçleneceğimizi anlatmaktadır. İnandığın davada gösterdiğin azim önemlidir. İnsan, bilgelik yolunun açılmasını istiyorsa eğer zorluklar karşısında direnmemeli, her şeyi akışına bırakmalıdır. Bunları yaparken de mütevazilik, sadelik, sevgi ve uyum sağlama yeteneği gibi ilkeleri olmalıdır. Yeni bir işe başlayan kişi, bu erdemleri kuşanmalıdır.²³⁵

3.3.2. Laozi'nin Ahlak Teorisi

Laozi da Konfüçyüs gibi Çin tarihinin problemleri ve karmaşık bir döneminde yaşamıştır. Bundan dolayı Laozi'nin felsefesi de, Konfüçyanizm gibi, içinde bulunulan toplumsal şartlara bir tepki olarak gelişmiştir. Laozi felsefesiyle kötü yöneticilerin yönetimlerinin adaletsiz olması sonucu ortaya çıkan sefaleti ve kötü yaşam şartlarını ortadan kaldıracak, karmaşalara, savaşımlara ve cinayetlere yol açan koşulları ve de toplumu yıkıma götüren yapay arzuları bertaraf edecek bir felsefe oluşturmaya çalışmıştır. Fakat, bunu yaparken Konfüçyüs'ten bir yönden ayrılmaktadır: Konfüçyanizm felsefesini, önemli ölçüde birtakım

²³³ Yitik, Ali İhsan (2011) 'Taoculuk', TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, s.11-12 <<https://islamansiklopedisi.org.tr/taoculuk>> s.e.t. 17.01.2022.

²³⁴ Störing (2011) s.91.

²³⁵ - (2018) I Ching / Değişimler Kitabı, s.88.

ahlaki öğütlerden meydana gelen ahlak sistemi üzerine geliştirirken, Laozi etik ve siyaset temelli felsefesini belli bir metafizik anlayış üzerine inşa etmektedir.²³⁶

Laozi, sade ve basit bir hayat yaşamak, nefsinin gurur ve kibirden uzaklaştırmak, mütevazı ve tutumlu olmak, bütün canlılara karşı merhametli davranmak gibi ahlaki değerler üzerinde durmuştur. O, örnek insanın iyi, sadık, dürüst, mütevazı ve merhametli olmak gibi manevî faziletleri göstermesi ile örnek olabileceğini öğütlemiştir. Bu noktada Daozim'in felsefesinin temeli, wu wei (hiçbir şey yapmamak) kavramına dayanmaktadır. Laozi bu vasıfları elde etmek için, Dao'yu örnek almıştır. İnsan, dünya düzenine uyarak yaşamalı ve çaba sarf ederek Dao'nun kanunlarına tâbi olmalıdır. Böylece, sessiz ve sakinlik içinde yaşamak ve dünyanın doğal düzenini muhafaza etmek sureti ile insan ancak mutlu bir hayat sürebilir. Hükümdarın devleti en iyi şekilde yönetmesi de wu wei'ye göre davranmakla mümkündür. Laozi'ye göre, ülkede yasak edilen şeylerin sayısı arttıkça, millet de o kadar fakir olacaktır. İnsanlara karşı alınan tedbirler ne kadar ustaca olsa da, onların arasından hileler ortaya çıkacaktır. Çok yasanın çıkartılması hırsızlık ve eşkiyalığın artmasına sebep olacaktır. Laozi, insanlara şunu tavsiye eder; düşüneceğin şey her zaman iyi ve derin olmalıdır. Bir şey söylediğin zaman dürüst ve sadık olmalısın, bir iş yapmak istersen doğru ve yetenekli olmalısın. Bir şey verirken iyi ve lütfkâr olmalısın. Dürüst olursan eğer memleketi de iyi bir şekilde yönetirsin.²³⁷

Laozi'ye göre bütün ritlerin hepsi esassız ve lüzumsuz bir yükür. İnsanları bozarlar ve devlet de manasızdır. Bütün düşünceler ve akla uygun olan şeyler yanlıştır. İnsan kendi arzusunu nazarı itibar alamayarak içinin istediği gibi hareket etmelidir. O zaman Dao, arzın hareketi ile ahenklerin ahengi olur. O zaman ahenk hâkim olacaktır ve insan da mutlu olacaktır. Böylece Laozi'nin düşüncesi, daima aileden ve devletten başlayan Konfüçyanizme tepki olarak bir ferdî ve anarşizm olacaktır. Laozi, keyfi hareket ederek dünyanın seyrini bozmamak için "hareket etmeme"nin en büyük vazife olacağını öğretmektedir. Dünyanın seyri olan Dao'ya karşılık insanın içinde De denilen bir kuvvet vardır. De, Dao'nun tezahürü ve herkesin içinde mevcut olan bir kuvvettir. Bu doğru tekâmüldür ve terbiye edilmelidir. İçinde De'nin tekâmül ettiği bir insan kendi mukabil arzusu olmadan dünya esirlerine otomatik olarak uyan küçük bir çocuğa tekâmül etmektedir. Böyle bir insanı ateş, su, savaş

²³⁶ Cevizci (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, s.1210.

²³⁷ Küçük, Abdurrahman / Tümer, Günay / Küçük, Mehmet Alparslan (2014) Dinler Tarihi-Ders Kitabı, 4. Baskı, Ankara, Berikan Yayınevi, s.109-110.

alakadar etmemektedir. Çünkü onun dünyada olan hadilerle çarpışması mümkün değildir.²³⁸ Buradan da anlayacağımız üzere bireyi temel alan, ferdî fikirler öne sunmaktadır.

Laozi'ye göre De, erdemdir, ahlaki bir kavramdır. Ona göre, "*en yüce erdem ne eyleme kalkışır, ne de bunu tasarlar. En yüce insancılık eylemde bulunur, ama bunu tasarlamaz. En yüce doğruluk eylemde bulunur ve bunu tasarlar. En yüce usul ve âdet eylemde bulunur, ama karşılık beklemez...*" (XXXVIII)²³⁹ Laozi'nin bu düşüncelerinde geçen insancılık, doğruluk, âdet ve usul birer erdemdir. Bunları Konfüçyüs'te de görmek mümkündür.

Laozi "iyiliğe karşı iyilik, kötülüğe karşı yine iyilik" ilkesini benimserken Konfüçyüs ise "iyiliğe karşı iyilik, kötülüğe karşı ise adalet" ilkesini benimsemektedir.²⁴⁰ Laozi'nin ahlak ilkeleri arasında herkese iyilik etmek fikri yer almaktadır. O, savaşa karşıdır. Bununla birlikte devletin ve bireyin de savaşa fazla karışmasını istemez. Savaşı da sadece bozulmuş olan nizamı düzeltmek için yapılabilir olarak görmektedir. Savaşta kazanan kişi, yas tutanların yanında durmalıdır. Ayrıca Laozi'ye göre savaş aletleri de iyi karşılanmaz. Bu aletleri yüksek yani üstün insanların kullanamayacağını düşünür. Yüksek insanlar barış ve huzura değer verir. Daoizme'e göre ahlaki ilkeler; sadece bireyler değil milletlerarası münasebetler için de geçerlidir. Kâmil bir kişi, insanların hepsini hatta düşmanlarını bile sevgi ile düşünür. Ayrıca kadının itiraz etmeksizin itaat etmesi ile kocasını idaresi altına alabileceği savunulmaktadır. Laozi, toplumun huzuru için barışın önemine dikkat çeker. Maddi olarak ilerlemeyi küçük görür, devlete olumlu bakmaz, birçok kurum ve memuriyetleri gereksiz görmektedir. Laozi'ye göre, Dao'nun devleti sessizce kendi kendine yürümeli ve belirli bir hedefi ve ideali olmamalıdır.²⁴¹

Laozi'nin öğretilerinin sistemleştirildiği ve savunucularının olduğu Daoizm akımından söz etmek mümkündür. Daoizm, kaynaklarda Daoculuk olarak da karşımıza çıkmaktadır. Laozi ve onun çevresi tarafından benimsenen felsefî bir düşünce ekolüdür. Birinci bölümde bahsettiğimiz üzere "üç din bir aile"den biridir.

Daoiz, Konfüçyanizm ile birlikte 2000 yılından fazla bir süredir Çin'de hayatın her alanını şekillendirmiş felsefî ve dinî bir sistemdir. Dao Jia olarak da bilinen bu ekolün temelinde yol anlamında gelen Dao kavramı bulunmaktadır. Köken itibari ile kadim Çin

²³⁸ Eberhard, Wolfram (1944) s.271.

²³⁹ Laozi Tao Te Ching (Çeviren: Özbey, Sonya (2018), 3. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), s.41.

²⁴⁰ Kurt / Aykıt (2020) Dinler Tarihi-Ders Kitabı, s.114.

²⁴¹ Kurt / Aykıt (2020) Dinler Tarihi-Ders Kitabı, s.115; Küçük / Tümer / Küçük (2014) s.150.

Şamancılığı'na dayanmaktadır. Tabiatla uyum içinde olmayı, müdahaleden kaçınmayı, sadeliği ve basitliği savunan bir düşünce ve inanç sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu düşünce, bilgi ve hikmete ulaşmayı amaçlayan felsefi bir sistem olarak doğmuştur.²⁴² Daoizmin gelişiminde Yang Zhu, Laozi ve Zhuangzi önemli rol oynayan düşünürlerdir.²⁴³

Daoizm adını Dao kavramından almaktadır. Daoculuğun önemli kavramları; Dao, De, Wu-Wei (hareketsizlik, eylemsizlik, hiçbir şey yapmama), Yin ve Yang'tır. Konfüçyüsçü yazılarda Dao "yol" anlamına gelmektedir. Hükümetlerin yönetimi ve bireylerin davranışının uygun biçimleri için izlenmesi gereken yol anlamında kullanılmaktadır. Daoizm'de ise bu kavram hem daha geniş hem de daha derin bir yapıya sahiptir. Dao yalnızca bir yöntem ya da uygulama değil, bizim sahip olduğumuz ya da yoksun olduğumuz bir şeydir. Evrenin varlığı olarak da bilinmektedir. Dao, her şeyi ortaya çıkaran, bölünmeyen ve değişmeyen bir bütündür. İnsan varlığı Dao'nun parçalarıdır.²⁴⁴ En sade anlamıyla dao, evrendeki düzen ve dengeyi sağlayan yoldur. Daoizmin amacı yüce Dao ile bir olmaktır. De, erdemdir. Dao'nun yansıması olarak bütün varlıklarda bulunan De, görünmez Dao'nun doğadaki her şeyi değiştiren görünür bir yanıdır. O, Dao'nun gerçek varlığının aydınlığa çıkışıdır.²⁴⁵

Daoizm, doğa ya da gökyüzünün yasası ve bilgelik yolu olarak Dao'yu merkeze almayı önermiştir. Varlık ve ahlak açısından mutlak bir doğalcılığın (natüralizm) savunucusudur. Daoizm ile doğal bir yaşam içinde yapmacık davranışlara, kendini beğenmişliğe, istekler ve kazançlar peşinde koşmaya yer verilmemektedir. Dao'ya uyan kimsenin Dao ile bir olacağını, en yüce amaca ulaşan ve kendisini tümü ile yola vererek Dao içinde eriyen bir kişinin ölümsüzlüğe kavuşacağını düşünen Daoizmin, Dao görüşü Konfüçyanizm'den farklıdır. Konfüçyanizm için Dao ise, bir ahlaki hakikat sistemi ve Gök'ün bir ifadesidir. Daocu ekol için ise doğanın kendisi olmuştur. Laozi Dao'yu Gök'e ve bir²⁴⁶ olana eşit tutmuştur. O adsız, ezeli ve ebedi, her şeyin başlangıcı ve şeylerin takip ettikleri yoldur. Dao'ya bireysel bir şey tarafından sahip olunduğunda, o şeyin erdemi haline gelmektedir. Dao'ya dayanan bireyin ideal yaşamı, ideal toplum düzeni ve biçimi, onun tarafından yönlendirilmektedir. O, yaşama

²⁴² Yitik, Ali İhsan (2011) s.10.

²⁴³ Yu-Lan, Fung (1997) A Short History of Chinese Philosophy (Çeviren: Aydın, Fuat (2019) Çin Felsefesi Tarihi, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları), s.88.

²⁴⁴ Harré, Rom One Thousand Years of Philosophy (Çeviren: Şener, İbrahim (2003) Felsefenin Bin Yılı-Hint, Çin ve Batı Felsefesinin Son Bin Yılına Yönelik Kapsamlı, Karşılaştırılmalı ve Nesnel Bir İnceleme, 1. Basım, İstanbul, İzdüşüm Yayınları), s.113-115.

²⁴⁵ Yitik (2011) s.10.

²⁴⁶ İkinci bölümde Dao kavramını açıkladığımızda birden iki, ikiden üç çıkmasından bahsetmiştik. Bir tektir, herşey ondan çıkmaktadır.

biçimi olarak basitliği, sakinliği, kendiliğindeliği, zayıflığı ve hepsinden önemlisi de, doğaya kendi doğal seyrini izleme imkanı vermeyi göstermektedir. Konfüçyüsçü düşünürlere göre ise, iyi düzen hükümdarın faaliyetinin, erdeminin etkisinin sonucudur. Ama Daoculara göre ise, iyi düzen bütünlüğü içinde düşünülen nesnelerin kendiliğinden akışının bir parçası olmalıdır. Konfüçyüsçülerin bireysel tutumları belirlemekte toplumsal dengeyi de sağlayan ritüellere bağlı kaldıkları yerde, Daocular bunlara, süreçlerin kendiliğindenliğine engel oluşturdukları gerekçesi ile karşı çıkmışlardır. Kısıtlamalar ve yasaklamalar ne kadar çoksa, ülke o kadar fakirleşir. Çok yasa olursa haydutlar artar. Bu durumda Laozi'ye göre, kuralların çok olması halkın yoksulluğundan başka bir şeye yaramaz.²⁴⁷

Konfüçyanizm bu dünyaya yönelik vurgu yaparken, Daozim ise mistik bir anlayışa vurgu yapmaktadır.²⁴⁸ Daocular Konfüçyüsçülerden daha iyi metafizikçilerdir. Fakat ahlakçılık yönleri zayıftır. Daocuların ahlaki öğretiler sistemine bir bütün olarak bencilliğin yadsınması denilebilir. Olumsuz bir benciliktir. Onların temel bir davranış ilkesi, dünyevi dertlerden ve bağlardan serbest olarak, bütün bir zamanı sakinlik içerisinde, mücadele ve faaliyet halinde olmadan, mutlak ve sonsuz boyutuyla tabiatı tefekküre hasrederek yalnızlık içinde münzeviyane hayat mutluluğunu yaşamaktır. Onlar kendi bencilce olan düşüncelerini başkalarınınkine karşı ileri sürme ve gerçekleştirme anlamında bencil değillerdir. Aslında onlar karşı koymama öğretisini güçlü bir şekilde savunmuşlardır. Ancak bunu insanlığın genel iyiliğini artırmayı istedikleri için değil, kendi mutluluk ve huzurları için istemektedirler.²⁴⁹ Laozi'ye göre; "Bilge kendisini geri çeker ama öne çıkar, O kendisini teslim eder ve korunur. O kendi benini aramadığı için değil mi? Bu sebepten ötürü muradı her neyse gerçekleşir." Bütün Daocu ahlakın özeti budur.²⁵⁰ Wu wei, Daocu bencilliğin belkemiğidir. Bu kavram genellikle eylemsizlik, hareketsizlik olarak çevrilmiştir. Öne sürmeme veya iddiada bulunmama gibi birçok anlama da sahiptir. Wu wei, boş boş oturup hiçbir şey yapmamak değil, tersine o başkalarının işlerine karışmama, hatta Dao'nun iç kaynağından kendiliklerinden akıp gittikleri sürece kendi işine de karışmama şeklinde

²⁴⁷ **Cevizci, Ahmet** (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, s.1797.

²⁴⁸ **Aydın, Fuat** 'Klasik Çin Düşüncesi (Bir Giriş Denemesi)' : Çetinkaya, Bayram Ali / Kurt, Ali Osman (Editörler) (2017) Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni-Aklî Düşünce ve Felsefenin Doğu'dan Doğuşu Babil-Keldanî-Çin-Hint-İran-İbrani Gelenekleri, 2. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları, s.616.

²⁴⁹ **Suzuki, Daisetz Teitano** (1913) A Brief History of Early Chinese Philosophy, Londra (Çeviren: Aydoğan, Ahmet) (2012) Çin Felsefesi Tarihi, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları), s.97.

²⁵⁰ **Suzuki** (2012) s.97.

anlama sahiptir..²⁵¹ Bu durum bize, bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın, sözünü hatırlatmaktadır.

Kelime anlamı ile hiçbir şey yapmama olarak da ifade edilen Wu wei, arzularının esiri olmaktan, eşyanın geçrek bilgisine ulaşarak kurtulan Daocu kurtulmuş Daocu azizin eyleme yönelme şeklini veya durumunu ifade etmektedir. Bu kişi büyük bir sakinlik içerisinde. İşin amacına uygun davrandığında hüznün ve hayal kırıklığı yaşamaz. Zorluklar karşısında telaşlı değildir ve gerektiği şekilde eylemlerini devam ettirir. Gereksizce eylem göstermez. Laozi, azizin bu dingin ve sakin hayatını suya benzetmektedir. Su aslında görüldüğü gibi değildir. Çünkü yeryüzündeki en yumuşak içine girdiğin kabın şeklini alabilen bir madde olmasına rağmen su, en sert taşa nüfuz edebilir. Onu bulunduğu yerden alıp sürükleyerek başka yere götürebiliriz. Davranışlarını ve eylemlerini Dao'ya uygun hale getirenler de böyledir. Başka bir kavram ise "qi" denilen evrensel enerjidir. Bu düşüncede asıl olan evrensel enerjinin farkına varmak ve onu korumanın yollarını öğrenmektir. Zira bütün hastalık ve sıkıntıların nedeni, insanda sınırlı olarak var olan bu enerjinin bedeni terk etmesidir.²⁵²

Daoizm, insan ile evren arasındaki benzerliğe önem verir. Daoizm'e göre, insan mikro kozmostur. Yani küçük insandır. Bedeni ile evrenin düzenini yansıtmaktadır. Bunun en belirgin hali şu şekildedir: Dao, beş farklı yönde yer alan beş kutsal dağa, gökyüzünün beş bölümüne ve beş mevsime (yaz sonu ve dört mevsim) tekabül eden insan bedenindeki beş organın (kalp, karaciğer, akciğer, böbrekler) yer aldığı inancı söz konusudur.²⁵³ İnsanda bulunan bu beş iç organ beş sabit erdem (insanlık, doğruluk, uygunluk, bilgelik ve sadakat) ile bağlantılıdır. İnsan bu kuvvetlere sahip olarak zeki ve bilgedir. Bu beş organ zarar görmemişse akıllıdır. Eğer hastalanırsa, bulanıklaşır ve kafası karışır. Puslu ve kafası karışmışsa aptal olur. Bir insan öldüğünde beş organ çürür. Onlar çürüdükçe beş sabit erdemin bağlanacağı hiçbir şey kalmaz. Bilgeliği somutlaştıran ve bilgeliği uygulayan yok olacaktır. Bedenin tam olmak için yaşamsal güçlere, bilinç sahibi olmak için de yaşamsal güçlerin bir bedene ihtiyacı vardır.²⁵⁴

²⁵¹ Suzuki (2012) s.98.

²⁵² Yitik (2011) s.10-11.

²⁵³ Yitik (2011) s.11.

²⁵⁴ Chan, Wing-Tsit (1963) A Source Book In Chinese Philosophy - The Naturalism of Wang Ch'un, USA, s.301.

İnsan ile doğal düzenin birliği inancı açıklanamayan gizemli bir duygudan kaynaklanmaktadır. Bu birliği kavramanın yolu ise meditasyondur. Ölümsüzlük iksirini bulma amacıyla simyaya yönelim vardır. Yaşlanma sürecinin önüne geçilip tersine çevrilebileceği, bunun ise kozmik eril-dişil, etken-edilgen, aydınlık-karanlık gibi karşıtlıklarını simgeleyen Yin Yang güçlerinin insan bedeninde birleştirilmesi ve beş unsurun (su, ateş, toprak, metal ve tahta) dengede tutulması ile sağlanabileceği düşünülmektedir.²⁵⁵

Daoizm'de mutlak manada bir sakinlik ve rahatlık için dünyaya sırt çevirebilen bir yaşam tarzı söz konusudur. Burada ahlak, zühde dayanmaktadır. Daoizm'in ahlak anlayışı; ilâhî kaynaklı dinlerdekine benzer bir iyilik ve kötülük, alçak gönüllülük ve kanaatkâr olmak gibi temel anlayışları/ilkeleri yansıtmaktadır. Bunlar arasında; gösteriştan kaçınmak, başkalarını düşünmek, yumuşak huylu olmak, ilâhî güçler ile bağı koparmamak ve ilâhî yolu zorunlu olarak takip etmek de bulunmaktadır.²⁵⁶ Daoizm ahlakında temel sayılan tutumlu olmak, basit bir hayat yaşamak ve alçak gönüllü olmak faziletleri önemlidir. Dao, bitmeyen bir sükûnet ve huzur şeklinde kabul edildiğinden dolayı, gerçek bir Daoistin de sakin, yumuşak başlı ve barışsever olması gerekir. Mükemmel insan; sakin, kendi halinden memnun, herkese ve her şeye karşı kayıtsız olan insan olarak düşünülmektedir.²⁵⁷ Daoizmin amacı, gerçek mutluluğa ulaşmak ve bu dünyada ölümsüzlüğü elde edebilmektir. Bu amaca ulaşmak için Dao ile birlikte olmak, wu wei ilkesini uygulamak, tevazu sahibi olmak, şiddet ve kibirden uzak durmak ve gerekir.²⁵⁸

Daoizm, mistik bir mahiyete sahip olduğu kadar ahlak ve erdem ile de ilgilidir. Gerçek mutluluğa ulaşmak amaçtır. Dao, wu wei ve Yin Yang gibi kavramlar Daoizmin şekillenmesinde önemli görülen kavramlar olmuşlardır. Birey merkezli bir ahlak sistemi ile sade bir hayat yaşamak, tutumlu olmak ve alçak gönüllü olmak gibi faziletleri ön plana çıkarmaktadır.

²⁵⁵ Yitik (2011) s.11.

²⁵⁶ Küçük / Tümer / Küçük (2014) s.109.

²⁵⁷ Kuzgun, Şaban (2017) Dinler Tarihi, 2. Basım, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, s.150.

²⁵⁸ Kurt /Aykıt (2020) Dinler Tarihi-Ders Kitabı, s.115.

3.4. Mozi'nin Ahlak Teorisi

3.4.1. Mozi'nin Hayatı Ve Eserleri

Mozi, MÖ 500-396 yılları arasında yaşamıştır. Mozi Çince'deki ismi; Mo-tse, Mo-tzu ise Latinleştirilmiş hali olarak bilinmektedir. Mohizm'in kurucu ve Konfüçyanizm'in eleştiricisi olarak görülmektedir.

Mozi'nin asıl adı ise Mo Di'dir.²⁵⁹ Üstat Mo olarak da bilinen Mozi, günümüzde Shandong eyaletine bağlı olan Tangzhou kentinde dünyaya geldiği bilinmektedir. Tarihi kayıtlarda Song Beyliğinde görev aldığı ile ilgili bilgiler yer alır. Çin düşüncesinin temel yapı taşları olarak kabul edilen dört temel ekolden biri olan Mo düşünce ekolünün kurucusu ve temsilcisidir. Toplam 53 bölümden oluşan ve kendi adını taşıyan bir eseri vardır. Bu eser, Mo öğretisinin ana kaynağı niteliğindedir. Mozi, Konfüçyüs öğretisine getirdiği bazı eleştiriler nedeniyle "Konfüçyüs'ün muhalifi" olarak anılmıştır.²⁶⁰ Ayrıca Mozi kitabının içinde, 14 bölüm olan Bei Cheng Men (Kale Kapısını Savunmam)dan itibaren 10'dan fazla bölüm, askeri bilgiler içermektedir. Özellikle, savunma taktiklerinin üzerinde durulmuştur.²⁶¹

Mozi, kadim Çin düşüncesinde önemli tinsel akım olan Mohizm'in fikir babasıdır. Genel refahı desteklemek ve kötülüklerle mücadele etmek, bu hareketin temel sloganıdır. Salt Pratik faydacı bir felsefedir. Mozi, genel refaha nelerin ait olduğunu açık bir şekilde tanımlamaktadır. Eski hükümdarlar, diyerek, ülkeyi yönetirken iki şeyi hedeflemektedirler: Ülkenin zenginleşmesi ve nüfusun artmasıdır. Her pratik ve her kuram tedbir, halkın refahını ve büyümesini engellemekte mi, yoksa desteklemekte mi olduğuna göre ölçülmelidir. Özellikle savaş, zenginliği yok eden, aileyi parçalayan ve nüfusun düşürürdür. Engelleyici bir etkiye sahiptir. Bu nedenle savaşlar, Mozi ve müritleri tarafından reddedilmektedir. Silahsızlandırma seferleri düzenlemişlerdir.²⁶²

²⁵⁹ Okay, Bülent (2017) 'Dipnot', Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri, 1. Basım, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, s.21.

²⁶⁰ Sertdemir, İlknur (2020) 'Klasik Çin Metinlerinde İnsan Kavramı', (Doktora Tezi), T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Sinoloji) Anabilim Dalı, s.81.

²⁶¹ Okay, Li-Chuan (1991) 'Mo Chia ve Örgütsel Yapısı' Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, C:35, S:1, s.194 <<http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/4687/4615>> s.e.t. 17.11.2021.

²⁶² Störing (2011) s.94-95.

3.4.2. Mozi'nin Ahlak Teorisi

Evrensel sevgi temelli bir ahlak anlayışına sahip olan Mozi'ye göre, insan herkesi eşit sevmelidir. Aile, hükümdar, akraba vs. sevgide ayırt etmemelidir.

Mozi, Mohizm'in kurucusudur. Mohizm'e göre evrensel sevgi söz konusudur. Mozi'm evrensel sevgi (aşk) ile Konfüçyüs ve savunucularının sınırlı olan kademeli sevgi arasındaki zıtlıktan söz etmek mümkündür. Herkes, başka ülkelere ve ailelere kendi ülkesiymiş, ailesiymiş gibi sevgi göstermelidir. Yani Mozi'ye göre, insanların kendi anne ve babalarını sevmeleri gibi, başka insanların anne ve babalarını da sevmelerini istemektedir. Mozi'nin bu sevgi öğretisine Konfüçyüsçüler karşı çıkmıştır. Örneğin Mengzi, bir kişinin herkesi sevmesi gerektiğini düşünse de, kendi anne ve babasına özel bir muhabbet beslemesi gerektiğini düşünmektedir. Aksi halde o kişinin kendi anne ve babası ile başkalarının anne ve babası arasında bir fark kalmaz. Aile ilişkileri tamamen kaybolur. Bir başka karşıt durum ise, Mozi dinî ayinleri ve törenleri ekonomik olarak zaman kaybına yol açtığını düşünmektedir. Konfüçyüs ve öğrencileri ise şiddetin ve kargaşanın son bulması için ayin ve tören geleneklerine dönmenin gerekliliğine, yoksa doğanın düzeninin ayarlayıcısı gibi, ayinler ve törenlerin de toplumun düzenini ayarlamaya yaradıklarını, tavırları ve tutumları kontrol ederek, sapmaları engellediklerine inanmışlardır. Pratik düzeyde bu çatışma gerçekte faydacılıkla ahlakçılık arasındaki daha temel çatışmadan kaynaklanmaktadır. Mozi, Konfüçyüsçülerin insanlık ve doğruluk ile ilgili görüşlerini de eleştirmektedir. Onların insanlık ve doğruluğu savunmalarına rağmen, bu ikisinin gökyüzünden türediğini fark edememelerine karşı çıkmıştır. Mozi'ye göre, insanlık ve doğruluk erdemlerini hayata geçirmek, herkesi sevmek ve tasarruflu olmak gökyüzünün iradesi, Tanrı'nın emri ve insana düşen bunlara itaat etmektir. Kadim Çin düşüncesi geleneğine sahip olan Mohistler etiği dinî bir temele dayandırmışlardır.²⁶³

Mozi'nin ahlak felsefesinde evrensel bir insan sevgisi, ilkesi kuruyor. Bu ilkeye göre, herkes en yakınlarını sevmeli ve yardım etmelidir ki, onlarda ona yardım etsinler. Seyyar ve tüccar için en iyi ahlak budur. Böylece yabancı bir şehre geldiğinde onu kabul edecekler, yatacak yer verip iş bulmasına olanak sağlayacaklardır. Konfüçyanistler bu duruma karşı çıkmışlardır. Evrensel insan sevgisinden daha ahlaka aykırı olamaz. Çünkü çocukları yetiştirmek için senelerce zahmet çeken ve para harcayan ana baba, hususî bir muhabbete

²⁶³ **Cevizci** (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, s.1346; **Torun, Tayfun** (2005) 'Çin Felsefesi', Cevizci, Ahmet (Editör) Felsefe Ansiklopedisi, C:3, 1. Baskı, Ankara, Babil Yayıncılık, s.669-670.

hak kazanmışlardır. Bu nedenle de bir yabancının aynı sevgiyi görmeye hakkı yoktur. Bir yabancıya kendi babasına gösterilen sevgiyi göstermek gayri ahlakidir. Mozi'nin fikirlerinde, itiraz ettiği hususlardan biri yüksek tabakanın pek fazla masraflı olan ritleridir. Kendisi tasarruftan yanadır. Bütün öğretilerinde tüccarlara özgü bir hesap göze çarpmaktadır. Konfüçyüs ılımlı, Mozi ise ekonomiye eğilimlidir. Fikirleri belirli çevre içerisinde önemli bir etkiye sahiptir. Konfüçyanistler bulunla mücadele etmişlerdir. Yüksek tabaka ile tüccarlar arasında başlayan mücadele, yüksek tabakanın zafer kazanması ile sonuçlanmıştır.²⁶⁴

Mozi'nin mefkûresi, evrensel barış ve evrensel mutluluktur. Hangi konuyu ele alırsa aldın öğretileri hep bu amaca yönelme ve bu mefkûreyi gerçekleştirme eğilimindedir. Mozi, kutsal kimselerin işinin insanlar arasında barışı yaymak, doğal kaynakların hepsini geliştirmek ve insanların başına gelebilecek mümkün bütün kötülüklerin sebeplerinden uzak durmaktan ibaret olduğunu bildirmektedir.²⁶⁵

Beşeri yani insani ilişkilerin temelinde, insanın kendi çevresine gösterdiği sevginin toplumun geneline yayılarak artması fikri söz konusudur. Mo ekolü, bu yaklaşıma bağlı olarak gelişen "saldırganlığa karşı" olma fikri ile toplum düzeninin barışçıl yollar ile yeniden sağlanabileceği görüşünü temel almaktadır.²⁶⁶

Konfüçyüs ile Mozi'nin amaç olarak aynı paydada buluşup, toplumda kargaşanın olmadığı, insanların huzur ve refah içinde yaşadığı, ülkede birlik ve beraberliğin hakim olduğu bir toplum yaratma arzusunda olmuşlardır. Onların ideallerindeki toplum aynı olsa da, bu yolda kullandıkları teoriler ve izledikleri yollar farklıdır.²⁶⁷

Mozi'nin kuruculuğunu üstlendiği, Mohizm kaynaklarda Mo ekolü olarak da geçmektedir. Mohizm; Daoizm yavaş yavaş geriledikten sonra, Konfüçyanizm ile rekabet edecek kadar güç kazanan ve onunla karşıtlık içinde olan, faydayı temele alarak, insan ve toplum için faydalı olmayı amaçlayarak pratikliğe yönelen bir felsefi akımdır.²⁶⁸ Kendine ait bir düşünce sistemi olan Mohizm, aynı zamanda eleştirileri de içinde barındırmaktadır.

²⁶⁴ Eberhard (1944) s.272-273.

²⁶⁵ Suzuki (2012) s.117.

²⁶⁶ Sertdemir (2020) s.81.

²⁶⁷ Gökenç Gülez (2019) s.215.

²⁶⁸ Torun, Tayfun (2005) s.669; Cevizci (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, s.1346.

Mo düşünce ekolü veya Mohizm'in ortaya çıktığı dönem, soylu ve varlıklı sınıfın topluma hakim olduğu, statüsü düşük işçi ve çiftçi sınıfının yaşamını sürdürmeye çalıştığı ve toplumun sıkıntılı bir süreçten geçtiği bir dönemdir. Soylu ve alt sınıf arasında statü farkının oldukça belirgin olduğu bu dönemde toplumda bulunan küçük üreticiler ve zanaatçılar mücadele içinde hayata tutunmaya çalışmaktadırlar. Mozi, insanların bulundukları konuma ve statüye bakmadan insanların birbirlerini sevmeleri ve bundan fayda sağlamalarını gerektiğini düşünmüştür.²⁶⁹

Mohizm düşüncesine göre, her teori ve uygulamanın, bolluğu ve büyümeyi sağlayıp sağlamadığı açısından değerlendirilmesi gerekir. Her teoride, üç temel nitelik bulunmalıdır: Sağlam bir dayanak, eleştirilere dayanıklılık ve uygulanabilirlik. Mohizm, evrensel sevgi veya aşk olarak karşımıza çıkan Jian' Ai ilkesini yaşama geçirmeyi amaçlamaktadır. Ona göre, toplumda barış, refah ve zenginliğin olabilmesi için başka ülkelere, başka ailelere kendi ülkesi ve ailesiymiş gibi bakmalıdır. Konfüçyüsçüler bu duruma karşı çıkmıştır. Onlara göre, bu sevgide eşitlikten ziyade gerektiği kadar bir sevgi olmalıdır. Örneğin anne babasını seven bir kişi başkasının anne babasını, kendi anne babasıyla aynı seviyede sevgi göstermemelidir. Zira aile ilişkileri zedelenebilir. Bir başka karşı çıkma durumu ise Mohistlerin dinî ayin ve ritüelleri zaman kaybı olarak görmeleridir. Bu konuda Konfüçyüsçülere karşıdır. Başka bir eleştiri ise Mohistler, Konfüçyüsçülerin insanlık ve doğrulukla ilgili görüşlerine olmuştur. İnsan, insanlık ve doğrulukla ilgili eylemlerini hayata geçirmeli, herkesi sevmesi gökyüzünün iradesi, Tanrı'nın emri olup insana düşen ise itaat etmektir. Çin düşüncesinin kadim düşünce ekollerinden olan Mohistler ahlakı dinî bir temele dayandırmışlardır.²⁷⁰

Dinsel bir temele dayanan Mohizm, bu konuda Konfüçyanizm ile ayrılmaktadır. Konfüçyanist düşünce, ölümden sonraki yaşam üzerine konuşmaktan kaçınırken, Mohizm aksine ruhlardan ve hayaletlerden söz etmektedir. Mohistler, iyi iş yapanların ruhlar tarafından korunacağını, kötülük yapanların ise ruhlar tarafından cezalandırılacağını savunmaktadırlar.²⁷¹

Mozi'nin temel yaklaşımı; "bolluk olması, darlık olmaması için çalışmak" sözü ile özetlenmiştir. Aslında Mohizm, kendisini tamamen insana fayda sağlamaya yönelik kurgulmuş bir felsefi akımdır. Örnek olarak Mozi bu konuda şöyle ifade etmiştir; "eski

²⁶⁹ Gökenç Gülez (2019) s.220.

²⁷⁰ Cevizci, Ahmet (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, s.1346.

²⁷¹ Okay, Li-Chuan (1991) s.193.

imparatorlar, ülkeyi yönetirlerken iki şeyin, ülkenin zenginliğinin ve nüfusunun, çoğalmasına dikkat ederlerdir".²⁷² Mohizm'e göre, zenginliği yok eden, insanlığı kıran, aileleri parçalayan en olumsuz etken savaşlardı. Bu nedenle Mohizm ve takipçileri savaşları, karşı çıkılması gereken en önemli kötülük olarak görmüşlerdir. Sonuç olarak Mozi'nin görüşleri, insana fayda sağlama ölçütü üzerinden şekillenmektedir. Bu nedenle katı ve tartışmasız olmaktan uzaktır. Genel olarak da yaşam deneyimlerine ve gözlemlerine dayandırılmaktadır. Günümüzde baktığımızda Mozi'nin fayda temelli oluşturduğu felsefe bizlere çok geri gelebilir. Fakat "insanı sevmek" ve "ahlak üzerinden hakikatli kadim sözleri vardır".²⁷³

"Herkes keşke başka ülkelere kendi ülkesiymiş gibi baksa, başka ailelere kendi ailesiymiş gibi baksa, başka insanlara kendisiymiş gibi baksa."²⁷⁴ Bu gerçekleşirse eğer, her yerde barış ve zenginlik olur, gerçekleşmezse her yerde toplum düzeni bozulur ve karışıklıklar ortaya çıkar. Mozi'deki insan sevgisi karşılıksız ve bir yarar umma art düşüncesinden kurtulamamıştır. Bunu da şu sözlerle görmek mümkündür: "Başkalarını sevenler sevilirler."²⁷⁵

Mozi insanların yararına çalışmalar yapmaya çalışmıştır. Sevgiyi bireyselleştirmemiş evrenselleştirerek kendine has bir derinlik kazandırmıştır. Bir insan kendisinin mutluluğunu nasıl istiyorsa ve kendisini seviyorsa, başkasının da o şekilde istemeli ve sevmelidir. Mozi, Konfüçyüsçülere göre zıt bir düşünce tarzı geliştirmiş olsa da her düşünür gibi kendi felsefesini ve öğretilerini ortaya koymuştur.

3.5. Mengzi'nin Ahlak Teorisi

3.5.1. Mengzi'nin Hayatı Ve Eserleri

Mengzi, Mencius (Mensiyüs) olarak da bilinmektedir. Mengzi, Çin'deki adı olarak bilinirken; Menciyüs (Mencius) Batı'daki adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Konfüçyüs'ün en önemli öğrencilerinden birisidir.

²⁷² Ersözlü, Ünal (2021) 50 Maddede Doğu Felsefesi, 1. Baskı, İstanbul, Karakarga Yayınları, s.209.

²⁷³ Ersözlü (2021) s.210.

²⁷⁴ Störing (2000) s.153.

²⁷⁵ Störing (2000) s.153.

Mengzi, MÖ 371-289 tarihleri arasında, bugünkü Shandong Eyaleti'nin Zhou Bölgesin'de yar alan Zhou devletinde yaşamıştır. Küçük yaşta babasını kaybeden düşünür, annesinin öğrettikleriyle hayatını değiştirmiştir. Annesinin Mengzi'nin bir bilgin olması için çaba sarf ettiğiyle ilgili hikayeler vardır. Oğlunu iyi yetiştirmek için birçok kez taşınmışlardır. Mengzi, mezarlığa yakın yere taşınarak cenaze işlerini ve onunla ilgili ritüelleri, çarşı tarafına taşınarak esnaflığı, okulun yakınlarına taşınarak çocuklarla oyunları ve ritüelleri öğrenmiştir. Bu taşınma durumları, insanın bulunduğu çevredne çabuk etlenmesi ve etkin bir varlık olarak insanın yaşamak istediği yeri seçme gücünün olduğunu göstermektedir. Bu durum, insanın kendini beslemesinin, bedenini yaşadığı ortamla birlikte beslemesi anlamına gelen Konfüçyüsçü öğretinin bir parçasıdır.²⁷⁶

Konfüçyüs'ün tüm öğrencileri arasında Mengzi, Çin'de en büyük itibara sahip olmuştur. Ustası Konfüçyüs'ün öğretilerini tamamlamış ve geliştirmiştir. İnsan ve insan karakteri hakkında belirli görüşler geliştirmiştir. Aynı zamanda Konfüçyanizm'e psikolojik bir temel kazandırmaya çalışmıştır. Diğer bir taraftan da "hükümdarların danışmanı" olarak, siyasi bir düşünür ve önemli bir kişi olmuştur.²⁷⁷

Mengzi'nin kendi adıyla ilgili kitabı vardır. Öğrencileriyle birlikte yedi kitap halinde Mencius adlı kitabı yazmıştır. Bu kitapta, dönemin önde gelenleri ve Mengzi'nin öğrencileri arasındaki konuşmalar yer alır. Konfüçyüsçü eğitimin temelini oluşturan bu meşhur kitap, "Dört Kitap"tan biri olarak kabul edilmiştir.²⁷⁸

3.5.2. Mengzi'nin Ahlak Teorisi

Konfüçyüs'ün öğrencilerinden biri olan Mengzi, ustasının öğretilerini takip etmektedir. Mengzi, Konfüçyanizm akımının temsilcilerinden birisidir. Felsefesinin temelinde insan ve iyi kavramları yer almaktadır.

Menciusçuluk IV. yüzyılda ortaya çıkmıştır. İnsanlığın selameti için Konfüçyüs'ün yolundan gitmek gerektiğini öğretir. Böyle bir ahlaki yapıyı izlemek, insanlığın doğasının

²⁷⁶ **Haiming, Wen** (2010) Chinese Philosophy, Chinese Political Philosophy, Metaphysics, Epistemology and Comparative Philosophy (Çeviren: Güneysu, Aysun (2014) Çin Felsefesi-Çin'de Metafizik, Epistemoloji, Siyaset Felsefesi ve Karşılaştırmalı Felsefe, 1. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları), s.42-43.

²⁷⁷ **Störing** (2011) s.98.

²⁷⁸ **Yu-Lan** (2019) s.95-96.

özünde var olan iyiliğin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Daha da ötesi Konfüçyüs'ün ilkelerinin takipçisi olan bir hükümdar Çin'e hükmedecektir.²⁷⁹

Mengzi, insan doğası ve siyaset üzerine olan fikirleri ile Konfüçyanizm'i temellendirmeye, geliştirmeye ve güçlendirmeye çalışmıştır. Ona göre, insanın doğuştan iyidir. O, insanın eğilimlerinin iyiliğe doğru olduğunu söyler. İnsan doğru yolu bulmak için, vicdanımızın sesine, bizde doğuştan var olan doğal bilgiye dayanmamız gerektiğini, uyum içinde yaşamamızın anahtarının kendi içimizde bulunduğunu ve bizim uyumlu yaşadığımız takdirde, toplum düzeninin kendiliğinden en iyi şekilde kurulacağını dile getirmektedir. Mengzi'ye göre, insanların içlerindeki doğal eğilime uygun düşmeyen kötülükler yapmalarının nedeni dışarıda, haksızlıklarda, yanlış uygulamalarda, düzen bozukluğunun kişiyi ittiği bataklıkta ve yöneticilerin yetersizliğinde aramak gerekir. Mengzi savaşa, gösterişe ve savurganlığa karşı çıkar. Ona göre, herkes demokraside iyi eğitilmiş olmalı, monarşide ise hükümdar doğru yola sokularak toplumsal düzen sağlanabilir. Mengzi'ye göre önemli olan halk ve halkın iyiliği için çalışmak, çaba göstermektir. Ona göre, halkın iyiliği için çalışmayan, çaba göstermeyen ve görevini yapmayan bir hükümdarı tahttan indirmek, halkın hakkı ve hatta görevidir.²⁸⁰

Mengzi, liangzhi yani doğuştan bilinen/vicdan kavramını kullanır. Bu kavram, ilk kez Mengzi tarafından kullanılmıştır. Liangzhi, insanın doğuştan sahip olduğu tüm ahlaki değerleri ve bu değerleri kavrama ve uygulama yetisini ifade eder. Ona göre liangzhi, insanın içgüdüsel olarak bildiği şeylerdir. Liangzhi, anne babaya duyulan sevgiyi ve büyük kardeşe duyulan saygıyı kapsar. Anne babaya duyulan sevgi Ren yani insan sevgisi; büyük kardeşe duyulan saygı ise Yi yani doğruluğu kapsamaktadır. Mengzi'nin insanın doğuştan iyi olduğu görüşünün önemli bir parçası liangzhi kavramıdır.²⁸¹

Konfüçyüs'ün düşüncelerini benimseyen ve geliştiren Mengzi, Konfüçyüs'ün insan sevgisi düşüncesini benimsemiştir. Bu düşüncüyü çokça yayarak, her bir beyliğin ve toplumun ahlak ve erdem kurallarını anlamalarını sağlamaya çalışmıştır. Konfüçyüs'te geçen Ren'ai kavramı Mengzi'de şu şekilde geçmektedir: Ren'in asıl özü anne ve babaya hizmet etmek ve saygı duymaktır. Yi'nin ise büyük kardeşe saygı göstermektir. Bu düşüncelerden anlaşılacağı üzere Mengzi da, Ren ilkesinin özünde anne, babaya ve kardeşlere saygı ve

²⁷⁹ Roberts (2011) s.149.

²⁸⁰ Cevizci (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, s.1307-1308.

²⁸¹ Kolektif (Çeviren: Dal, Aykut / Okay, Bülent (2021) Çin Düşüncesi ve Kültürü Temel Kavramları-I, 1. Basım, İstanbul, Bilge Kültür Sanat), s.53.

sadakatini olduğunu vurgulamaktadır. Konfüçyüs'ün Ren ilkesinin özünü ise şu teoriler oluşturmaktadır: Anne ve babaya karşı hürmet, kardeşlere duyulan saygı ve hükümdarlara karşı sadakat duygusu ile tören teorisi oluşturmaktadır.²⁸²

Mengzi, Konfüçyüs'ün en önemli takipçilerinden biri olarak ustasının yolundan gitmesiyle fikirleri, görüşleri, kavramları ve öğretileri ile çok yakın benzerlik göstermektedir. Ustasının düşüncelerini genişleterek kendi öğreti çizgisini oluşturmuştur.

Şuana kadar ele aldığımız dört düşünür için şunları aktarabiliriz; Kala'ya göre, Konfüçyüs, toplumu ve yasayı merkeze alarak, döneminin huzursuz ve istikrarsızlığına cevap aramaktadır. Laozi, Dao düzenini insanın kendinden hareketle insanın içine düşürmek maksadıyla Konfüçyüs'ün yapmak istediğini yapmaya çalışmaktadır. Mozi ise ahlaki yargının bir tür ölçütü olarak evrensel insan sevgisinden hareketle tarafsız bir fayda anlayışını öne sürmektedir.²⁸³ Konfüçyüs, akla ve bilgiye önem vermesi ile toplumu hem ahlak hem de siyaset açısından önemli bir yere taşımaktadır. Laozi, birey ve doğa üzerinden hareketle düşüncelerini ortaya koymaktadır. Mozi, faydacı bir temele dayanarak evrensel sevgiyi tüm dünya için istemiştir. Kademe gözetmeten tarafsızca duyulan bu sevginin, karşılık beklenen bir sevgi olarak görülerek eleştirilere maruz kaldığını söylemek mümkündür. Mengzi ise ustasının öğretilerini takip ederek, kendi öğretileriyle birlikte genişletmiştir. Ahlakı temellendirmede evrensel sevgi, iyi insan, vicdan, akıl gibi konulardan faydalanmıştır.

3.6. Genel Değerlendirme

Geçmişten günümüze kadar gelerek kadim bir felsefe geleneğine sahip olan Çin; hanedanlıkları, dönemleri, düşünürleri ve onların fikirleri ile önemli bir yere sahiptir. Çin düşüncesinde yer alan ahlak, geçmişte düşünürler tarafından siyaset başta olmak üzere birçok alanda kendini göstermektedir. Devlet, toplum ve bireyin refah ve mutluluğu önem kazanmıştır. Dönemlerin yapısı itibarıyla, düşünürler bozulan sistemi, çıkan kargaşa ve savaşları çareler arayarak düzeltme çabasındadırlar. Bu sayede öğretiler öne sürmüşler ve bunları uygulamaya çalışmışlardır.

²⁸² Gökenç Gülez (2019) s.224-225.

²⁸³ Kala, Muhammet Enes 'Öz', 'Kadim Çin Ahlak Felsefesinin Kurucu Çevresi-Konfüçyüs-Laozi-Mozi', Karluk, Abdurresit Celil (Editör) (2017) Çin, Ankara, TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, S:20, s.69.

Kadim dönemdeki düşünceler, ahlak öğretileri ve fikirler günümüze kadar ulaşsa da tamamen onlara göre insanların yaşayıp uyguladıkları tartışılabilir. Konfüçyüs, Laozi, Mozi, Mengzi gibi birçok düşünürlerin düşünceleri günümüzde de önemsenmektedir. Hatta onların adlarının yer aldığı Konfüçyanizm, Daoizm, Mohizm gibi ekoller devam etmektedir. Bu ekollerin savunucuları günümüzde de düşünürlerin öğretilerine önem verseler de dönemin ve devletin yapısı itibariyle bunları birebir uygulamaya geçirip geçirmedikleri düşüncelerimiz arasındadır. Uyguladığı yerler olduğunu ve siyasi yapısı nedeniyle uygulanmayan yerler de olduğunu düşünmekteyiz. Kadim dönemde pratik tarafı ağır basan bu filozofların sözleri günümüzde yazıya geçirilerek sadece teorikte kaldığı da görülebilir. Çin'de Konfüçyanizm, Daoizm, Budizm dışında Hristiyanlık, Yahudilik, Müslümanlık, Ateistlik gibi inançlar da mevcuttur.

Çin, 4000 yıllık yazılı tarihi olan kadim bir medeniyettir. Bugün küresel kapitalist düzenin içinde kendine özgü bir Çin tarzı yaratmaktadır. Bu süreçte, kendi yasalarına göre, Çin Halk Cumhuriyeti 56 milliyetten oluşan, bunun haricisinde yüzlerde etnik grubu içinde barındıran çok nüfuslu ve inanç bağlamından baktığımızda çoklu inancın olduğu görülmektedir. Fakat 21. yüzyılda dünya çoğulculuktan ve çok kültürlükten yanayken, Çin ulus devlet inşasını gütmektedir. Bir Çin milletini inşa etmekle bütün farklılıkları eritmeye ve bu farklılıkları eriterek de kendisine benzetmeye çalıştığı düşünülebilir.²⁸⁴

Aristoteles'in Metafizik eserinin "her insan doğal olarak bilmek ister, merak eder" der. Merak ve hayretten doğan düşüncenin daha spekülative ve teorik olduğu; korku ve kaygıdan doğan düşüncenin ise daha pragmatik ve pratik olduğu ifade edilebilir. Çin tarihinde Zhou Hanedanlığı'nın Doğu Zhou Hanedanlığı zamanında Savaşan Beylikler döneminde bu korku ve trajedi zirveye ulaşmıştır. Çin düşünce sisteminin kültürel formların yaşam dünyasının bu hanedanlık zamanında kurulmuştur. Bu hanedanlık zamanında yaşayan kişiler; Konfüçyüs, Laozi, Mozi gibi filozoflardır. Bunlar Çin düşüncesini inşa eden mimarlardır. Ve bu "Savaşan Beylikler" zamanında kaosun, kargaşanın hakim olduğu hanedanlıklar zamanında inşa olunan düşüncenin de nispeten ve daha ziyade pragmatik ve pratik olduğunu görebilmek mümkündür. Bahsettiğimiz filozoflardan biri olan *Konfüçyüs*, yasa ve vazife merkezli bir toplumcu ahlak inşası öngörüyor. Düzenin aileden (Xiao öğretisi) başladığı bir yapıyı öngörüyor. Aileden topluma ulaşan bir nizami düşünceye hakimdir. Mottosu; aileyi

²⁸⁴ **Karluk, Abdurreşit Celil** (2021) 'Çin Düşüncesi ve ÇKP Zihniyetinin Doğu Türkistan Kaygısı', Doğu Türkistan Çalıştayı, TYB, Süre:33.23 <https://www.youtube.com/watch?v=MStm_uAq_xk&t=16284s> s.e.t. 25.10.2021.

dağıtırsanız, huzuru da dağıtmış olursunuz, huzuru da kaçırmış olursunuz. Bunu esas alarak, günümüzde insanların ailelerine karşı olan tavır ve tutumlarına bakmak gerekir. Eğer aileyi dağıtacak olursak, aile nizamını sağlayamayacak olursak oradan huzurun çıkmasını bekleyemeyiz. Konfüçyüs'e göre, esas kurmamız gereken yapı, baskıya dayalı bir kimlikten uzak, halkını anlayan müşfik bir yapıdır. Bunun için de bir erdemi görür: Ren erdemi. Ren erdemi "kendine neyi görüyorsan gayrısına da onu gör" öğretisidir. Kişi kendisi için ne istiyorsa, diğeri için de kendi için istediğini istemek, kendi için istemediğini istememek durumudur. Bizleri beşeri insan kılan en önemli erdemdir. Konfüçyanist gelenekten gelen *Mengzi*, insaniyet kişinin benliği doğruluksa yoludur, der. İnsaniyeti kaybolan kişinin yolda olduğundan söz edilebilir mi, insanlık ayaklar altına alınırken insanlığın benliği tarumar edilirken insanın bulunduğu yolun doğru olabileceğini düşünebilir miyiz? *Laozi*, Daoist geleneğin inşa edicisi olarak bilinmektedir. Dao düşüncesini inşa etmeye çalışır. De erdemi vardır. Bu erdem, yaşama ve yaşatmak erdemidir. İnsan fıtratı itibarıyla ile yaşamak ister ama bir beşeri insan olabilmesinin tek koşulu yaşatma iradesini göstermesidir. Beş büyük erdemi sayar; saygı, samimiyet, nezaket-kibarlık, destekleyici olmak ve başkalarına karşılık beklemeksizin hizmet etmek. Bu erdem bir devleti bir toplumu, insanı sağlık, zenginlik, mutluluk ve huzura götürür, der ama şimdi baktığımızda bu dört erdemin günümüzde hangisinin gerçekleştirildiğini sormak gerekir. Şu öğretisini örnek gösterebiliriz; başkasına yapılanın sana yapıldığını anladığın zaman, büyük hakikati anlayabilirsin. *Mozi'nin* ahlak öğretisi, merkezinde evrensel insan sevgisi (Jian'ai) olan faydacı bir ahlak anlayışı olarak ifade edilmektedir. Herkesin birbirinin canına, malına, ailesine kendi canı, malı, ailesiymiş gibi baktığı taktirde bir toplumda huzurun ve sükûnetin olabileceğini ifade etmektedir. Hükümdar huzur istiyorsa, kargaşadan nefret ediyorsa yapması gereken çok basittir, karşılıklı sevgi ile karşılıklı fayda ortamını inşa etmelidir. Sevginin bencilleşmesi yok oluşun önemli yol azığıdır. Dolayısıyla bencilleşen sevgiyi içtimai olan sevgiye büründürmek gerekir. Dünya'nın dört bir yanında yaşanan acılara şahit oluyoruz. Fakat herkesin dilinde evrensel insan hakları beyannamesinin kutsiyeti var ama itikadı olarak farklı bir şeye inandığımız dünya hayatında ameli olarak farklı bir ikiyüzlülüğü sergiliyoruz. Evrensel insan hakları beyannamesi toplumlarda farklı şekillerde konuşuluyor. Avrupa'da her insan bizim için çok kıymetlidir. Çünkü insan, insan olduğu için haysiyete ve onura sahiptir ve de bu onura dokunulamaz. Herkes için, dünyada yaşayan nefes alan herkes için bu onurun ve

haysiyetin kutsal olarak kabul edilmesi gerekiyor.²⁸⁵

Çin geleneğine baktığımızda Doğu Zhou hanedanlığı döneminde yaşayan filozofların inşa ettiği pratik ve pragmatik gelenek içerisinde ifade edilen bir arada, birlikte huzur içinde yaşama düşüncesi dururken neden Çin kısa vadede belki faydasını maksimize etmek için orta ve uzun soluklu faydadan kendini hariç bırakmak ister. Kendi tarihinde Shang hanedanlığı döneminde Di Xin gibi bir zalim imparatorun yenilişi söz konusudur. Qin Shi Huang, ikinci Di Xin (Shang Hanedanlığındaki zalim imparator) olarak tarihte ifade edilen Çin'in ilk hükümdarı olarak bilinen kişi ölümden korkmaktadır. Ölümsüzlük ilacını arar. Ölümsüzlük iksiri diye kendisine sunulan cıvayı içerek ölür. Ölmeden önce, öldükten sonraki yaşamı için bir inanç beslemiştir. Öldükten sonra ona orada ne olacak, dolayısıyla onunla beraber tüm askerlerin gömülmesini ister. Eğer askerler gömülürse Çin savunmasız bir hale gelecektir. Li Si adında önemli ve akıllı bir veziri var. Diyor ki, her bir askerini bir motif olarak hayata geçireceğiz. O motifleri seninle beraber gömeceğiz ve onlar seni koruyacaktır. Dolayısıyla işin içerisinde bir materyalizmde var madde tapıcılığı da bulunmaktadır. Fakat bu askerlerin ilgili kişiyi muhafaza edip etmediğini bilmiyoruz. Ama hiçbir maddiyatın öldükten sonra hayır getirmeyeceğini de bilmek gerekir.²⁸⁶

Geleneğine bağlı olarak bilinen Çin'in tarihinde birlikte yaşama pratiklerini inşa eden Konfüçyüs, Laozi ve Mozi gibi önemli filozoflar olmuştur. Kadim Çin düşüncesi günümüzde de çok kıymetli sözlere sahiptir. Küreselleşen dünyada, çağın yükselen değerlerinden istifade etmek, insan haklarına, insan haysiyetine ve şerefine saygılı olmak, hoşgörülü olmak gibi sözler önem arz etmektedir.²⁸⁷

Bütün bunlar çerçevesinde günümüze baktığımızda Çin'in kadim dönemlerdeki ahlaki değerlerini uygulayıp uygulamadığı düşünülebilir. Kadim ahlaki değerler yerini belki de zamanla evrenselden ziyade daha ben merkezli bir yapıya bırakıyor olabilir. Kadim dönemlerden günümüze kadar uzanan zaman diliminde, insanlar kendi menfaatlerinin rüzgârına kapılarak kadim değerlerden uzaklaşmamalıdır. Bir öneri sunacak olursak, Çin hem kadim değerlerini göz ardı etmemeli hem de o değerleri günümüzün yapısına uyarlayarak canlandırabilmelidir.

²⁸⁵ **Kala, Muhammet Enes** (2021) 'Kendine Muâriz Olmak: Çin ve Ahlâk Düşüncesi Geleneği', Doğu Türkistan Çalıştay, TYB, Süre:4.21.50 <https://www.youtube.com/watch?v=MStm_uAq_xk&t=16284s> s.e.t. 25.10.2021.

²⁸⁶ **Kala** (2021) Kendine Muâriz Olmak: Çin ve Ahlâk Düşüncesi Geleneği, Süre:4.21.50.

²⁸⁷ **Karluk, Abdurreşit Celil / Kala, Muhammed Enes** (2021) Doğu Türkistan Çalıştay Sonuç Bildirgesi, TYB, s.5 <<https://www.tyb.org.tr/dogu-turkistan-calistayi-sonuc-bildirgesi-50135h.htm>> s.e.t. 17.11.2021.

SONUÇ

Felsefe, çok eski geçmişe ve geniş coğrafyalara uzanan bir disiplindir. Felsefenin en eski geçmişlerinden başlayacak olursak Hint, Çin ve Yunan çevresine kadar gidebiliriz. Biz bu çalışmamızda Çin düşüncesi çevresinde durmaya çalıştık. Konumuz bu çevrenin ahlak düşüncelerine dair oluşmuştur. Konumuzu daha da sınırlandırırsak, Çin düşüncesinin tarihi arka planı, özellikleri, ekolleri hakkında bilgi verip Çin düşüncesinde ahlak ile ilgili olan önemli gördüğümüz kavramlara ve düşünürlerin ahlak teorilerine yer vermeye çalıştık.

Çin düşüncesinde ahlak ve bu ahlaka dair düşünceler ortaya koyan filozoflar bizim için önemli bir yere sahiptir. Filozofların bu ahlakı nasıl temellendirmeye çalıştıkları ve bunu yaparken felsefelerinde yer verdikleri kavramlar konumuz açısından değerlidir. Çin düşüncesinde ahlakın yeri çalışmamızın problem alanını oluşturmaktadır. Amacımız ise sistematik ve tutarlı bir şekilde kavramsal analiz yöntemi ile bu problem alanına inmek, Çin düşüncesi ile giriş yaparak Çin düşüncesinde ahlakın yerine değinip düşünürlerin ahlak alanına dair görüşlerini kavramsal bir düzlemde ortaya koymaya çalışmaktır.

Ahlak, hulk kelimesinin çoğulu olarak huy, karakter, tabiat gibi anlamlara sahiptir. İnsanların, kişisel toplumsal hayatlarındaki, eylemlerindeki tutum ve davranış kurallarını ifade etmektedir. Etik ise, ahlakın özüne ve temellerine dair araştırma yapan, bireylerin kişisel ve toplumsal hayatlarındaki ahlaki davranışlarıyla ilgili sorunları inceleyen felsefenin bir dalıdır. Pratik yönünü ahlak, teorik yönünü ise etik oluşturmaktadır. Filozoflar mutluluk, haz, egoizm, bilgi, erdem, dostluk, fayda, ödev, akıl, din, sezgi gibi kuramlar üzerinden teoriler geliştirip onları temellendirmektedirler. Kısacası kozmolojik, ontolojik, teleolojik, teolojik, epistemolojik, antropolojik temellendirmeler söz konusudur. Doğu coğrafyasından Yunan coğrafyasına kadar önemli birçok filozof ve düşünürlerin ahlak teorileri ve etik kuramlarının temellendirilmesine yer verilmiştir. Filozofların ve düşünürlerin öne sürdükleri fikirler günümüzde kendisini hissettirmektedir. Fakat ahlaki durumların olduğu kadar ahlakdışı durumların da varlığı söz konusudur.

Çin düşüncesi, 4000 yıllık geçmişe dayanan bir zaman dilimine sahiptir. Farklı kaynaklarda farklı tarihler de karşımıza çıkmaktadır. Fakat kesin olarak biliyoruz ki binlerce yıl öncesine dayanan kadim bir geleneğe sahip bir felsefe alanını oluşturmaktadır. Çin felsefesini anlamamanın yollarından birisi olarak Batı felsefesi ile karşılaştırma yapmak olduğu düşünülmüştür. Felsefede fikirlerin çıkış noktasını, Yunan felsefesinde merak ve hayret, Çin

felsefesinde de kaygı ve korku oluşturmaktadır. Çin düşüncesi odak noktasına insan ve toplumu alarak; etik, estetik, siyaset, metafizik, epistemoloji gibi konuları içinde barındırmaktadır. Çin düşünürleri, insan ve doğa arasındaki ilişkinin denge, uyum ve düzeni ile ilgilenmişlerdir. Doğa ile insan arasındaki ilişkinin bozulması, doğada bozulmalara ve felaketlere neden olmaktadır.

Çin felsefesinde; Yüz Düşünce Ekolü, Konfüçyanizm, Daoizm, Mohizm gibi gelenekleri kapsayan dönem, Budizm ve Neo-Konfüçyanizm'in hakim olduğu dönemler, Marksizm'in etkisi altında kalan modern Çin felsefesi gibi dönemler görülmektedir. Bu dönemlerde; insan, doğa, sosyal ve politik düzen, metafizik, varlık ve hiçlik, etik ve sosyal düzen gibi birçok konular işlenmiştir. Çin felsefesi, farklı hanedanlıklarda farklı konular etrafında oluşturulmuş bir felsefedir. Qin, Han, Wei-Jin, Sui-Tang ve Song-Ming Hanedanlıkları tarihe geçmiş önemli hanedanlıklardır. Bu hanedanlıkların görüşlerinde kozmoloji, ontoloji ve Budizmden izler bulmak mümkündür. Qin Hanedanlığı resmi olarak Çin devletinin kuruluşunun olduğu bir hanedanlıktır. Qin öncesi Xia, Shang ve Zhou Hanedanlıkları söz konusudur. Bizim konumuzun temelini ise Qin hanedanlığı öncesinde kurulmuş olan Zhou hanedanlığı oluşturmaktadır. Zhou Hanedanlığı Batı ve Doğu Zhou olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Batı Zhou, Konfüçüs'ün o döneme dönüp yaşamak istediği ve altın çağ olarak ifade ettiği bir dönemdir. Doğu Zhou ise düşünürlerin çoğunun yaşam sürdüğü bir dönemdir. Bu dönem ise İlkbahar-Sonbahar ve Savaşan Beylikler Dönemi olarak ikiye ayrılmıştır. Savaşın hakim olduğu, kavgaya ve huzursuzlukların hüküm sürdüğü bir dönemdir. Düşünürler refah ve mutluluğa ulaşmak için birçok fikirler öne sürmüşler, öğrenciler yetiştirmişler ve öğretiler ortaya koymuşlardır.

Çin düşüncesinin temelinde uyum ve denge yer almaktadır. Denge ve uyumu, Konfüçyüs'ün öne sürdüğü "orta yol (doktrini), ölçülülük, altın orta yol" kavramlarında görebiliriz. Bu kavramlar Batı'da Aristoteles ve Platon'da da geçmektedir. Laozi, insan ve doğanın uyumunu felsefesinde fazlaca yer vermiştir. Denge ve uyum, karşıtlıklar içinde bile olsa Çin felsefesinin en önemli özellikleri arasındadır. Birbirini karşılıklı etkileyerek denge ve uyumu kuran Yin ve Yang'dır. Çin düşüncesi, Konfüçyanizm, Daoizm ve Budizm gibi dinleri bünyesinde bir arada barındırarak eklektik bir yapı oluşturmuştur. Çin düşüncesinde insan; aile, toplum ve devlet ile bir bütündür. Çin düşüncesi hümanistik özellikler göstermektedir. Çin düşüncesi ve kültürü kapalı bir ortamda gelişim göstermiştir. Gizli ve derin anlamlar içeren bu felsefe, çeşitli felsefe ekollerini de içinde barındırmıştır. Bunların

ortaya çıktığı döneme Yüz Düşünce Ekolü adı verilmiştir. Bu ekoller: Ru Jia (Ru Düşünce Ekolü), Dao Jia, Mo Jia, Fa Jia, Yin Yang Jia, Ming Jia vs. Bu ekollerin ortaya çıkış sebebi ise ülkede beyliklerin savaş halinde olması ile ülke karışıklık içindedir. Ülkede barış ve huzuru sağlamak amacı ile bu ekoller ortaya çıkmıştır.

Çin düşüncesinde ahlak, pratik bir yapıya sahiptir. İnsan ile evren arasındaki ilişki, denge ve düzen temeline oturtularak ahlaki, toplumsal ve siyasal konular çerçevesinde şekillendirilmiştir. Çin düşüncesinde ahlak ile bağlantılı olduğunu düşündüğümüz birçok önemli kavram karşımıza çıkmaktadır. Burada temel olarak şu kavramlara yer vermeyi uygun gördük: Yin ve Yang, sekiz trigram, 64 heksagram, beş element (wu xing), Ren (insan sevgisi), Ren'ai (dereceli sevgi), Yi (doğruluk), Xiao (atalara saygı), Li (adetlere ve kurallara uymak), Tian (gök), Dao (yol), De (ahlak ve erdem), Wu Wei (eylemsizlik), Jian'ai (evrensel sevgi). Bu kavramlar aynı zamanda Konfüçyüs, Laozi, Mozi ve Mengzi'nin öğretilerinde yer verdikleri kavramlardır. Ahlak öğretilerini bu kavramlar çerçevesinde ortaya koymaktadırlar. Her bir kavramın kendine has özelliği, amacı ve birbirleri ile olan bağlantıları vardır. Bununla birlikte, bu kavramlar düşünürlere ve onların savundukları ekollere göre değişim göstermektedir. Örneğin Dao kavramı, kelime anlamı olarak yol demektir. Daha derin anlamlarda ise Laozi için ezeli ve ebedi, isimlendirilemeyen, tanımlanamayan olarak ifade edilirken, Konfüçyüs için ise Gök'ün yolu, hükümdarın yolu, ahlaki bir hakikat sistemi olarak ifade edilmektedir.

Konfüçyüs, birçok önemli ahlaki ilkeyi öğretileri içerisinde kullanmaktadır. Konfüçyüs'e göre, insanın özünü oluşturan aileye hürmet (xiao) kavramıdır. Aileyi temele alarak birçok ilişki geliştirmiştir: Hükümdar-halk, baba-oğul, koca-karı, kardeşler ve arkadaşlar arasındaki ilişkiler gibi. Jun Zi (ideal, üstün insan), Ren (insan sevgisi), yi (doğruluk), li (adetlere ve kurallara uymak), xiao (örnek evlat olmak) gibi kavramlar onun felsefesini oluşturan mihenk taşlarıdır. Ren ile bağlantılı olan Ren'ai ilkesi ile dereceli, kademeli bir sevgi anlayışını bizlere sunmaktadır. Aileden başlayan bu sevgi anne-baba, kardeşler, halk, hükümdar şeklinde merkezden dışa doğru bir yayılım göstermektedir. Bu durum ufak bir örnek olarak Mevlana'nın bir ayağının merkezde olup diğer ayağı ile ülkeleri gezmek tabirini andırmaktadır. Mevlana, Yunus Emre gibi mutasavvıflar da evrensel bir sevgi anlayışına sahiptirler. Konfüçyüs, ritüellere ve müziğe önem vermektedir. Ritüeller aileye duyulan saygı ve sevgiyi ifade etmek için kullanılır. Ölen ataları için üç yıl yas tutmak, onun hayırlı bir evlat olduğunun göstergesidir. Atalara sunulan yiyecekler ve giyilen

kıyafetler de temsili olarak önem kazanmıştır. Müzik ile kötüye giden toplumu düzeltebileceğini ve kurtaracağını düşünmektedir. Konfüçyüs'ün Jun Zi olarak ifade ettiği üstün insan, Tasavvuftaki insan-ı kamil ile benzerlik göstermektedir. Konfüçyüs'ün kavramları çerçevesinde bakarsak, ahlak anlayışında cömertlik, samimiyet, doğruluk, nezaket, ağırbaşlılık gibi erdemlerden söz edebiliriz. Platon ve Aristoteles'te de bu erdemleri görmek mümkündür. Platon'un ahlaki erdemleri olan bilgelik, ölçülük, cesaret ve adalet; Aristoteles'in ahlaki erdemleri ise adalet, cesaret, ölçülük ve cömertlik erdemleridir.

Laozi'nin Dao De Jing adlı eseri ile birlikte Dao ve De, Wu wei gibi kavramlar onun ahlaki görüşlerini ön plana çıkarmaktadır. Dao, izlenmesi gereken yoldur. De ise erdem ve ahlaktır. Wu wei; hareketsizlik, eylemsizlik veya hiçbir şey yapmamadır. Wu wei, boş durup hiçbir şey yapmama anlamında değildir. O, başkalarının işlerine karışmama gibi durumlarla ilgilidir. Tian kavramını Dao ile birlikte görmek de mümkündür. Tian, gök demektir. Tian Dao, Gök'ün yolu anlamına gelmektedir. Biraz daha tanrısal bir mahiyete bürünmektedir.

Mozi, Jian'ai ilkesi ile evrensel sevgiyi savunmakta ve savaşa karşıdır. Jian'ai, evrendeki herkesi eşit sevmek anlamındadır. Mozi aileyi, akrabayı, halkı ve hükümdarı derece farkı gözetmeksizin eşit sevmekten bahseder. Ahlakını bu ilke ile oluşturmaktadır. Konfüçyüs'ün Ren'ai ilkesi ile farklılık gösterir. Ren'ai dereceli sevgi olarak merkezden dışarı doğru bir sevgi silsilesini ifade etmektedir. Ayrıca Mozi Konfüçyüs'a ritüeller ve müzik konusunda karşı çıkmaktadır. Ölen bir yakını için üç yıl yas tutmanın gereksiz olduğunu ve zamanının boşa gittiğini düşünür. Müzik için hükümdarı ve halkı oyaladığını insanların işlerini yapmaktan geri kaldığını düşünmektedir.

Mengzi, Konfüçyüs'ün en önemli öğrencilerinden birisi olarak onun görüşlerini desteklemiş ve geliştirmiştir. Ona göre, insan doğuştan iyidir. İnsanın içinde bulunan bu iyilik fitratını ortaya çıkarması gerekir. İyi insan ahlaki olarak da iyidir. Mengzi, Liangzhi kavramını kullanır. Vicdan olarak ifade edilmektedir. Bu kavram, insanın doğuştan sahip olduğu ahlaki değerler, bunları anlama ve kavrama yetisi olarak açıklanır.

Konfüçyüs, Konfüçyanizmin kurucusu olarak görülmekte ve Mengzi ise en önemli temsilcilerinden biri olarak bilinmektedir. Daoizm'in kurucusu Laozi ve Mohizm'in kurucusu ise Mozi olarak kabul edilmektedir. Bahsettiğimiz Konfüçyanizm, Daoizm ve Mohizm, düşünürlerin zamanlarında oluşum ve gelişim sağlayarak bir ekol niteliği taşımışlardır. Sonraki dönemlerde resmî din olma özelliği taşımışlardır. İçerik itibarıyla

baktığımızda ise hem felsefi hem de dinî bir mahiyete sahiptirler. Kurucularının fikirlerini savunan öğrencileri ve temsilcileri tarafından günümüze kadar devam ettirilmişlerdir.

Konfüçyüs, Laozi, Mozi ve Mengzi'nin ahlaki temellerinin dayanaklarına baktığımızda; akıl, metafizik, din, fayda gibi unsurlar karşımıza çıkmaktadır. Laozi birey temelli hareket etmesinden dolayı tamamen bir evrensel anlayışa sahiptir demek güçtür. Konfüçyüs, Mozi ve Mengzi için evrensel bir ahlaktan söz etmek mümkündür. Çin düşünürlerinin toplumsal konuları ele almış olmaları, günümüzdeki ve günümüze yakın konuları da ilgilendirmektedir.

Bu çalışmamızda, kadim Çin düşüncesinde ahlakın neye dayandığı, Çin coğrafyasında bulunan mihenk taşı olarak gördüğümüz dört filozofun kısaca görüşleri ve bunlardan önce de kavramsal bir çerçeve çizilerek ahlakın temellendirilmesi üzerinde çalışarak diğer çalışmalardan biraz da olsa farklı kılmayı ve çalışmalara öncülük etmesini amaçladık. Zaman geçtikçe kadim Çin düşüncesi üzerine yapılan çalışmalar artmaya başlamıştır. Yine de bu kaynakların, araştırmalar için tam olarak yeterli olmadığını düşünebiliriz. Bu konular üzerine daha fazla çalışma yapıp Çince ve İngilizce'den çevirilerin artması ve bu alandaki bilgilerin, ilgililerin bilgilerine dahil olması gerektiği kanaatine varmaktayız. Düşünürlerin fikirlerine ait olan orijinal eserlerin daha fazla Türkçe'ye çevrilmesi, bizlerin Çin felsefesini daha iyi anlamamıza olanak sağlayacağı düşüncesi içerisindeyiz.

KAYNAKÇA

- Dhammapada (Çeviren: Kaya, Korhan (2019) 1. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları).

- I Ching (Çeviren: Beytaş, Sevda (2018) Değişimler Kitabı, İstanbul, Destek Yayınları).

(**Kalkır**), **Türker Nurcan** (2007) 'Çin'deki Düşünce Akımlarına Genel Bakış' Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, S:22, s.289-298.

Akarsu, Bedia (1998) Felsefe Terimleri Sözlüğü, 12. Baskı, İstanbul, İnkılap Kitabevi.

Arıcan, Musa Kazım (2016) 'İslam, Ahlak, Etik ve Ahlak Felsefesi', Sula, İsmail Erkam (Editör), İslam'da Ahlak ve Etik Kavramsal ve Kuramsal Tartışmalar Seminerleri-2, Ulisabülten, Ybü-Ulisa, Ankara, s.11-23.

Aristoteles Nikomakhos'a Etik, (Çeviren: Babür, Saffet (2012), 4. Baskı, İstanbul, BilgeSu Yayıncılık).

Arslan, Ahmet (2003) Felsefeye Giriş, 15. Baskı, Ankara, Adres Yayınları.

Aydın, Fuat 'Klasik Çin Düşüncesi (Bir Giriş Denemesi)' : Çetinkaya, Bayram Ali / Kurt, Ali Osman (Editörler) (2017) Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni-Aklî Düşünce ve Felsefenin Doğu'dan Doğuşu Babil-Keldanî-Çin-Hint-İran-İbranî Gelenekleri, 2. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları, s.569-634.

Balkaya, Adem (2012) 'Kozmogoni Anlatılarında Dikotomik Algının Nedenselliği', Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and history of Turkish of Turkic Volume 7/4, Ankara, s.987-994.

Billington, Ray (1995) Living Philosophy An Introduction to Moral Thought (Çeviren: Yılmaz, Abdullah (1997) Felsefeyi Yaşamak Ahlak Düşüncesine Giriş, 1. Basım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları).

Cevizci, Ahmet (2003) Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü, 12. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayınları.

Cevizci, Ahmet (2012) Felsefe Sözlüğü-Referans Sözlükler, 3. Baskı, İstanbul, Say Yayınları.

Cevizci, Ahmet (2012) İlkçağ Felsefesi Tarihi, 6. Basım, Bursa, Asa Kitabevi.

Cevizci, Ahmet (2017) Büyük Felsefe Sözlüğü, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları.

Cevizci, Ahmet (2017) Felsefeye Giriş, 6.Basım, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.

Chan, Wing-Tsit (1963) A Source Book In Chinese Philosophy - The Naturalism of Wang Ch'un, USA.

Çapcıoğlu, İhsan 'Erol Güngör Düşüncesinde Ahlâkın Temellendirilmesi ve Sosyal Ahlâk' : Ünal, Asife (Editör) (2015) Geçmişten Geleceğe Ahlak, Bartın, Bartın Üniversitesi Yayınları No:23, s.190-197.

Çetinkaya, Bayram Ali (2017) Felsefe Tarihi-Antik Doğu'dan Modern Batı'ya, 1. Basım, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.

Çilingir, Lokman (2012) 'Bilgelik Uğraşı Olarak Felsefe' Felsefe Dünyası Dergisi, Ankara, S:55, s.7-38.

Çüçen, A. Kadir (2016) Felsefeye Giriş, 10. Baskı, Bursa, Sentez Yayıncılık.

Eberhard, Wolfram (1944) 'Eski Çin Felsefesinin Esasları', (Çeviren: Berk, İkbâl DTCTF Dergisi, C:2, S:2), s.265-276
<<http://dtctfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/2578/1744>> s.e.t. 06.01.2022.

Erdem, Hüsameddin (2010) İlkçağ Felsefesi Tarihi, 5. Baskı, Konya, Hü-Er Yayınları.

Ersözlü, Ünal (2021) 50 Maddede Doğu Felsefesi, 1. Baskı, İstanbul, Karakarga Yayınları.

Erşahin, Havva (2017) Geleneksel Çin Felsefesi-Mozi, 1. Basım, Ankara, Gece Kitaplığı.

Farabî Tahsilu's-Sa'ada (Çeviren: Arslan, Ahmet (2018) Mutluluğun Kazanılması, 1. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları).

Gökenç Gülez, Sema 'Çin Felsefesi'nde Konfüçyüs'ün Dereceli Sevgi (Renai) ve Mozi'nin Her Şeyi Kuşatan Sevgi (Jianai) Kavramlarının Karşılaştırılması' : Ünal Chiang, Gonca / Ceylan, Fatma Ecem / Ceylan, Ertuğrul (Editörler) (2019) Çin Medeniyeti: Tarih, Kültür, Edebiyat, Felsefe "Prof. Dr. Bülent OKAY'ın 35. Meslek Yılı Anısına", 1. Baskı, İstanbul, Kesit Yayınları.

Günay, Mustafa (2018) Metinlerle Felsefeye Giriş, Konya, Çizgi Kitabevi, s.102.

Gündoğan, Ali Osman (2011) Felsefeye Giriş, 2. Basım, İstanbul, Dem Yayınları.

Güven, Mesut (2014) 'Aristoteles'in Ahlak Öğretisinde "Altın Orta" Kuralı', (Lisans Bitirme Tezi), 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

Haiming, Wen (2010) Chinese Philosophy, Chinese Political Philosophy, Metaphysics, Epistemology and Comparative Philosophy (Çeviren: Güneysu, Aysun (2014) Çin Felsefesi-Çin'de Metafizik, Epistemoloji, Siyaset Felsefesi ve Karşılaştırmalı Felsefe, 1. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları).

Harré, Rom One Thousand Years of Philosophy (Çeviren: Şener, İbrahim (2003) Felsefenin Bin Yılı-Hint, Çin ve Batı Felsefesinin Son Bin Yılına Yönelik Kapsamlı, Karşılaştırılmalı ve Nesnel Bir İnceleme, 1. Basım, İstanbul, İzdüşüm Yayınları).

İnam, Ahmet (2009) 'Felsefe Ahlakı Üzerine Bazı İlk Düşünceler' Çankırı Araştırmaları Dergisi, S:4, s.257-261.

Kala, Muhammet Enes (2021) 'Kendine Muâriz Olmak: Çin ve Ahlâk Düşüncesi Geleneği', Doğu Türkistan Çalıştay, TYB, Süre:4.21.50
<https://www.youtube.com/watch?v=MStm_uAq_xk&t=16284s> s.e.t. 25.10.2021.

Kala, Muhammet Enes 'Öz', 'Kadim Çin Ahlak Felsefesinin Kurucu Çevresi-Konfüçyüs-Laozi-Mozi', Karluk, Abdurresit Celil (Editör) (2017) Çin, Ankara, TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, S:20, s.69-95.

Karagözoğlu, Hümeysra (2006) "'Homo Homini Lupus": Thomas Hobbes'un Ahlak Felsefesi Üzerine', Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S:31, s.215-242.

Karaman, Hüseyin 'Nurettin Topçu ve İsyan Ahlakı' : Arıcan, Musa Kazım / Orçan, Mustafa / Kala, Muhammed Enes (Editörler) (2016) 40 Yıl Sonra Nurettin Topçu "Nurettin Topçu Bize Bugün Ne Söyler?", Ankara, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları-65, s.195-201.

Karatosun, Musa Osman 'Çin Mitolojisi' : Çetinkaya, Bayram Ali / Kurt, Ali Osman (Editörler) (2017) Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni-Aklî Düşünce ve Felsefenin Doğu'dan Doğuşu Babil-Keldanî-Çin-Hint-İran-İbranî Gelenekleri, 2. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları, s.635-669.

Karluk, Abdurresit Celil (2021) 'Çin Düşüncesi ve ÇKP Zihniyetinin Doğu Türkistan Kaygısı', Doğu Türkistan Çalıştayı, TYB, Süre:33.23 <https://www.youtube.com/watch?v=MStm_uAq_xk&t=16284s> s.e.t. 25.10.2021.

Karluk, Abdurresit Celil / Kala, Muhammed Enes (2021) Doğu Türkistan Çalıştayı Sonuç Bildirgesi, TYB, s.1-33 <<https://www.tyb.org.tr/dogu-turkistan-calistayi-sonuc-bildirgesi-50135h.htm>> s.e.t. 17.11.2021.

Kavala, Coşkun Faik (2015) Çin Kitabı-Uygarlığın Beş Bin Yılı, İstanbul, Resse Yayınları.

Kolektif (Çeviren: Dal, Aykut / Okay, Bülent (2021) Çin Düşüncesi ve Kültürü Temel Kavramları-I, 1. Basım, İstanbul, Bilge Kültür Sanat).

Konfüçyüs (Çeviren: Fidan, Giray (2021) Konuşmalar, 2. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları).

Kurt, Ali Osman / Aykıt, Dursun Ali (2020) Dinler Tarihi-Ders Kitabı, Özarslan, Hasan (Editör) Anadolu İmam Hatip Lisesi, MEB <http://aok.meb.gov.tr/kitap/aol-kitap/Dinler-Tarihi/dinler_tarihi_1_2.pdf> s.e.t. 12.01.2022.

Kuzgun, Şaban (2017) Dinler Tarihi, 2. Basım, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Küçük, Abdurrahman / Tümer, Günay / Küçük, Mehmet Alparslan (2014) Dinler Tarihi-Ders Kitabı, 4. Baskı, Ankara, Berikan Yayınevi.

Laozi Tao Te Ching (Çeviren: Özbey, Sonya (2018), 3. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları).

Lee, Vincent Shen (Çeviren: Tatar, Burhanettin (2004) Çin Felsefesinde Gelenek, Metin ve Yorum, Bilimname Dergisi VI, S:3), s.51-73 <<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilimname/issue/3518/47815>> s.e.t. 06.01.2022.

Liu, JeeLoo (2006) 'Introduction: What Is Chinese Philosophy?', An Introduction To Chinese Philosophy, Australia, Blackwell Publishing.

McNeill, William H. A World History (Çeviren: Şenel, Alâeddin (2013) Dünya Tarihi, 15. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi).

Nuttall, Jon Moral Questions An Inrodution to Ethics (Çeviren: Yılmaz, Abdullah (2011) Ahlâk Üzerine Tartışmalar, 2. Basım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları).

Okay, Bülent (2017) Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri, 1. Basım, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Okay, Li-Chuan (1991) 'Mo Chia ve Örgütsel Yapısı' Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, C:35, S:1, s.191-194
<<http://dctfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dctf/article/view/4687/4615>> s.e.t. 17.11.2021.

Özerdim, Muhaddere Nabi (1962) 'Çin Dininin Menşei ve İnançlar' Tük Tarih Kurumu Belleten, S:101, Cilt:XXVI, s.79-119
<http://isamveri.org/pdfdrg/D00137/1962_101/1962_101_OZERDIMN.pdf> s.e.t. 06.01.2022.

Palmer, Martin (1998) Yin & Yang / Understanding the Chinese Philosophy of Opposites and How to Apply it to Your Everyday Life (Çeviren: Güder, Nafiz (2004) Yin ve Yang / Çin'in Karşıtlıklar Felsefesinin Kavranması ve Günlük Yaşantımıza Uyarlanması, 2. Basım, İstanbul, Dharma Yayınları).

Pound, Ezra Konfüçyüs, (Çeviren: Yücel, Ahmet (2003) 2. Basım, Ankara, Hece Yayınları).

Roberts, J. M. The Penguin History of the World (Çeviren: Erman, İdem (2011) Dünya Tarihi Tarihöncesi Çağlardan 18. Yüzyıla I. Cilt, İstanbul, İnkılap Kitabevi).

Sertdemir, İlknur (2020) 'Klasik Çin Metinlerinde İnsan Kavramı', (Doktora Tezi), T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Sinoloji) Anabilim Dalı.

Störing, H. J. (Çeviren: Güngören, Ömer Cemal (2000) İlkçağ Felsefesi-Hint Çin Yunan, 2. Basım, İstanbul, Yol Yayınları).

Störing, Hans Joachim Kleine Weltgeschichte der Philosophie (Çeviren: Epçeli, Nilüfer (2011), Vedalardan Tractatus'a Dünya Felsefe Tarihi, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları).

Stroll, A. A. / Long, A. A. / Bourke V. J. / Campvell R. (Derleyen ve Çeviren: Türkeri, Mehmet (2019) Etik Kuramları, 5. Baskı, İstanbul, Lotus Yayınevi).

Suzuki, Daisetz Teitano (1913) A Brief History of Early Chinese Philosophy, Londra (Çeviren: Aydoğan, Ahmet (2012) Çin Felsefesi Tarihi, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları).

Torun, Tayfun (2005) 'Çin Felsefesi', Cevizci, Ahmet (Editör) Felsefe Ansiklopedisi, C:3, 1. Baskı, Ankara, Babil Yayıncılık.

Tunalı, İsmail (2010) Felsefeye Giriş, 3. Basım, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi.

Tümer, Günay (1992), 'Budizm', TDV İslâm Ansiklopedisi, s.352-360
<<https://islamansiklopedisi.org.tr/budizm>> s.e.t. 09.01.2022.

Vural, Mehmet (2011) İslam Felsefesi Sözlüğü, 2. Basım, Ankara, Elis Yayınları.

Vural, Mehmet 'Mağrit'ten Meşrik'e Felsefe: Doğu Bilgeliği' : Başdemir, Harun Yücel (Editör) (2020) Felsefe Dünyası, Ankara, Türk Felsefe Derneği Yayını, S:71, s.20-45.

Wilhelm, Richard (Çeviren) I Ching (Türkçeye Çeviren: Özşar, Levent (2010) I Ching ya da Değişimler Kitabı, 7. Basım, İstanbul, Biblos Yayınevi).

Wong, David (2018) 'Chinese Ethics' <<https://leibniz.stanford.edu/friends/preview/ethics-chinese/>> s.e.t. 01.01.2020.

Yıldırım, Asya (2020) 'Çin Yönetimi ve Konfüçyüs', (Yüksek Lisans Tezi), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı.

Yitik, Ali İhsan (2011) 'Taoculuk', TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, s.10-12 <<https://islamansiklopedisi.org.tr/taoculuk>> s.e.t. 17.01.2022.

Yolaç, S. Can (2020) 'Kronoloji', Herkes İçin Çin Tarihi-Siyaset-Kültür-Medeniyet, 2. Baskı, İstanbul, E Yayınları.

Yu-Lan, Fung (1997) A Short History of Chinese Philosophy (Çeviren: Aydın, Fuat (2019) Çin Felsefesi Tarihi, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Zengin, Zeki Salih (2016) 'İslam, Ahlak ve Etik', Sula, İsmail Erkam (Editör) İslam'da Ahlak ve Etik Kavramsal ve Kuramsal Tartışmalar Seminerleri-2, Ulisabülten, Ybü-Ulisa, Ankara, s.5-10.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<<https://qph.fs.quoracdn.net/main-qimg-ef56013a8ec3de5b3a2d78a76dfbc639>> s.e.t. 04.01.2022.

<https://www.chinafile.com/sites/default/files/weinberger_texta-022516.jpg> s.e.t. 15.01.2022.

'Ahlak',TDK

<http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c6feab4523f64>87104407> s.e.t. 04.02.2019.

Buddha-Dhammapada-Gerçeğin

Yolu

<<https://dusundurensozler.blogspot.com/2012/12/buddha-dhammapada-gercegin-yolu.html>> s.e.t. 09.01.2022.

'Etik',TDK

<http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c700cbdb254b0.61163940>, Etik, s.e.t. 04.02.2019.

JeeLoo Liu, <<https://jeelooliu.net/>> s.e.t. 26.03.2022.

Maxime Kaltenmark, <https://en.wikipedia.org/wiki/Maxime_Kaltenmark> s.e.t. 26.03.2022.

University of Toronto-Department of Philosophy, 'In Memoriam: Vincent Shen (1949-2018)',
<<https://philosophy.utoronto.ca/news/in-memoriam-vincent-shen-1949-2018/>> s.e.t.
22.03.2022.

'Vincent Shen', <https://en.wikipedia.org/wiki/Vincent_Shen> s.e.t. 22.03.2022.

'Yiwei' <<http://www.chinaknowledge.de/Literature/Classics/yiwei.html>> s.e.t. 23.03.2022.

